

ÖZƏLLƏŞDİRİLƏN
ƏMLAKIN
UÇOTU VƏ AUDİTİ
(Metodiki dərs vəsaiti)

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin «İqtisadiyyat» bölməsinin 19.11.2008-ci il tarixli (protokol № 35) əmri ilə təsdiq edilmişdir.
Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu tərəfindən 18.12.2008-ci il tarixdə (qrif № 985/03-04) qrif verilmişdir.

Tərtib edənlər: Bakı Dövlət Sosial-İqtisad Kollecinin «Mühasibat uçotu və audit» fənn birləşməsinin sədri, müəllimə
İbrahimova Telnaz Əkbər qızı

Bakı Dövlət Sosial-İqtisad Kollecinin «Mühasibat uçotu və audit» fənn müəllimi
Mahmudova Məryəm Talib qızı

Rəyçilər: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin «Mühasibat uçotu və audit» kafedrasının dosenti, i.e.n. **Abbasov Q.Ə.**

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin «Mühasibat uçotu və audit» kafedrasının müəllmi, i.e.n., dos. **Sadiqov Ə.A.**

Redaktor: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin «Mühasibat uçotu və audit» kafedrasının müdiri iqtisad elmləri doktoru, professor **Səbzəliyev S.M.**

İbrahimova T. Ə., Mahmudova M.T. Metodiki dərs vəsaiti.
Bakı: "İqtisad Universiteti" nəşriyyatı, 2008, 200 səh.

GİRİŞ

Son illər ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatına keçilməsi ilə əlaqədar olaraq mühüm iqtisadi proseslərdən biri özəlləşdirmədir. Özəlləşdirmə dövlətin mülkiyyət hüququnun dəyişməsi formasıdır. Özəlləşdirmə bazar yönümlü dövlət müəssisələrinin (yəni bir sıra strateji obyektlər istisna olmaqla) və ona məxsus xidmət sahələrinin tamamilə və ya qismən şəxsi mülkiyyətə verilməsi prosesidir.

Özəlləşdirmədə əsasən iki üsuldən istifadə edilir: standart və qeyri-standard. Hərrac, tender, birbaşa və qismən kapitalla satış üsulları standart üsula, çek, vauçer, sertifikat və kuponlar tətbiq edilməsi ilə özəlləşdirmə qeyri-standard üsula aid edilir.

Hərraclər vasitəsilə dövlət əmlakının satışı özəlləşdirilən əmlak barəsində alıcıdan hər hansı bir şərtin yerinə yetirilməsi tələb olunmadan özəlləşdirmədə alıcı kimi tanınan fiziki və hüquqi şəxslərin mülkiyyətinə qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada özgəninkiləşdirilməlidir. Bu zaman əmlak üzərində mülkiyyət hüququ hərracın gedişində maksimum qiymət təklif etmiş alıcıya verilir. Alıcı əmlakın hərrac dəyərini pulla ödəyir. Özəlləşdirilən dövlət əmlakının satıcısı kimi Azərbaycan Respublikasının Dövlət Əmlakı Nazirliyi çıxış edir.

Dövlət özəlləşdirmə çəkləri dövlət mülkiyyətində olan əmlakın bir hissəsinin Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına əvəzsiz olaraq verilməsini təmin edən qiymətli kağızdır. Dövlət özəlləşdirmə çəkləri satıla, bağışlana, girov qoyula, irsən verilə və Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş digər formalarda özgəninkiləşdirilə bilər.

Çek investisiya fondları dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi prosesində fiziki və hüquqi şəxslərin dövlət özəlləşdirmə çəkləri vasitəsi ilə iştirakını təmin etmək məqsədi ilə çəkləri toplamaq üçün yaradılır.

Ölkəmizdə özəlləşdirmə qanuna uyğun olaraq aşağıdakı formalar üzrə aparılır:

- əvvəllər icarəyə verilmiş əmlak İİN-nin (İqtisadi İnkişaf Nazirliyi) razılığı ilə icarəçiyə satılır;
- kiçik müəssisələr əmək kollektivinə satılır;
- orta və iri müəssisələr çek və pul hərraclarına çıxarılır;
- açıq və qapalı tipli səhmdar cəmiyyətlər yaradılır.

Özəlləşdirmə proqramına görə müəssisələrin özəlləşdirilməsinin aşağıdakı formaları müəyyən edilib:

- kiçik müəssisələrin özəlləşdirilməsi;
- orta və iri müəssisələrin özəlləşdirilməsi;
- səhmdar və payçı bankların özəlləşdirilməsi;
- sahə və sahələrarası investisiya fondlarının səhmlərinin satışı.

Bu zaman müəssisələr işçilərin sayına görə təsnifləşdirilir. Sənayedə 50, 51-300, 300-dən çox tikintidə 25, 26-150, 150-dən çox, nəqliyyatda 15, 16-75, 75-dən çox, ticarət və xidmət sahəsində 10, 50 və 50-dən çox olan işçilər müvafiq surətdə kiçik, orta və iri müəssisələr hesab olunurlar.

Həmçinin obyektlər aşağıdakı qruplara bölünür:

- özəlləşdirilməsi qadağan olunan müəssisə və obyektlər;
- AR prezidentinin qərarı ilə özəlləşdirilən müəssisə və obyektlər;
- yerli icra hakimiyyəti orqanları ilə razılaşdırılaraq, İİN-in qəranı ilə özəlləşdirilən müəssisələr, obyektlər;
- özəlləşdirilməsi məcburi sayılan müəssisə və obyektlər.

Ümumiyyətlə, özəlləşdirmənin ən başlıca vəzifəsi özəlləşdirilən dövlət müəssisələrində onların əmək kollektivlərinin marağının təmin edilməsi və dövlət mülkiyyətinin bölüşdürülməsinə sosial ədalətin olmasıdır.

ÖZƏLLƏŞDİRMƏNİN İQTİSADI MAHIYYƏTİ

Respublikamızda yaranmış böhran vəziyyətini aradan qaldırmaq, iqtisadiyyatı yüksəltmək üçün özəlləşdirmə mexanizminin hazırlanması və bunun tədricən həyata keçirilməsi obyektiv zərurət kimi meydana çıxmışdır. Elə buna görə də Azərbaycanda 1992-ci ilin axırlarında "Özəlləşdirmə haqqında" Qanun qəbul edilmiş və həmin qanuna əsasən ilk növbədə taksi maşınlarının özəlləşdirilməsi təmin edilmişdir. Özəlləşdirmənin bu ilkin mərhələsi respublika iqtisadiyyatında elə bir rol oynamasa da, hər halda əhali arasında belə bir prosesin mümkünlüyü haqqında inam yaratmışdır. Uzun illər totalitar Sovet rejimində təkmülkiyyətçilik vərdişlərinə yiyələnmiş əhalidə, mülkiyyətin digər formalarında mövcudluğu və həmin mülklərə yiyələnmək inamını yaratmaq olduqca vacib məsələlərdən biri olmuşdur. Deməli, özəlləşdirmənin həyat vəsiqəsi almaq üçün onun hüquqi bazaya malik olması mühüm məsələ kimi qarşıda durmuşdur.

Belə bir hüquqi bazanın yaradılmasında 1995-ci ilin iyul ayının 21-də "Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət proqramı"nın çox böyük əhəmiyyəti olmuşdur.

Özəlləşdirmə ictimai mülkiyyət deyilən, əslində konkret sahibi məlum olmayan mülkiyyətin xüsusi mülkiyyətə çevrilməsi prosesidir. Sözün əsl mənasında elə bir prosesdir ki, burada xüsusi bölmənin qabaqcıl mövqe tutması və üstün rolu təmin edilir.

Özəlləşdirmə nəzəriyyəsində və onun ümumiləşdirilmiş praktikasında həm metodoloji, həm də tətbiqi xarakterli çoxsaylı diskussiyalar və həll edilməmiş problemlər meydana çıx-

mışdır. Ən çox kəskin xarakterli diskussiyalar özəlləşdirmənin iqtisadi islahatdakı yeri haqqında meydana çıxmışdır. Belə ki, özəlləşdirmənin növbəliliyi, qiymətlərin liberallaşdırılması, özəlləşdirmənin məqsədi, iqtisadi səmərəliliklə sosial ədalətin əlaqələndirilməsi və s. bu kimi məsələlər mütəxəssislərin fikir ayrılığı ilə yanaşdığı məsələlərdir.

Əslində özəlləşdirmə məqsəd deyil, yalnız vasitədir. Məqsəd isə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi yolu ilə ölkədə sahibkarlar sinfini yaratmaq, milli burjuaziyanı formalaşdırmaq, bütün mülkiyyət formalarının inkişafına nail olmaqdan ibarətdir. Bu məsələlərin həyata keçirilməsi əhalinin maddi rifah halının yaxşılaşdırılması və dövlətin iqtisadi qüdrətinin möhkəmləndirilməsi üçün real addımların atılmasını təmin edir.

Özəlləşdirmə dövlət tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi islahatın başlıca elementi olmalıdır. Özəlləşdirmə həm də iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin ən kəsərli aləti funksiyasını yerinə yetirməlidir. Bunun üçün dövlət tərəfindən radikal yeniləşmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi olduqca zəruridir.

İkinci tərəfdən özəlləşdirmə proqramı və özəlləşdirmə qanunu belə qəti tədbirlərin həyata keçirilməsi sahəsində yeni mərhələ olmalıdır.

Ümumiyyətlə özəlləşdirmə aşağıdakı məqsədlərin həyata keçirilməsini təmin etməlidir:

- Kiçik və orta mülkiyyətçilər təbəqəsinin formalaşması;
- Ümumi mülkiyyətdə dövlət mülkiyyətinin xüsusi çəkisinin azaldılması;
- Dövlətin iqtisadi funksiyalarının bölüşdürülməsi.

Özəlləşdirmənin iqtisadi mahiyyətinin daha aydın dərk edilməsi üçün, bir proses kimi onun aparılma zərurətini dərk etmək lazımdır.

Mülkiyyətin özəlləşdirilməsi bazar iqtisadiyyatına keçidin ən zəruri istiqamətlərindən biridir. Belə ki, istehsal vasitələri üzərində ictimai mülkiyyətin qaldığı bir şəraitdə bazar iqtisadiyyatına keçid öz mahiyyətini itirir. Əslində dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi bazar münasibətlərinin formalaşması ilə əlaqədardır. Özəlləşdirmə çox mühüm iqtisadi amillər olan maddi maraq və məsuliyyət hissələrinin mövcud olması üçün məqsəduyğun bir şərait yaradır.

Mülkiyyətin müxtəlif formalarına aid olan müəssisələrin fəaliyyət göstərməsi, təkdövlət mülkiyyətinə aid olan müəssisələrin hegemon olduğu bir mühitə nisbətən tarixi sınaqdan çıxmış üstünlüyə malikdir. Sosialist istehsal üsulunun 70 illik təcrübəsi dediklərimizə əyani sübutdur. Elə buna görə əhalinin istehlak tələbinə uyğun çeşiddə məhsul istehsalının, nomenklaturunun, keyfiyyətin təmizlənməsi məsələlərinin əmr, sərəncamlarla və yaxud da cəza verməklə nizamlanması, dağıdıcı bir sonluqla nəticələndi və Sovet İqtifaqı deyilən birlik süquta uğradı.

İqtisadiyyatın "sosialistcəsinə" tənzimlənməsi nəticəsində ölkə dünyəvi inkişafından geri qalır, məhsulların keyfiyyəti dünya standartlarının tələblərinə cavab vermədiyi üçün xarici rəqabətə davam gətirmədi.

Göründüyü kimi mülkiyyət münasibətlərinin yenidən qurulması obyektiv bir zərurət kimi meydana çıxmışdır. Bununla əlaqədar mülkiyyət formasını dəyişmiş müəssisələrdə bazar münasibətlərinə uyğun təfəkkürün formalaşması əsas məsələlərdən biridir. Özəlləşdirilmiş müəssisə sahibkarlarının fikrini öyrəndikcə belə qanətə gəlmək olur ki, onlar hələ də öz fəaliyyətlərində yuxarıdan gələn əmr və sərəncamların təsirindən uzaqlaşmamışlar. Dövlət himayədarlığına əsaslanan belə psixologiya fərdi düşüncə, sərbəst fəaliyyətlə bir araya sığma-

yan psixologiyadır. Aydın məsələdir ki, bazar münasibətlərinin formalaşdığı bir şəraitdə dövlətin fəaliyyət xarakteri dəyişir və o yalnız nizamlayıcı və əlaqələndirici funksiyalarını özündə saxlayır. Mülkiyyətçidə gəlirin formalaşması da özəlləşdirmənin xarakterik xüsusiyyətlərindən biridir. Belə ki, özəl müəssisələrdə əldə ediləcək gəlir məbləğinə dair müəyyən proqnozlar olsa da, onun əvvəlcədən müvafiq normativ əsasında müəyyənəşdirilməsi o qədər də real görünür. Lakin bu sahədə mülkiyyətçidə maksimal maraq təmin edilmiş olur. Belə bir maraq, gəlir məbləğinə heç bir məhdudiyət qoyulmaması nəticəsində yaranır. Gəlirin bir hissəsinin vergi şəklində dövlət büdcəsinə daxil olması da mülkiyyətçinin marağını azaltmır. Ona gbrə ki, o yaxşı başa düşür ki, güclü iqtisadiyyata malik dövlətin formalaşması məhz belə mülkiyyətlərin səmərəli fəaliyyətindən asılıdır. Öz əməli fəaliyyəti ilə dövlət vergilərinin vaxtılı-vaxtında ödənilməsinin təmin edilməsi dolaylı yolla olsa da cəmiyyətin yaşamasında iştirak etmək deməkdir. Deməli mülkiyyətçilər sayın artırılması müstəqillik qazanmış dövlət üçün ən səmərəli iqtisadi siyasət kimi qiymətləndirilməlidir.

Təsadüfi deyildir ki, inkişaf etmiş dövlətlər olan Yaponiyada əhalinin 90%-nin, ABŞ-da isə 70%-nin istehsal vasitələri üzərində mülkiyyət hüququ vardır. Sosialist siyasəti mövqeyindən qiymətləndirsək belə nəticə çıxarmaq olar ki, Yapon əhalisinin 10%-i, amerikalıların isə 30%-i istismar edilir. Əslində mülkiyyətçilərin sayının çoxalması əhalinin yüksək həyat səviyyəsinə malik olmasını ifadə edən bir amildir.

Artıq dünya təcrübəsindən məlumdur ki, özəlləşdirmə iki formada həyata keçirilir:

1. Kiçik özəlləşdirmə.
2. Böyük miqyasda özəlləşdirmə.

Kiçik özəlləşdirmə ictimai iaşə, ticarət, xidmət və s. bu kimi sahələrə aid müəssisələrin özəlləşdirilməsi deməkdir.

Sona çatmış kiçik özəlləşdirmə zamanı 22194 kiçik dövlət müəssisə və obyekt özəlləşdirilmişdir. Bunlardan 675-i sənaye müəssisəsi, 335-i tikinti müəssisəsi, 9449-u məişət xidmət obyekt, 2278-i ticarət və ictimai iaşə müəssisəsi, 582-i çörək ticarəti və çörəkbişirmə obyekt və s. olmuşdur. Bu dövrdə 1065 dövlət müəssisəsi səhmdar cəmiyyətə çevrilmişdir. Özəlləşdirmədən 450 mlrd. manat vəsait daxil olmuş və respublika üçün zəruri olan məqsədlərə yönəldilmişdir. Özəlləşdirmə prosesi başlayandan bu günə qədər 9171 dövlət müəssisəsi icarəyə verilmişdir.

Xarici investorların respublikamızdakı özəlləşdirmə prosesində iştirak etməsi də iqtisadi cəhətdən olduqca əlverişlidir. Belə ki, dövlətin valyuta fonduna külli məbləğdə vəsait daxil olmaqla yanaşı, həm də yeni texniki nümunələrin və mütərəqqi texnologiyanın ölkəyə gətirilməsi üçün əlverişli imkan yaranmışdır. Bundan başqa xarici investisiyanın cəlb edilməsi işsizlik probleminin də həlli üçün ən təsirli vasitələrdən biridir.

Özəlləşdirmənin çox mühüm xüsusiyyətlərindən biri də onun verdiyi iqtisadi səmərə ilə əlaqədardır. Daha konkret desək, dövlət büdcəsinin təsiri əlavə mədaxil mənbələri hesabına aradan qaldırılır və külli miqdarda hərəkətsiz pul kütləsi dövrüyyəyə cəlb edilir.

Dövlət əmlakının xüsusi mülkiyyətə çevrilməsində müxtəlif üsullardan istifadə edilir. Bəzi hallarda dövlət əmlakı tamamilə özəlləşdirilir. Başqa bir halda isə onlar səhmdar cəmiyyətinə çevrilir.

Belə halda birinci özəlləşdirmə real özəlləşdirmə, ikinci özəlləşdirmə isə formal özəlləşdirmə adlandırılır.

Əgər real özəlləşdirmə əmlak satın almaq yolu ilə tamamilə mülkiyyət formasını dəyişərək xüsusi mülkiyyətə keçirsə, formal özəlləşdirmə dövlət müəssisəsinin səhmləri həmin müəssisənin əmək kollektivi üzvlərinə satılır, qalan səhmlər isə dövlət mülkiyyətində qalır. Belə səhmlərin başqa mülkiyyətçilər tərəfindən alınması isə müəyyən vaxt tələb edir.

İri müəssisələrin səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi üçün çox ciddi hazırlıq işləri aparılması və onların müstəqil fəaliyyət göstərməsi üçün təşkilati imkanlar yaradılmalıdır.

Kiçik özəlləşdirmənin gedişində ən böyük nöqsanlardan biri əhaliyə paylanmış özəlləşdirmə paylarından düzgün istifadə edilməməsi olmuşdur. Özəlləşdirmə paylarının əhaliyə paylanması ilə yanaşı həmin paylardan istifadə mexanizmi də işlənilməli idi. Belə bir mexanizm olmadığına görə paylar qiymətdən düşmüş və əhali arasında bədbinlik yaratmışdır. Əslində özəlləşdirmə payları, əhalinin müəyyən bir mülkün sahibi olmaq funksiyasını yerinə yetirə bilməmiş və əksəriyyət çoxluğun əliboş qalmasına gətirib çıxarmışdır. Ağır maddi çətinliklə üzləmiş əhali öz çəklərini dəyər-dəyməzinə satmış və özəlləşdirmə kimi iqtisadi həyatımızda çox mühüm rol oynayan bir prosesdən kənarda qalmışdır.

Özəlləşdirmənin ikinci mərhələsində yol verilmiş bu nöqsanlar aradan qaldırılmaqla əhalidə müəyyən bir mülkə sahib olmaq və yaxud ona şərik olmaq inamı təmin edilməlidir.

İkinci özəlləşdirmə proqramı və özəlləşdirmə qanununa əsasən iri dövlət müəssisələrinin, səhmdar müəssisələrin, strateji dövlət obyektlərinin özəlləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Bundan başqa, birinci dövlət proqramında özəlləşdirilməsi nəzərdə tutulan, lakin özəlləşdirilməyən kiçik və orta müəssisələrin özəlləşdirilməsi davam etdirilməlidir.

Təbii ki, ikinci özəlləşdirmə ərəfəsində də ciddi çətinliklər gözlənilir: İstehsal səviyyəsinin və müəssisələrdə rentabellik səviyyəsinin aşağı olması, həmin müəssisələrin dövlətsizləşdirilməsi prosesini çətinləşdirir. Bundan başqa əhalinin əlində olan maliyyə ehtiyatlarının çatışmamazlığı da müəyyən maneələr tərədir.

Lakin son dövrdə respublika iqtisadiyyatında yaranmış dönüş özəlləşdirmə proqramının müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinə nikbin ümidlə baxmağa əsas verir.

İ FƏSİL ***ƏMLAKIN ÖZƏLLƏŞDİRİLMƏSİ***

1.1. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin ümumi müddəaları

23 dekabr 2000-ci ildə Azərbaycan Respublikasında dövlət mülkiyyətində olan əmlakın özəlləşdirilməsinin, iqtisadi və hüquqi əsaslarını müəyyən edən qanun qəbul edilmişdir ki, burada istifadə edilən əsas anlayışlar aşağıdakılardır:

-dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi - dövlət əmlakının alıcıların mülkiyyətinə verilməsidir, dövlət əmlakının özəlləşdirmə üçün açıq elan edilmə anı-dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının qərar qəbul etdiyi vaxtdır. Özəlləşdirmənin obyektı - özəlləşdirilməsi qadağan olunan dövlət əmlakı istisna olmaqla, Azərbaycan Respublikasının ərazisində və onun hüdudlarından kənarında Azərbaycan Respublikasının dövlət mülkiyyətində olan əmək, müştərək müəssisələrin nizamnamə fondundakı dövlətin payı, dövlətə məxsus səhmlər, özəlləşdirilən müəssisələrin altında yerləşən torpaq sahələridir, müəssisənin (obyektin), start qiyməti - qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qayda tətbiq edilməklə əmlakın hesablanmış və ilk hərraca çıxarılma qiymətidir, dövlət özəlləşdirmə payı - dörd özəlləşdirmə çekindən ibarət, Azərbaycan Respublikasının 1997-ci il 1 yanvar tarixinə qeydiyyatda olan hər bir vətəndaşına ödənilmədn paylanmış və çeklə özəlləşdirilən dövlət əmlakının orta hesabla 1/8000000 hissəsini ifadə edən adsız (təqdim edənə), nəgd şəkildə buraxılan qiymətli kağızların məcmusudur, dövlət özəlləşdirmə opsiyonu - xarici investora dövlət əmlakının özəlləşdirilməsində dövlət özəlləşdirmə çeklərindən istifadə etmək hüququ verən,

nağdsız formada buraxılan adlı qiymətli kağızdır, özəlləşdirmə əqdi- bu Qanuna uyğun olaraq dövlət əmlakının satıcısı ilə alıcı arasında bağlanılan alqı-satqı müqaviləsidir, yerli investor - Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, təsisçi (təsisçiləri) və ya nizamnamə fondundakı payın 50 faizdən çoxu Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına məxsus olan hüquqi şəxslər, xarici investor -əcnəbilər, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, xarici hüquqi şəxslər və onların nümayəndəlikləri, habelə nizamnamə payı 50 faizdən çox olan Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləridir, strateji investor - müəssisəyə yeni texnologiya və nou-haunu cəlb etmək imkanına malik, müəssisənin fəaliyyətində və idarəçiliyində bilavasitə iştirak etmək niyyəti olan və həmin sahə böyük idarəçilik və istehsal təcrübəsinə malik olan hüquqi şəxsdir.

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin əsas məqsədi iqtisadiyyatın liberallaşdırılması, sahibkarlığın genişləndirilməsi, rəqabət mühitinin formalaşdırılması, iqtisadiyyata investisiyaların cəlb olunması yolu ilə onun səmərəliliyinin artırılmasına, struktur dəyişikliklərinə və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olmaqdan ibarətdir.

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

-özəlləşdirməyə dair tədbirlərin aşkarlıq şəraitində həyata keçirilməsi və onun gedişi üzərində dövlət və ictimai nəzarətin təmin edilməsi, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi prosesində əmək kollektivinin qanunvericiliklə müəyyən olunmuş mənafehlərinin qorunması, sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırılması, özəlləşdirmə prosesində bütün alıcılar üçün bərabər şəraitin yaradılması.

Aşağıdakı sahələr özəlləşdirilmir:

-torpaq fondu (özəlləşdirilən müəssisə və obyektlərin altında yerləşən, habelə fiziki və ya qeyri-dövlət hüquqi şəxslərin vəsaiti hesabına inşa edilən obyektlərin yerləşdiyi torpaq sahələri istisna olmaqla, dövlət mənzil fondu, faydalı qazıntı yataqları.

Müəyyən dövrlər üçün dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin həyata keçirilməsində öncüllüklər (prioritetlər), məhdudiyətlər, dövlət mülkiyyətinin fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən alınması qaydası müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq olunan Dövlət Proqramında müəyyən olunur.

Dövlət Proqramında aşağıdakılar nəzərdə tutulur.

İcra hakimiyyəti orqanının qərarı ilə özəlləşdirilən əmlakın siyahısı müəyyən olunur ki, bunlar da aşağıdakılardır:

-dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi üsullarının seçilməsi, dövlət özəlləşdirmə paylarının (çeklərin) istifadə olunması, özəlləşdirmə zamanı qoyulan məhdudiyətlər, özəlləşdirmə prosesində yerli və xarici investorların (alıcıların) iştirakı, özəlləşdirilən dövlət əmlakının haqqının ödənilməsi qaydaları, müəssisə və obyektlərin özəlləşdirməqabağı restrukturizasiyası və sağlamlaşdırılması, özəlləşdirilən dövlət müəssisələrində əmək kollektivinə verilən güzəştlər, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi ilə bağlı digər məsələlər.

Dövlət mülkiyyətində olan əmlak özəlləşdirmə baxımından aşağıdakı kimi təsnifatlaşdırılır:

-özəlləşdirilməsi qadağan olunan əmlak, özəlləşdirilməsi barədə qərar qəbul edilən anadək dövlət mülkiyyətində saxlanılan əmlak, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarı ilə özəlləşdirilən əmlak, dövlət əmlakı satıcısının qərarı ilə özəlləşdirilən əmlak, Azərbaycan Respublikasının dövlət mülkiyyətində saxlanılan aşağıdakı əmlak növlərinin özəlləşdi-

rilməsi qadağandır, yerin təkisi, meşə fondu, su ehtiyatları, dövlət sərhəd zolaqları və üzərindəki daşınmaz əmlak sərhəd zolaqları və üzərindəki daşınmaz əmlak hava məkanı, Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına məxsus olan sektorunun, geostasionar orbitlərdəki peyk rabitəsi vasitələri, qorunan və xüsusi qaydada istifadə olunan təbiət əraziləri, Azərbaycan xalqının tarix və mədəniyyət abidələri (yerli əhəmiyyətli tarix və mədəniyyət abidələri istisna olmaqla), dövlət muzeyi, dövlət arxivi və mərkəzi dövlət kitabxanasının eksponatları və fondu, Azərbaycan Respublikasının müdafiəsini və təhlükəsizliyini təmin etmək üçün saxlanılan hərbi hissələrin, daxili və sərhəd qoşunlarının, gömrük orqanlarının operativ istifadəsində olan əmlak, sanitariya-epidemioloji, baytarlıq, meşə və bitki mühafizəsi idarələri, patent xidməti, standartlaşdırma və meteorologiya müəssisələri, dövlət əhəmiyyətli meliorasiya və su təsərrüfatı obyektləri və qurğuları, dövlət əhəmiyyətli avtomobil və dəmir yolları, körpülər və tunellər, narkotik və zərərli maddələr istehsal edən, habelə onları əkən, becərən, emal edən və saxlayan müəssisələr, toksiki və ionizə şüaları verən maddələri, radioaktiv tullantıları basdıran müəssisə və obyektlər, dövlət geologiya, katoqrafiya-geodeziya hidrometeorologiya xidməti, ətraf mühiti və təbiəti mühafizə xidməti müəssisə və təşkilatları, mülki-müdafiə və səfərbərlik obyektləri, islah-əmək və ixtisaslaşdırılmış müalicə-istehsalat müəssisə və obyektləri, qəbiristanlıq və krematoriyalar, ixtisaslaşdırılmış dövlət uşaq, körpələr və qocalar evləri, dövlət icbari ümumi orta təhsil müəssisələri, əhalinin sosial müdafiəsini təmin edən dövlət müəssisə və təşkilatları, psixiatriya, psixonevroloji, yoluxucu, onkoloji və dəri-zöhrəvi xəstəliklərin, İÇV yoluxmuşların və QİÇS xəstələrin müalicə və profilaktikası üzrə dövlət müəssisələri.

Dövlət təhlükəsizliyinin, vətəndaşların sağlamlığının, mənəviyyatının, hüquq və qanuni mənafələrinin qorunmasını təmin etmək məqsədilə dövlət əmlakının özəlləşdirilməsində bu barədə qərar qəbul edən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarı ilə müəyyən məhdudiyyətlər qoyula bilər. Dövlət mülkiyyətində olan müəssisələrin (obyektlərin) özəlləşdirilməsinə məhdudiyyətlər adı (səs hüququ olan) səhmlərin nəzarət zərfinin (51%-nin) və məhdudlaşdırıcı hissəsinin (25,5%-nin) dövlət mülkiyyətində qalması vasitəsilə qoyula bilər. Dövlət müəssisələrinin (obyektlərinin) özəlləşdirilməsi prosesində səhmlərin nəzarət zərfinin və məhdudlaşdırıcı hissəsinin dövlət mülkiyyətində qalması vasitəsilə məhdudiyyətlər qoyulduqda dövlətin nümayəndələrinin həmin səhmdar cəmiyyətlərin idarəetmə orqanlarında iştirakı qaydaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq olunmuş normativ-hüquqi aktlara uyğun olaraq həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi prosesində dövlət əmlakının satıcısı kimi müvafiq icra hakimiyyəti orqanı çıxış edir. Dövlət əmlakının satıcısı aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

-qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydaya uyğun olaraq dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi üzrə komissiya yaradılır, özəlləşdirməyə açıq elan edilmiş dövlət əmlakını satılan anadək müəyyən edilmiş qaydada idarə edir, özəlləşdirmədən qabaq müəssisələrin restrukturizasiyası və sağlamlaşdırılması ilə bağlı təkliflər hazırlayır və bu sahədə öz səlahiyyətləri çərçivəsində tədbirlər həyata keçirir, özəlləşdirməqabağı dövlət müəssisələrinin idarəetməyə verilməsi barədə təkliflər irəli sürülür, məqsədəuyğun hallarda özəlləşdirilməsi nəzərdə tutulan dövlət müəssisəsinin müflis elan olunmasına dair təkliflər irəli sürür, özəlləşdirmə prosesində səhmdar cəmiyyətlərin təsisçisi və

dövlətə məxsus səhmlər zərfinin saxlayıcısı kimi çıxış edir, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi nəticəsində əldə edilən pul vəsaitinin statistik və mühasibat hesabatını aparır və onun dövlət büdcəsinə köçürülməsini təmin edir, səhmdar cəmiyyətlərində (və ya müştərək müəssisələrdə) dövlət əmlak payının, həmçinin dövlət əmlakının satışı zamanı alıcıların alqı-satqı müqaviləsində müəyyən edilmiş öhdəliklərinin uçotunu aparır, müəssisələrin nizamnamə kapitalında dövlətə məxsus paya və səhmlərə görə dövlət büdcəsinə dividend köçürülməsini təmin edən tədbirlər həyata keçirilir, dövlət əmlakı satıcısının fəaliyyəti müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq olunmuş normativ hüquqi akta uyğun olaraq tənzimlənir.

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi zamanı alıcılar kimi aşağıdakılar çıxış edir:

-Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər, bu Qanunun 9.2-ci maddəsində göstərilənlərdən başqa Azərbaycan Respublikasında dövlət qeydiyyatına alınmış bütün hüquqi şəxslər, xarici hüquqi şəxslər.

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi zamanı aşağıdakılar alıcı kimi çıxış edə bilməzlər:

-səhmlərin və ya nizamnamə fondundakı payın 20%-dən çoxu dövlət mülkiyyətində olan hüquqi şəxslər, icra hakimiyyəti orqanları, bələdiyyə orqanları.

Yerli investorların dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin bütün forma və üsullarında məhdudiyətsiz iştirak etmək hüququ vardır, xarici investorlar dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi prosesində bu Qanunla və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilmiş qaydada iştirak edə bilməzlər. Dövlət özəlləşdirmə çəklərinin tədaviyəldə olduğu müddətdə xarici investorlar dövlət özəlləşdirmə çəklərin-

dən dövlət özəlləşdirmə opsiyonları təqdim etməklə istifadə edirlər. Dövlət özəlləşdirmə çəkləri dövrüyyədən çıxarıldıqdan sonrakı müddətdə xarici investorların özəlləşdirmədə iştirakı qaydaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunur. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi zamanı alıcılıq hüququnun sübut edilməsi vəzifəsi alıcının üzərinə düşür. Alıcılar tərəfindən dövlət əmlakının özəlləşdirilməsində iştirak etmək üçün təqdim edilməli sənədlərin siyahısı və qaydaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi zamanı müəyyən edilmiş qaydada özəlləşdirmə prosesinin təşkili üçün məsləhətçi cəlb edilə bilər.

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi zamanı ödəmə vasitəsi Azərbaycan Respublikasının tədiyyə vasitəsi - manat və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada dövlət özəlləşdirmə payları (çəkləri) hesab olunur.

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən əldə olunan pul vəsaiti dövlət büdcəsinə köçürülür. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi prosesində müstəqil maliyyə məsləhətçisinin cəlb edilməsi, özəlləşdirmə ilə bağlı informasiya təminatının təşkili və müəssisələrin özəlləşdirmə qabağı sağlamlaşdırılması üçün özəlləşdirməni həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının hesabına özəlləşdirmədən əldə edilən vəsaitdən ayırmalar nəzərdə tutulur. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən əldə olunan pul vəsaitindən vergi tutulmur.

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi prosesində ödəmə vasitəsi kimi təqdim olunan çəklərin və xaricilərin təqdim etdikləri opsiyonların tədaviyədən çıxarılması qaydaları Dövlət Proqramı ilə tənzimlənir.

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsində investisiyalara dövlət təminatı və investorların hüquqlarının və qanuni mənafələrinin qorunması Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya

sia və Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq həyata keçirilir. Xarici investorların dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi prosesində bu Qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada aldıqları müəssisələrin, onların hissə və səhmlərinin digər xarici və (və ya) yerli investora satışına məhdudiyət qoyulmur. Yerli investorların dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi prosesində aldıqları müəssisələrin, onların hissə və səhmlərinin digər yerli və (və ya) xarici investora satışına məhdudiyət qoyulmur. Xarici investorlar Azərbaycan Respublikası ərazisində əldə etdikləri xalis mənfəət hesabına opsiyon təqdim etmədən özəlləşdirmədə iştirak edə bilirlər.

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi prosesinə dövlət nəzarətini həyata keçirmək məqsədilə Dövlət Komissiyası yaradılır. Komissiyanın fəaliyyəti, onun hüququ və vəzifələri müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq olunmuş normativ-hüquqi aktla tənzimlənir.

1.2. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi qaydası və üsulları

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında qərar müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən qəbul edilir. Özəlləşdirmə haqqında qərar obyektin özəlləşdirilməsinin məqsəddə uyğunluğu əsaslandırılır və üsulları göstərilir. Müəyyən səhm zərfinin dövlət mülkiyyətində saxlanılması məqsəddə uyğun hesab edildiyi halda, bu barədə həmin qərar qeyd olunur. Özəlləşdirmə obyektini barədə qərar çıxarılanda, ölkənin müdafiəsinə və dövlətin təhlükəsizliyini təmin etmək baxımından obyektin əhəmiyyəti, ölkənin iqtisadi maraqları, obyektin sahə xüsusiyyətləri və yerli əhəmiyyəti nəzərə alınır. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi barədə qərar qəbul edildikdən sonra qa-

nunvericiliyə uyğun olaraq özəlləşdirmə komissiyası yaradılır. Özəlləşdirmə komissiyası ən gec üç ay müddətində müəssisənin (obyektin) özəlləşdirilməsi planı işləyib hazırlamalıdır. Özəlləşdirmə komissiyası öz işinə müstəqil ekspertləri və auditorları cəlb edə bilər. Özəlləşdirmə planında özəlləşdirilən müəssisənin (obyektin) satışı qaydası və üsulu, satış müddəti, obyektin ilkin (start) qiyməti göstərilir. Özəlləşdirmə planı dövlət əmlakının satıcısı tərəfindən təsdiq edilir.

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi aşağıdakı üsullarla həyata keçirilir:

-özəlləşdirilən dövlət müəssisələrinin əmlakının əmək kollektivi üzərində və onlarla bərabər tutulan şəxslərə güzəştli satışı, dövlət müəssisələrinin fərdi layihələr üzrə özəlləşdirilməsi, dövlət əmlakının ixtisaslaşdırılmış çək və pul hərraclarında satışı, dövlət əmlakının hərraclar vasitəsilə satışı, dövlət əmlakının investisiya müsabiqəsi vasitəsilə satışı, icarəyə verilmiş dövlət əmlakının satışı.

Dövlət müəssisələrinin müflis elan olunması yolu ilə satışı, dövlət əmlakının hansı üsullarla özəlləşdirilməsi bu Qanuna və Dövlət Proqramına müvafiq olaraq dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi barədə qərar qəbul etmiş müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Özəlləşdirmə prosesində dövlət müəssisələrində əmək kollektivi üzvlərinin həmin müəssisələrin əmlakının və səhmlərinin bir hissəsini, (onun qalan hissəsinin satışı üsulundan asılı olmayaraq) güzəştli şərtlərlə almaq hüquqları vardır. Həmin güzəştlərin verilməsi formaları və həyata keçirilməsi qaydaları Dövlət Proqramları ilə müəyyən olunur.

Özəlləşdirilən dövlət müəssisələrinin və ya hissələrinin satışında güzəştlər aşağıdakı şəxslərə aid edilir:

-əsas iş yeri həmin müəssisə hesab edilən işçilər, şəxslər, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq, həmin müəssisədə əvvəlki iş yerinə qayıtmaq hüququ olan şəxslər, özəlləşdirilən müəssisədə 7 (yeddi) ildən çox çalışmış və həmin müəssisədən təqaüdə çıxmış şəxslər, 1995-ci il 1 yanvar tarixindən sonra işçilərin sayı və ya ştatların ixtisarı nəticəsində işdən azad olunmuş və işsiz statusu almış şəxslər.

Ölkə iqtisadiyyatı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən dövlət müəssisələri fərdi layihələr üzrə özəlləşdirilir və bu zaman həmin müəssisəyə strateji investor cəlb etmək məqsədi ilə satışa onun səhmlərinin 51 faizi və ya daha çox hissəsi çıxarılır. Fərdi layihələr üzrə dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi qaydaları və bu qayda üzrə özəlləşdirilən dövlət müəssisələrinin siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Dövlət əmlakının ixtisaslaşdırılmış çek və pul hərraclarında satışı özəlləşdirmə prosesində yaradılmış səhmdar cəmiyyətlərinin və ya zərflərinin sifarişlər əsasında alıcılara satılmışdır. İxtisaslaşdırılmış çek və pul hərraclarının keçirilməsi qaydası müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Dövlət əmlakının hərraclar vasitəsilə satışı həmin əmlakın hər hansı bir şərt qoyulmadan alıcıya satışdır. Bu zaman əmlak üzərində mülkiyyət hüququ hərracın gedişində maksimum qiymət təklif etmiş alıcıya verilir. Dövlət əmlakının hərrac vasitəsilə satışı baş tutmadıqda (sifariş verilmədikdə və ya start qiyməti ilə satılmadıqda) növbəti hərracda dövlət əmlakının satıcısı müəyyən olunmuş qaydada start qiymətini aşağı sala bilər. Hərracın keçirilməsi qaydası müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Dövlət əmlakının investisiya müsabiqəsi vasitəsilə satışı zamanı dövlət əmlakı barəsində investisiya proqramının yerinə yetirilməsi tələb olunur. İntestisiya proqramına dair iqtisadi, sosial və ekoloji şərtlər özəlləşdirmə barədə qərar qəbul etmiş müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir. İntestisiya müsabiqəsinin qalibi investisiya proqramının şərtləri daxilində investisiyanın maksimum həcmi və onun səmərəli qoyuluşunu özündə əks etdirən investisiya proqramını təqdim edən hesab olunur.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq sonradan özəlləşdirilmək şərti ilə icarəyə verilmiş dövlət əmlakının satın alınması Dövlət Proqramında və digər normativ hüquqi aktlarda müəyyən edilmiş qaydada müvafiq olaraq həyata keçirilir. İcarəyə verilmiş dövlət əmlakı özəlləşdirmək məqsədi ilə açıq tipli səhmdar cəmiyyətinə çevrildiyi halda onun səhmləri satılmaq üçün ilk növbədə icarədarə təklif olunur.

Dövlət müəssisənin hərrac vasitəsilə satışı baş tutmadıqda, özəlləşdirmə prosesində dövlət nəzarətini həyata keçirən Dövlət Komissiyası dövlət müəssisəsinin müflis elan olunması yolu ilə özəlləşdirilməsi barədə təşəbbüsü irəli sürə bilər. dövlət müəssisəsinin (obyektinin) özəlləşdirilməsinə hazırlıq mərhələsində onun maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin göstəriciləri qeyri-qənaətbəxş (müflis) hesab edildiyi halda, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı həmin müəssisənin qanunvericiliyə uyğun olaraq müflis elan olunması barədə qərar qəbul edə bilər və müəssisə ləğv oluna bilər. Bu zaman müəssisənin əmlakı hərrac vasitəsilə satılır. Əldə edilmiş maliyyə vəsaitinin bir qismi kreditorların borcunun ödənilməsinə yönəldilir. Dövlət müəssisələrinin müflis elan olunması ilə özəlləşdirilməsi qaydası müvafiq normaiv-hüquqi aktla tənzimlənir.

Özəlləşdirilən dövlət əmlakının qiymətləndirilməsi müvafiq normativ-hüquqi aktlara uyğun olaraq həyata keçirilir. Özəlləşdirmə prosesində qiymətləndirilən beynəlxalq praktikada qəbul olunmuş üsullarından da istifadə edilə bilər.

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi barədə məlumat rəsmi kütləvi informasiya vasitələrində həmin əmlakın satışının həyata keçirilməsi gününə azı 30 gün qalmış dərc edilməlidir. Özəlləşdirilən dövlət müəssisəsi (obyekti) barədə məcburi qaydada dərc olunmalı məlumatların siyahısı Dövlət Proqramında müəyyən edilir. Dövlət müəssisələrinin (obyektlərinin) özəlləşdirilməsinin nəticələri haqqında məlumat 15 gün müddətində kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunmalıdır. Dövlət mülkiyyətinin nəticələri haqqında məlumatın məzmunu Dövlət Proqramında müəyyən edilir.

Alıcı özəlləşdirilən dövlət əmlakının haqqını bir dəfəyə və ya özəlləşdirmə əqdində (alqı-satqı müqaviləsində) müəyyən edilmiş müddət ərzində ödəməlidir.

1.3. Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin dövlət proqramı (23 dekabr 2000-ci ildə)

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramı "Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa və digər qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq, habelə son illər ölkədə həyata keçirilmiş özəlləşdirmənin təcrübəsi nəzərə alınaraq işlənib hazırlanmışdır. Dövlət Proqramının əsas məqsədi "Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun tələblərinə uyğun olaraq dövlət əmlakının özəlləşdirilməsini həyata keçirməkdən, iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdi-

rilməsi və rəqabət mühitinin formalaşdırılması əsasında milli iqtisadiyyatın səmərəliliyini yüksəltməkdən, bazar münasibətlərinin iqtisadi əsası kimi özəl mülkiyyətçilər təbəqəsini genişləndirməkdən, iqtisadiyyata investisiyalar, o cümlədən xarici investisiyalar cəlb etmək yolu ilə onun inkişafına nail olmaqdan, dövlət əmlakını dövlət özəlləşdirmə çəklərinə satmaqla özəlləşdirmə prosesinə əhalinin maksimum geniş təbəqələrini cəlb etməkdən, I Dövlət Proqramı çərçivəsində özəlləşdirmə üçün açıq elan edilmiş müəssisə və obyektlərin özəlləşdirilməsini başa çatdırmaqdan ibarətdir.

II Dövlət Proqramı müəssisə və obyektlərin özəlləşdirmə baxımından təsnifatını, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi üsullarının seçilməsi qaydasını, dövlət özəlləşdirmə paylarının (çəklərinin) və dövlət özəlləşdirmə opsiyonlarının istifadə olunması qaydasını, özəlləşdirilən dövlət müəssisələrində əmək kollektivinə verilən güzəştləri, özəlləşdirilən müəssisə və obyektlərin, fiziki və qeyri-dövlət hüquqi şəxslərin vəsaiti hesabına inşa edilmiş obyektlərin yerləşdiyi torpaq sahələrinin satılmasını, özəlləşdirmə prosesində yerli və xarici investorların (alıcıların) iştirakı qaydasını, özəlləşdirmə zamanı qoyulan məhdudiyyətləri, özəlləşdirilən dövlət əmlakının haqqının ödənilməsi qaydasını, müəssisələrin özəlləşdirməqabağı restrukturizasiyasını, sağlamlaşdırılmasını və özəlləşdirilmiş müəssisələrin dəstəklənməsini, özəlləşdirmə prosesinin informasiya-metodiki təminatını, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi ilə bağlı digər məsələləri müəyyən edir.

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi üsulları II Dövlət Proqramına uyğun olaraq dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi barədə qərar qəbul edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və ya Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilir. Dövlət müəssisələri özəlləşdirilərkən həmin müəssisələrdə çalışan işçi-

lərin hüquqları və onların müdafiəsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq təmin edilir. Özəlləşdirilən dövlət müəssisələrinin işçilərinin həmin müəssisənin əmlakının və ya səhmlərinin 15 faizini güzəştli şərtlə almaq hüququ vardır. Güzəştlərin verilməsi və müəssisə işçilərinin özəlləşdirmədə iştirakı II Dövlət Proqramında nəzərdə tutulmuş qaydalara uyğun tənzimlənir.

1.4. Dövlət müəssisələrinin fərdi layihələr üzrə özəlləşdirilməsi

Ölkə iqtisadiyyatı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən dövlət müəssisə və obyektləri fərdi layihələr üzrə özəlləşdirilir və bu zaman həmin müəssisəyə strateji investor cəlb etmək məqsədi ilə satışa onun səhmlərinin 51%-i və ya daha çox hissəsi çıxarılır. Fərdi layihələr üzrə dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi qaydaları, həmin müəssisələrin siyahısı və səhmlərinin satışı nisbəti Azərbaycan Respublikasının prezidenti tərəfindən müəyyən edilir. Fərdi layihələr üzrə özəlləşdirmə prosesində Dövlət Əmlakı Nazirliyi maliyyə məsləhətçisi cəlb edə bilər. Özəlləşdirmə prosesində dövlət müəssisələrinin əmək kollektivinin üzvlərinə və onlara bərabər tutulan şəxslərə "Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq aşağıdakılar aid edilir:

-əsas iş yeri həmin müəssisə hesab edilən işçilər, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq, həmin müəssisədə əvvəlki iş yerinə qayıtmaq hüququ olan şəxsləri, özəlləşdirilən müəssisədə 7 (yeddi) ildən çox çalışmış və həmin müəssisədən təqaüdə çıxmış şəxslər, 1995-ci ilin 1 yanvar tarixindən sonra işçilərin sayı və ştatların ixtisası nəticəsində işdən azad olunmuş və işsiz statusu almış şəxslər.

Dövlət müəssisələrinin çevrilməsi nəticəsində yaranmış səhmdar cəmiyyətlərinin səhmlərinin 15%-i və ya kiçik müəssisə kimi özəlləşdirilən müəssisə və obyektlərin ilkin (start) qiymətinin 15%-i, digər səhmlərin və hissələrin satışı üsulundan asılı olmayaraq işçilərə birbaşa güzəştli satışa yönəldilir. Dövlət əmlakının (səhmlərin və ya hissələrinin) güzəştli satışı həmin əmlakın özəlləşdirilmə çəklərinə dəyişdirilməsini nəzərdə tutur.

Dövlət müəssisələrinin çevrilməsi nəticəsində yaranmış səhmdar cəmiyyətlərinin səhmlərinin işçilərə güzəştli satışı aşağıdakı qaydada həyata keçirilir:

-müəssisənin özəlləşdirmə komissiyası tərəfindən səhmləri satın almaq hüququ olan şəxslərin tam siyahısı tərtib edilir, işçilərin hər birinin özəlləşdirmə komissiyasına təqdim edəcəkləri özəlləşdirmə çəklərinin sayı müəyyənləşdirilir. Bu məqsədlə son 2 çək hərracında satılmış dövlət əmlakının dəyəri həmin hərraclarda təqdim edilmiş özəlləşdirmə çəklərinin sayına bölünməklə bir özəlləşdirmə çəkinin qiyməti müəyyən edilir. Güzəştli satışa çıxarılmış səhmlərin məcmu nominal dəyərini bir çəkin qiymətinə bölməklə hər bir işçinin bərabər sayda təqdim edəcəkləri çəklərin sayı müəyyən edilir. Hesablamalar zamanı yuvarlaqlaşdırmalar ümumi qaydada həyata keçirilir, güzəştli satış özəlləşdirmə haqqında Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən rəsmi elan olunmuş gündən etibarən 25 gün ərzində həyata keçirilir və özəlləşdirmə komissiyası tərəfindən təqdim edilmiş sənədlər əsasında güzəştli satışın yekunlarına əsasən satılmış səhmlərin sayı müəyyən edilir, güzəştli satışa çıxarılan səhmlərin əmək kollektivinin güzəştli satışda iştirak etməmiş və qismən iştirak etmiş üzvlərinin sayına mütənasib hissəsi Dövlət Əmlakı Nazirliyinin qərarı ilə özəlləşdirmə planına uyğun olaraq digər satış üsulları ilə özəlləşdirilir, müəssisənin özəlləşdirmə komissiyasının təqdim etdiyi sənədlər əsasında güzəştli

satışın yekunlarını təqdim etmək üçün həmin satışda iştirak etmiş şəxslərin ümumi yığıncağı keçirilir və müvafiq yekun sənədləri Dövlət Əmlakı Nazirliyinə təqdim edilir.

Kiçik müəssisə və obyektlər özəlləşdirildikdə işçilərə güzəştli satış aşağıdakı qaydada həyata keçirilir:

-vəkil olunmuş şəxs tərəfindən güzəştli satışda iştirak etmək hüququ olan şəxslərin tam siyahısı tərtib edilir, işçilərin hər bir vəkil olunmuş şəxsə bir özəlləşdirmə payı təqdim edir, güzəştli satış özəlləşdirmə haqqında Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən rəsmi elan olunmuş gündən 25 gün ərzində həyata keçirilir və vəkil olunmuş şəxs tərəfindən təqdim edilmiş sənədlər əsasında güzəştli satışın yekunlarına əsasən bölüşdürülmüş hissə müəyyən edilir, güzəştli satışa çıxarılan əmlakın əmək kollektivinin güzəştli satışda iştirak etmiş üzvlərinin sayına münasib hissəsi (bütünlükdə əmək kollektivi üzvləri və onlara bərabər tutulan şəxslər güzəştli satışdan imtina etdiyi halda hissələrin hamısı) Dövlət Əmlakı Nazirliyinin qərarı ilə özəlləşdirmə planına uyğun olaraq digər satış üsulları ilə özəlləşdirilir, vəkil olunmuş şəxsin təqdim etdiyi sənədlər əsasında güzəştli satışın yekunlarını təsdiq etmək üçün həmin satışda iştirak etmiş şəxslərin yığıncağı keçirilir və müvafiq yekun sənədləri Dövlət Əmlakı Nazirliyinə təqdim edilir.

Dövlət əmlakının ixtisaslaşdırılmış çek və pul hərraclarında satışı özəlləşdirmə prosesində yaradılmış səhmdar cəmiyyətlərinin səhmlərinin və ya səhm zərflərinin sifarişlər əsasında alıcılara satışdır. İxtisaslaşdırılmış çek və pul hərraclarında sifarişlər 1-ci və 2-ci növ sifariş formasında təqdim edilir. İxtisaslaşdırılmış çek hərracında bir özəlləşdirmə çekinə düşəcək səhm üçün sifarişçi tərəfindən minimum hədd qoyulmadıqda sifariş 1-ci növ, belə hədd qoyulduqda 2-ci növ sifariş adlanır. İxtisaslaşdırılmış pul hərracında 1-ci növ sifarişçi ödədiyi

məbləğə görə düşəcək səhmlərin miqdarına aşağı hədd qoymur, 2-ci növ sifarişçi isə almaq istədiyi səhmlərin minimum miqdarının həddini sifarişdə göstərir. İxtisaslaşdırılmış çek və pul hərraclarının keçirilməsi qaydaları Azərbaycan Respublikasının prezidenti tərəfindən müəyyən edilir.

Dövlət əmlakının hərraclar vasitəsilə satışı özəlləşdirilən əmlakın onun barəsində alıcıdan hər hansı bir şərtin yerinə yetirilməsi tələb olunmadan özəlləşdirmədə alıcı kimi tanınan fiziki və hüquqi şəxslərin mülkiyyətinə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş mülkiyyətinə qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada pul müqabilində özgəninkiləşdirilməsidir. Bu zaman əmlak üzərində mülkiyyət hüququ hərracın gedişində maksimum qiymət təklif etmiş alıcıya verilir. Dövlət əmlakının satışı üzrə keçirilən ilk iki hərracda sifariş verilmədikdə (və ya əmlak satılmadıqda) Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən üçüncü hərracda həmin əmlakın start qiyməti ilkin start qiymətinin 10% həcmində, dördüncü hərracda ilkin start qiymətinin 25%-i həcmində, beşinci hərracda ilkin start qiymətinin 50%-i həcmində aşağı salına bilər. Bu qaydada satılmayan dövlət müəssisələri müəyyən olunmuş qaydada ləğv edilir və onların əmlakı (tikili, avadanlıq, qurğu və s.) ayrı-ayrılıqda yuxarıda göstərilən qaydada hərrac vasitəsi ilə satılır. Dövlət əmlakının hərraclar vasitəsilə satışı qaydaları Azərbaycan Respublikasının prezidenti tərəfindən müəyyən edilir.

Dövlət əmlakının investisiya müsabiqələri vasitəsilə özəlləşdirilməsi zamanı dövlət əmlakı barəsində investisiya proqramının yerinə yetirilməsi tələb olunur. Investisiya proqramına dair iqtisadi, sosial və ekoloji şərtlər müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının prezidenti və ya Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilir. Investisiya müsabiqəsinin qalibi investisiya proqramının şərtləri daxilində investisiyanın

maksimum həcmi və onun səmərəli qoyuluşunu özündə əks etdirən investisiya proqramı təqdim edən hesab olunur. Müsabiqənin qalibinə (alıcıya) özəlləşdirilən əmlak üzərində mülkiyyət hüquq yalnız müsabiqənin tələblərini yerinə yetirdikdən sonra keçir. Müsabiqə tələblərinin alıcı tərəfindən yerinə yetirilməməsi həmin əmlakın alıcıya müsabiqə vasitəsi ilə satılması barədə bağlanmış müqaviləyə qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada xitam verilməsinə əsasdır.

Müsabiqənin qalibi özəlləşdirilən dövlət əmlakı üzərində dövlət mülkiyyət hüququ ona keçənədək həmin əmlakı özgəninkilərə və ya onun barəsində digər şəkildə sərəncam verə bilməz. Müsabiqə vasitəsi ilə özəlləşdirilən dövlət əmlakı üzərində mülkiyyət hüququnun alıcıya keçəcəyi anadək həmin əmlaka münasibətdə sahiblik, istifadə hüququ və digər münasibətlər Dövlət Əmlakı Nazirliyi ilə alıcı arasında qanunvericiliyə müvafiq olaraq bağlanan alqı-satqı müqaviləsi ilə tənzimlənir. Müsabiqədə xarici investorların iştirakı qaydaları müsabiqə şərtləri ilə müəyyən edilir. Investisiya müsabiqəsində özəlləşdirilən müəssisənin səhm zərfinin 51%-i və ya daha çox hissəsi çıxarılır. Müəssisənin səhmlərinin qalan hissəsinin satışı nisbəti (bölgüsü) Azərbaycan Respublikasının prezidenti və ya Dövlət Əmlakı Nazirliyinin müəssisənin özəlləşdirilməsinə dair qəbul etdiyi qərarla göstərilir.

II Dövlət Proqramı təsdiq edilənədək icra müqaviləsinə müvafiq olaraq satınalma hüququ ilə icazə verilmiş dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi qaydaları II Dövlət Proqramı və digər normativ-hüquqi aktlarla müəyyən edilir. İcarəyə verilmiş dövlət əmlakının satışı tərəflər arasında bağlanmış icarə müqavilələrinin şərtlərindən (satınalma hüququndan, icarə müddətindən və s.) asılı olaraq müxtəlif üsullarla həyata keçirilir.

II Dövlət Proqramı qəbul edilənədək bağlanmış və müvafiq qaydada Dövlət Əmlakı Nazirliyində qeydiyyatdan keçmiş icarə müqaviləsi əsasında fəaliyyət göstərən müəssisələr aşağıdakı qaydada özəlləşdirilir:

a) orta və iri müəssisələrin səhmlərinin 15%-i əmək kollektivinə güzəştli satışa yönəldilir, 30%-i nominal dəyəri ilə ilk növbədə icarəçiyə təklif olunur, 55%-i ixtisaslaşdırılmış çek hərracında satılır; b) kiçik müəssisələrin dəyərinin (obyektin start qiymətinin) 15%-i əmək kollektivinə güzəştli satışa yönəldilir, 85%-i isə ilkin start qiyməti ilə ilk növbədə icarəçiyə təklif olunur.

İcarə müəssisəsinin struktur bölməsinin ayrıca özəlləşdirilməsi haqqında qərar həmin bölmənin ayrıca fəaliyyət göstərməsi, onun texnoloji cəhətdən müəssisə ilə bağlılığı, ərazi baxımından ayrılmasının mümkünlüyü və s. bu kimi amilləri nəzərə almaqla Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən qəbul edilir. Bu qərar qəbul edildikdə icarəyə götürülmüş əmlak 100% dəyəri ilə icarəçiyə təklif olunur. İcarəçilər icarəyə götürdükləri əmlakı almaqdan imtina etdikdə həmin əmlak II Dövlət Proqramında nəzərdə tutulmuş qaydada özəlləşdirilir. Özəlləşdirilməsi qadağan olunan dövlət əmlakı istisna olmaqla, icarə müqavilələrinə əsasən icarəyə verilmiş digər dövlət əmlakı (tikili, qurğu, avadanlıq və s.) onun icarəyə verən müəssisə və ya təşkilatla bağlılığı, ərazi baxımından ayrılmasının mümkünlüyü və s. bu kimi amillər nəzərə alınmaqla Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən aşağıdakı qaydada özəlləşdirilir:

- icarəyə verilmiş əmlak 100% dəyəri ilə icarəçiyə təklif olunur. İcarəçi icarəyə götürdüyü əmlakı almağa razılıq verdikdə, onunla alqı-satqı müqaviləsi bağlanır və o, 30 gün ərzində əmlakın dəyərini ödəyir, icarəçi icarəyə götürdüyü əmlakı almaqdan imtina etdikdə və ya həmin təklifi aldığı andan

30 gün ərzində əmlakın dəyərini ödəmədikdə, həmin əmlak Dövlət Proqramının 4.4.-cü bölməsində nəzərdə tutulan qaydada hərraca çıxarılır və ya müəssisə ilə birlikdə özəlləşdirilir.

Özəlləşdirilən orta və iri dövlət müəssisələri (və ya onların struktur bölmələri) əvvəlcə səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilir və sonradan özəlləşdirilir. Bu zaman dövlət müəssisələrinin səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi texnoloji bağlılıq amili nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. Dövlət müəssisələrinin səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunu ilə təsdiq edilmiş Əsasnamə ilə tənzimlənir. Dövlət müəssisələrinin səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi özəlləşdirmə komissiyaları tərəfindən hazırlanmış və Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunmuş özəlləşdirmə planı əsasında həyata keçirilir. Dövlət müəssisələrinin səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi haqqında müvafiq qərar qəbul etdiyi gündən etibarən 10 gün ərzində özəlləşdirməyə hazırlıq məqsədi ilə hər müəssisədə (birlikdə) özəlləşdirmə komissiyası yaradılır. Komissiya aşağıdakı sənədləri işləyib hazırlayır və təsdiq olunmaq üçün Dövlət Əmlakı Nazirliyinə təqdim edir.

Müəssisənin rəhbəri və baş mühasibi Dövlət Əmlakı Nazirliyinə təqdim olunan əmlakın inventarlaşdırılması və qiymətləndirilməsi aktının, habelə digər sənədlərin dürüslüyü üçün şəxsən məsuliyyət daşıyırlar. Yuxarıda göstərilən sənədlər Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış vahid metodikaya əsasən tərtib olunur. Müəssisənin səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsinin təsis sənədlərinə Dövlət Əmlakı Nazirliyində baxılır və təsdiq edilir. Həmin sənədlər mövcud qanunvericiliyə cavab vermədiyi hallarda əlavə işləmək üçün geri qaytarılır. Dövlət müəssisələrinin səhmdar cəmiyyətinə çevrilməsi haqqında müvafiq qərar qəbul edildiyi gündən etibarən ən gec 3 (üç) ay müddətində, bu bölmənin 5.4.-cü bəndində göstərilən

sənədlər təqdim edilməzsə, Dövlət Əmlakı Nazirliyinin qərarı ilə komissiya yaradılır. Komissiya ilkin sənədlər və müəssisənin balansını əsasında müvafiq sənədləri hazırlayır. Zəruri hallarda komissiya öz işinə müstəqil ekspertləri və auditorları cəlb edə bilər. Özəlləşdirmə komissiyasının yaradılması və fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. Özəlləşdirilən müəssisələrin dövlət mülkiyyətində saxlanılması nəzərdə tutulmayan səhmləri (hissələri) səhmdar cəmiyyətinin qeydiyyatına alındığı andan satışa çıxarılır. Orta və ya iri dövlət müəssisələri səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməklə onların bir qismi fərdi layihələr üzrə və investisiya müsabiqələri vasitəsi ilə özəlləşdirilir. Göstərilən üsullarla özəlləşdirilən müəssisələr istisna olmaqla, qalan və ya iri müəssisələrin səhmləri bir qayda olaraq aşağıdakı nisbətdə (bölgüdə) satılır:

a) 15% -i əmək kollektivinə güzəştli satışa yönəldilir;
b) 30%-i pul hərracına yönəldilir; c) 55%-i ixtisaslaşdırılmış çek hərracına yönəldilir.

Pul hərracına çıxarılmış hissə satılmadıqda, yuxarıda göstərilən satış ardıcılığına riayət etməklə, səhmlər pul və ixtisaslaşdırılmış çek hərraclılarına az həcmdə bərabər hissələrlə çıxarıla bilər. Texnoloji xüsusiyyətlərindən və dəyərindən asılı olaraq, orta müəssisələr kiçik müəssisələr üçün müəyyən edilmiş qaydada özəlləşdirilə bilər. Dövlət müəssisələrinin çevrilməsi nəticəsində yaradılan səhmdar cəmiyyətlərinin səhmlərinin buraxılışı, qeydiyyatı və tədavülü qaydaları qanunvericiliyə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının prezidenti yanında Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən müəyyən edilir. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi zamanı səhmdar cəmiyyətlərinin satışına dair yekun məlumatlar təsdiq edildikdən sonra Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən Milli Depozit Mərkəzinə təqdim edilir. Özəlləşdirmə prosesində

səhmdarların hüquqları Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyi əsasında qorunur.

Kiçik müəssisələrin özəlləşdirilməsi aşağıdakı qaydada həyata keçirilir:

- Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilmiş qaydada kiçik müəssisənin nizamnamə kapitalı (obyektin start qiyməti) müəyyən olunur, kiçik müəssisənin nizamnamə kapitalının (obyektin start qiymətinin) 15%-i əmək kollektivi üzvlərinə və onlara bərabət tutulan şəxslərə güzəştli satışa yönəldilir, kiçik müəssisənin nizamnamə kapitalının (obyektin satış qiymətinin) 85%-i satış üsuluna uyğun olaraq satılır.

Kiçik müəssisələrin özəlləşdirilməsi zamanı müəssisənin əmək kollektivi onların hüquqlarını həyata keçirən vəkil edilmiş şəxs (hüquqi və ya fiziki şəxs) müəyyən etməlidir. Özəlləşdirmədə vəkil edilmiş şəxs - müəssisənin əmək kollektivi üzvlərinin və özəlləşdirmədə güzəşt hüququ olan digər şəxslərin 50%-dən çoxunun öz səlahiyyətlərini qanuni surətdə verdikləri hüquqi və fiziki şəxslər (etibarnamə müvafiq formada notarial qaydada rəsmiləşdirilir).

Özəlləşdirmədə vəkil edilmiş şəxs əmək kollektivini özəlləşdirməni həyata keçirən orqanlarda təmsil edir və qanunvericiliyə əmək olunmasına nəzarət edir, özəlləşdirmə prosesində zəruri işləri görür (müəssisənin özəlləşdirilməsi barəsində ərizəni rəsmiləşdirir, özəlləşdirmə prosesində iştirak edir, zəruri müqavilələr bağlayır və öhdəliklər nizamlayır, etibarnaməyə müvafiq olaraq verilən məlumatların düzgünlüyünə görə məsuliyyət daşıyır). Kiçik müəssisənin hərəca çıxarılan hissəsinin (müəssisənin nizamnamə kapitalının, obyektin start qiymətinin 85%-nin) hərəca qalibi əmək kollektivi olduqda, bu hissə 100% hesab edilməklə, hərəca qiymətinin 30%-i müvafiq qaydada alqı-

satqı müqaviləsi bağlandıqdan sonra ən gec 5 (beş) bank günü ərzində vəkil olunmuş şəxs tərəfindən pullu ödənilir, hərəca qiymətinin 30%-i üzrə ödənişi həyata keçirən alıcılara hərəca qiymətinin 30%-i həcmində güzəşt edilir (bu hissə əmək kollektivi üzvləri arasında bərabər bölüşdürülməklə əvəzsiz verilir), 40% alqı-satqı müqaviləsində müəyyənləşən müddətdə, lakin 2 ildən gec olmayaraq vəkil olunmuş şəxs tərəfindən ödənilir.

Alıcının öhdəliklərinə görə onun əldə etdiyi əmlakın müvafiq hissəsi girov qoyulmuş hesab olunur. Hərəcın qalibi kənar şəxs güzəşt hüququnu itirmiş əmək kollektivi varsa, əmlakın hərəca qiyməti bütövlükdə alqı-satqı müqaviləsi imzalandığı andan etibarən 5 bank günü ərzində pulla ödənilir. Nümunəvi özəlləşdirmə planı, etibarnamə və kiçik müəssisələrin başqa özəlləşdirmə sənədlərinin nümunələri Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən işlənib hazırlanır və təsdiq edilir.

1.5. İntestisiya müsabiqəsi və onun keçirilməsi istiqamətləri

İntestisiya müsabiqəsi əsasında dövlət müəssisə və obyektlərin özəlləşdirilməsi haqqında qərarlar qanunvericiliyə uyğun olaraq özəlləşdirmə barəsində qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olan müvafiq icra hakimiyyəti orqanları (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Əmlakı Nazirliyi) tərəfindən qəbul edilir. Həmin müvafiq icra hakimiyyəti orqanları müsabiqə vasitəsilə özəlləşdirilən hər dövlət müəssisəsi və obyektini üzrə fərdi qaydada maliyyə-iqtisadi, sosial və ekoloji məsələləri əhatə edən şərtləri müəyyən edirlər. İntestisiya müsabiqələrində dövlət əmlakının satıcısı kimi Azərbaycan Respublikasının Dövlət Əmlakı Nazirliyi (bundan sonra - Satıcı adlandırılacaq) çıxış edir.

İnvestisiya müsabiqəsi vasitəsilə özəlləşdirmə, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi prosesində dövlət müəssisələrinin səhmdar cəmiyyətinə çevrilməsi nəticəsində təsis edilmiş səhmdar cəmiyyətinin səhmlərinin (səhm zərflərinin) investisiya proqramına müvafiq olaraq investisiya qoyuluşu və digər şərtlərin yerinə yetirilməsi ilə qanuna müvafiq olaraq özəlləşdirmənin subyekti hesab olunan şəxslərin xüsusi mülkiyyətinə müsabiqə əsasında satışdır. Müsabiqə iştirakçıların tərkibi üzrə açıq, təkliflərin verilməsi üzrə isə qapalı (yəni iddiaçıların investisiya təklifləri möhkəmlənmiş zərflərdə verilir) keçirilir. Müsabiqə üzrə dövlət əmlakı özəlləşdirildikdə alıcılar qanunvericiliyə müvafiq olaraq öz nümayəndələri vasitəsilə də iştirak edə bilər. Alıcının nümayəndəsinin səlahiyyətləri qanunvericiliyə uyğun olaraq alıcı tərəfindən təsdiq olunmalıdır. Müsabiqə qalibinin seçilmə meyarı bu Əsasnamənin 1.2.-ci bəndinə müvafiq olaraq müəyyən edilmiş investisiya proqramının şərtləri daxilində investisiyanın maksimum həcmi və onun səmərəli qoyuluşunu özündə əks etdirən investisiya proqramı hesab olunur. İnvestisiya müsabiqəsinin qalibi aşağıdakı tələbləri yerinə yetirməlidir:

-müəssisənin büdcəyə olan borcunun (və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının müəyyən etdiyi borcun) ödəniləcək hissəsini (müsabiqə şərtləri müəyyən edildikdə göstərilir) 10 (on) bank günü müddətində köçürülməsinin təmin edilməsi;

-satılan səhm zərfinin alqı-satqı Müqaviləsi imzalandığı tarixdən 30 (otuz) iş günü müddətində investisiya həcminin ümumi məbləğinin 5 (beş) faizə qədərini pul vəsaiti şəklində müəssisənin hesablaşma hesabına ödənilməsi (bu pul vəsaitlərinin miqdarı və istifadə ediləcəyi istiqamət təqdim olunan investisiya proqramında öz əksini tapmalıdır).

Müsabiqənin keçirilməsi üçün Satıcı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və bu Əsasnaməyə uyğun olaraq aşağıdakıları həyata keçirir:

-müsabiqənin keçirilməsi haqqında müəyyən edilmiş qaydada məlumatın hazırlanmasını və dərc edilməsini təşkil edir, iddiaçıların ərizələrini müsabiqədə iştirak etmək üçün qəbul edir, hər bir ərizəyə və sənədlərə nömrə və verilmə tarixini qoymaqla (gün, ay, saat) ərizə qeydiyyatı jurnalında onların qeydiyyatını aparır, iddiaçıların təqdim etdikləri sənədlərin düzgün tərtib olunmasını yoxlayır, iddiaçılardan daxil olmuş ərizələri və onlara əlavə edilmiş sənədləri ərizələrin qəbul müddəti bitdikdən sonra Komissiyaya təqdim edir, müsabiqənin nəticələri haqqında Komissiyanın Protokolunu təsdiq edir, müsabiqənin qalibi (alıcı) ilə alqı-satqı Müqaviləsi bağlayır, müsabiqənin nəticələri haqqında məlumatı dərc edir, səhmlərin (səhm zərfinin) müsabiqənin qalibinə (alıcıya) verilməsini təşkil edir və müsabiqənin qalibinin mülkiyyət hüququnu qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada rəsmiləşdirir, müsabiqənin qalibi (alıcı) tərəfindən müsabiqənin şərtlərinə əməl edilməsinə nəzarəti həyata keçirir. Müsabiqənin keçirilməsi haqqında məlumat müsabiqənin keçirildiyi gündən ən azı 30 (otuz) gün əvvəl dərc edilməlidir.

Müsabiqənin keçirilməsi haqqında məlumatda qanunvericiliklə müəyyən edilmiş məlumatlardan savayı aşağıdakılar da göstərilir:

-səhmlərin (səhm zərfi) satılan səhmdar cəmiyyətinin tam rəsmi adı, hüquqi ünvanı, fəaliyyət növü və nizamnamə kapitalının həcmi, səhmdar cəmiyyətinin buraxılmış səhmlərinin sayı, növü və hər bir səhmin nominal dəyəri. Müsabiqədə satılan səhmlərin (səhm zərfindəki səhmlərin) ümumi sayı və nominal dəyəri, müsabiqənin qalibinə tətbiq edilən şərtlər, səhm-

dar cəmiyyətinin kreditor və debitor borclarının həcmi, iddiaçıların ərizələrinin qəbulunun başlanması və bitməsi müddəti (günü və saati), iddiaçıların ərizə və digər sənədlərinin qəbul yerlərinin ünvanı (telefon nömrələri və qəbul vaxtları da) göstərilməklə, iddiaçılar tərəfindən müsabiqədə iştirak üçün verilən sənədlərin siyahısı və onların tərtibatı üçün müəyyən edilmiş tələblər, müsabiqədə təkliflərin Komissiya tərəfindən qəbulunun və bitməsinin müddəti (tarixi və saati), müsabiqə təkliflərinin Komissiya tərəfindən qiymətləndirilməsinin tarixi, saati və yeri, Satıcının və Komissiyanın yerləşdiyi yer (ünvan) və telefon nömrələri, müsabiqədə iştirak üçün verilən ərizələrin qəbulu anından hər bir iddiaçıya ilkin olaraq özəlləşdirilən səhmdar cəmiyyəti ilə tanış olmaqdan ötrü Satıcı tərəfindən imkan verilməsinin qaydası, müəssisənin özəlləşdirilmə payı ilə tanış olma yeri (ünvanı, telefonları), müsabiqənin keçirilməsi barədə məlumat kütləvi informasiya vasitələrində və xüsusi nəşrlərdə dərc olunur.

Müsabiqənin keçirilməsi üzrə Komissiya həlledici səsə malik olan 9 üzvdən ibarət tərkibdə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən təşkil olunur. Onun tərkibində 3 üzv Satıcı tərəfindən, 1 üzv Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyindən, 1 üzv Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyindən, 1 üzv Azərbaycan Respublikası Dövlət Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsindən, 1 üzv Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyindən, 1 üzv icra hakimiyyəti orqanından və 1 üzv özəlləşdirilən müəssisədən və ya onun tabe olduğu müvafiq baş idarədən (əgər mövcuddursa) daxil edilirlər.

Komissiyanın tərkibinə daxil olan şəxslər təmsil etdiyi orqanın (və yaxud müəssisənin) rəhbər işçisi və yaxud əvəz edən

şəxs olmalıdır. Komissiyanın sədri Satıcı tərəfindən onu Komissiyada təmsil edən komissiya üzvlərindən təyin olunur.

Komissiya:

-Satıcı tərəfindən iddiaçılardan qəbul olunmuş ərizələri onlara əlavə olunmuş sənədlərlə birlikdə araşdırılır və onların qanunvericiliyə uyğun olmasını müəyyən edir, iddiaçıların müsabiqədə iştirak etməsi və ya müsabiqədə iştirak etməsinin rədd edilməsi barədə qərar qəbul edir və bu haqda iddiaçılara bildiriş göndərilir, müsabiqə iştirakçılarının müsabiqə təkliflərini qiymətləndirir, müsabiqənin qalibini müəyyən edir. Komissiya öz iş reqlamentini hazırlayıb təsdiq edir. Komissiyanın iclasında onun üzvlərinin ən azı 7-si iştirak etdikdə, Komissiya səlahiyyətli hesab edilir. Komissiyanın qərarları Komissiyanın iclasında iştirak edən üzvlərinin yüzdə iki səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Komissiyanın hər bir üzvünün səsvermə zamanı bir səsi vardır. Səslər bərabər olduqda sədrin səsi həlledici hesab olunur. Komissiyanın üzvləri müsabiqənin nəticələrini müəyyən etmək üçün səsvermə keçirildikdə bitərəf qala və ya səsvermədən imtina edə bilməzlər. Komissiyanın qərarları onun sədri və Komissiyanın iclasında iştirak edən bütün üzvləri tərəfindən imzalanmış protokollarla rəsmiləşdirilir.

Müsabiqədə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin subyektləri hesab edilən, müsabiqədə iştirak etmək üçün ərizəni vaxtında vermiş və müsabiqənin şərtlərini yerinə yetirmək üçün öhdəliklər təqdim etmiş şəxslər iştirak edə bilirlər.

Müsabiqədə iştirak etmək üçün iddiaçılar müəyyən edilmiş müddətlərdə Satıcıya aşağıda göstərilən sənədləri təqdim etməlidir:

-müəyyən edilmiş nümunədə tərtib edilmiş ərizə, ərizəyə iddiaçı tərəfindən təqdim olunan sənədlərin 2 nüsxədən ibarət siyahısı əlavə olunmalıdır, həmin sənədlərin bir nüsxəsi Satıcı

tərəfindən ərizəyə verilmiş qeydiyyat nömrəsi əlavə edilməklə namizədə qaytarılır, iddiaçı tərəfindən müsabiqənin şərtlərinin icrasının təmin olunmasını təsdiq edən və müvafiq qaydada tərtib olunmuş sənəd, iddiaçı olan hüquqi şəxslər əlavə olaraq təsis sənədlərinin müəyyən olunmuş qaydada təsdiq edilmiş surətlərini təqdim etməlidirlər, müqavilədə iştirak etmək müsabiqənin şərtləri və meyarı üzrə müsabiqədə təklifi iddiaçı tərəfindən müsabiqənin keçirilməsi haqqında məlumatda göstərilən müddət ərzində bağlı və möhürlənmiş zərfdə Komissiyaya təqdim olunmalıdır.

Aşağıdakı hallarda iddiaçı müsabiqəyə buraxılır:

-iddiaçı Azərbaycan Respublikasının qanunlarına əsasən özəlləşdirmə subyekti olmadıqda, müqavilədə iştirak etmək üçün ərizə və digər sənədlər məlumatda göstərilən müddət bitdikdən sonra verildikdə.

Bir namizəd müsabiqədə iştirak etmək üçün bir ərizə və bir müsabiqə təklifi verə bilər. İddiaçı Satıcıya yazılı bildiriş vermək şərti ilə ərizələrin qəbulunun bitməsi müddətində ərizəsini geri götürə bilər. Bu halda ərizənin geri götürülməsi Satıcı tərəfindən qeydə alınmalıdır. Ərizələrin və bu Əsasnamədə müəyyən edilmiş digər sənədlərin qəbulu məlumatda qeyd edilən tarixdən başlayır. Satıcı iddiaçılar tərəfindən təqdim olunmuş ərizə və digər sənədlərə, eləcə də namizədlər haqqında məlumatlara, Komissiyanın iclasında baxılanadək onların məxfiliyini və təhlükəsizliyini təmin edir.

İddiaçıların təqdim etdiyi ərizə və digər sənədlər Komissiya tərəfindən Komissiyanın işə başlaması haqqında məlumatında qeyd edilən gün və saatdan başlayaraq araşdırılmalıdır. İddiaçıların müsabiqənin iştirakçısı kimi tanınması haqqında Komissiyanın qərarı ərizələrin qəbulu Protokolu ilə rəsmiləşdirilir.

Bu Protokolda aşağıdakılar qeyd edilir:

-iddiaçıların adları göstərilməklə qəbul olunmuş ərizələrin siyahısı, Satıcı tərəfindən qəbul olunmayan ərizələrin siyahısı, iddiaçılar tərəfindən geri götürülmüş ərizələrin siyahısı, müsabiqənin iştirakçısı kimi tanınmış iddiaçıların siyahısı, iddiaçıların müsabiqəyə buraxılmamağının əsaslandırılmış səbəbi (səbəblər) göstərilməklə, iştirak etməsi rədd edilmiş iddiaçıların siyahısı.

Komissiya tərəfindən ərizənin qəbulu Protokolu imzaladığı andan iddiaçı müsabiqənin iştirakçısı hesab olunur. Komissiya müsabiqədə iştiraka buraxılmamış iddiaçılara ərizənin qəbulu Protokolu imzaladığı gündən ən gec 3 gün müddətində müvafiq bildiriş göndərir.

Müsabiqə aşağıdakı hallarda baş tutmamış hesab edilir:

- müsabiqədə iştirak etmək üçün ərizə verilmədikdə, iddiaçıların hər biri iştirakçı kimi tanınmadıqda, müsabiqənin qalibi bu Əsasnamə ilə müəyyən olunmuş müddətdə Alqı-satqı Müqaviləsini imzalamadıqda.

Müsabiqə aşağıdakı qaydada keçirilir:

-müsabiqə iştirakçıları tərəfindən təqdim edilən zərflər açılmamışdan əvvəl komissiya onların bütövlüyünü yoxlamalıdır və bu müsabiqənin nəticələri haqqında tərtib olunacaq Protokolda qeyd edilməlidir. Müəyyən edilmiş gün və saatda komissiyanın iclasında daxil olmuş təkliflərdən ibarət zərflər açılır. Zərflərin açılması müsabiqənin keçirilməsi haqqında məlumat dərc olunduqdan ən tezi 30 gün sonra həyata keçirilməlidir. Müsabiqənin şərtlərinə cavab verməyən təkliflər sonradan müsabiqədə iştiraka buraxılmır və bu, protokolda qeyd olunur. Komissiya müsabiqə iştirakçılarının təkliflərinə müsabiqənin müəyyən edilmiş şərtlərini və qalibi müəyyən etmə meyarlarını rəhbər tutaraq baxır. Müsabiqənin iştirakçısı tərəfindən verilən

təkliflər iştirakçının onun özü və ya nümayəndəsi tərəfindən imzalanmalıdır. Investisiyanın həcmi rəqəmlə və yazı ilə göstərilməlidir. Yazı ilə rəqəm arasında fərq aşkar edildikdə, Komissiya yazı variantını əsas götürür:

-müsabiqə keçirilən zaman qalibi müəyyən etmək üçün investisiyanın maksimum həcmi aşağıdakı düsturla müəyyən edilir:

$$V_{\Sigma} = 2V_0 + V^1 / (1 + UD) + V^2 / \{(1 + Ud)^{**2}\} + \dots + V_n / \{(1 + Ud)^{**n}\}$$

burada:

V_0 - müəyyən edilən məbləğin həcmi;

V^1 - iştirakçı tərəfindən müsabiqənin şərtlərinə uyğun olaraq investisiya qoyuluşunun 1-ci dövrü ərzində qoyulacaq investisiyanın həcmi (V_0 məbləği istisna olmaqla);

V^2 - iştirakçı tərəfindən müsabiqənin şərtlərinə uyğun olaraq investisiya qoyuluşunun 2-ci dövrü ərzində qoyulacaq investisiyanın həcmi;

V_n - iştirakçı tərəfindən müsabiqənin şərtlərinə uyğun olaraq investisiya qoyuluşunun (n) dövrü ərzində qoyulacaq investisiyanın həcmi;

** - qüvvətə yüksəltmə işarəsi;

UD - Azərbaycan Respublikası Milli Bankının müsabiqənin keçirdiyi günə qüvvədə olan mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarına görə uçot dərəcəsidir (investisiya qoyuluşunun müddətindən asılı olaraq aylıq, rüblük, illik qəbul olunur). Düsturda investisiya qoyuluşunun müddəti müsabiqənin keçirilməsi haqqında məlumatda göstərilmiş vahid halda baza müddəti (aylıq, rüblük, illik) kimi qəbul olunur. Komissiyaya təqdim olunan təkliflərlə Komissiyanın hər bir üzvü tanış olur.

Müsabiqənin nəticələri haqqında Protokolda aşağıdakılar qeyd olunur:

-səhmləri (səhm zərfi) satılan özəlləşdirilən səhmdar cəmiyyətinin tam adı, hüquqi ünvanı, müsabiqədə satılan səhmlər (səhm zərfi) haqqında məlumat, Komissiyanın tərkibi, Satıcının adı, müsabiqənin şərtləri, müsabiqə iştirakçılarının təklifləri, müsabiqənin qalibi (alıcı) haqqında məlumat, qalib tərəfindən investisiya qoyuluşunun həcmi, onun həyata keçirilmə müddəti və müsabiqənin şərtləri göstərilir, Protokolun tərtib olunma tarixi, nüsxələrin sayı.

Müsabiqənin nəticələri haqqında komissiyanın Protokolu 3 nüsxədə tərtib olunur. Komissiyanın sədri və onun iclasında iştirak edən üzvləri və müsabiqənin qalibi tərəfindən imzalanır və həmin gün təsdiq olunmaq üçün Satıcıya təqdim edilir. Protokol Satıcı tərəfindən təsdiq olunduğu gündən qalibin alqı-satqı Müqaviləsi bağlama hüququnu təsdiq edən sənəd hesab edilir. Müsabiqənin nəticələri haqqında Protokolun əsli Satıcı tərəfindən təsdiq olunduğu tarixdən ən gec 3 gün müddətində Protokolun surəti komissiyaya və müsabiqənin qalibinə (bundan sonra -Alıcı adlandırılacaq) təqdim edilir. Müsabiqənin nəticələri haqqında Protokol həmçinin müsabiqənin digər iştirakçılara və ya onların nümayəndələrinə təqdim edilir. Müsabiqənin qalibi 15 (on beş) iş günü müddətində alqı-satqı Müqaviləsini imzalamalıdır. Bu müddət ərzində o, Müqaviləni imzalamaqdan imtina edərsə, habelə bu Əsasnamənin 1.8-ci bəndinin ikinci abzasında müəyyən edilmiş şərti yerinə yetirməzsə, o, müsabiqədə satılan səhmləri (səhm zərfini) almaq hüququnu itirir və bu halda müsabiqənin nəticələri ləğv edilir.

Alqı-satqı Müqaviləsi onun ayrılmaz hissəsi olan müsabiqə şərtlərinin yerinə yetirilməsi qaydası ilə birlikdə müsabiqənin nəticələri haqqında Protokol təsdiq olunduğu gündən 15 (on beş) iş günündən gec olmayaraq müsabiqədə qalib gəlmiş

şəxs ilə Satıcı arasında bağlanır. Alqı-satqı Müqaviləsi aşağıdakı şərtləri özündə əks etdirməlidir:

-Alıcı və Satıcı haqqında məlumatlar, səhmdar cəmiyyətinin tam rəsmi və qısaldılmış adı və hüquqi ünvanı, satılan səhmlərin sayı və normal dəyəri, səhmlərin (səhm zərflərinin) satılması şərtləri, əmlak üzərində mülkiyyət hüququnun Alıcıya keçməsi, müsabiqə şərtlərinin siyahısı və onların yerinə yetirilməsi qaydaları, müəssisənin borclarının ödənilməsinə dair, investisiya qoyuluşunun və digər şərtlərin məzmunu, məqsədi, dəyərlə ifadəsi və yerinə yetirilmə müddəti, investisiya qoyuluşunun və digər şərtlərin yerinə yetirilməsinin forması və Alıcının müqavilə şərtlərinin yerinə yetirilməsi üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi qaydası, tərəflərin müqavilə şərtlərinin yerinə yetirilməsinə və ya lazımınca yerinə yetirilməsinə görə məsuliyyəti, Alıcı tərəfindən müsabiqənin investisiya və digər şərtlərinin yerinə yetirilməsi haqqında hesabatın verilmə qaydası, forması və müddəti, Müqaviləyə xitam verilməsinin və onun etibarsız hesab edilməsinin əsasları, qanunvericiliyə müvafiq olaraq digər şərtlər.

Satıcı alqı-satqı Müqaviləsi imzalandıqdan sonra 15 (on beş) gündən gec olmayaraq, müsabiqənin nəticələri haqqında məlumat dərc edir. Məlumatda aşağıdakılar qeyd edilir:

-səhmdar cəmiyyətinin tam və qısaldılmış rəsmi adı və hüquqi ünvanı, buraxılmış səhmlərin ümumi sayı və növü, səhmlərin (səhm zərfinin) nominal dəyəri, satılmış səhmlərin ümumi sayı və növü, müsabiqənin qalibinin adı, dövlət təcrübəsinə köçürüləcək məbləğ, investisiyanın ümumi həcmi.

İnvestisiya müsabiqəsinə aid olan sənədlərin (investisiya müsabiqəsində iştirak etmək üçün ərizə, alqı-satqı Müqaviləsi, protokollar və s.) nümunələri Azərbaycan Respublikasının Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən hazırlanır və təsdiq edilir.

Müsabiqənin qalibinin (alıcının) mülkiyyət hüququ Satıcı tərəfindən verilən Şəhadətnamə (nümunəsi müəyyən edilmiş qaydada təsdiq olunur) ilə təsdiq olunur. Alıcı tərəfindən bağlanan müqavilənin şərtlərinin (o cümlədən, müsabiqə şərtlərinin) yerinə yetirilməməsi haqqında mübahisələrə qüvvədə olan qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada baxılır.

II FƏSİL

ÖZƏLLƏŞDİRİLƏN ƏMLAKIN UÇOTU

2.1. Əsas vəsaitlərin uçotu

Müəssisənin normal fəaliyyət göstərməsi üçün müxtəlif növ vəsaitlərə malik olması vacibdir. Bunlardan ən mühümü əmək vasitələri olan əsas vəsaitlərdir.

Əsas vəsaitlər istehsal sahələrinin əsas ünsürü olmaqla təsərrüfat prosesində bir ildən artıq müddətə iştirak edərək, öz dəyərini müəyyən edilmiş normalar daxilində yeni yaradılmış məhsulun üzərinə keçirir.

Mühasibat uçotunda əsas vəsaitlərin hərəkətinin mövcudluğunu ümumiləşdirmək üçün 01 №-li “Əsas vəsaitlər” hesabından istifadə edilir. Müəssisəyə vəsaitin daxil olması hesabın debeti üzrə, xaric olması isə kreditinə yazılır. Vəsaitlərin qrupları və növləri üzrə ayrıca subhesab və analitik hesablardan istifadə edilir. Əsas vəsaitlərə aid edilən obyektlər və onların tərkibi qanunverici və digər normativ aktlarla nizamlanır.

Hesablar planından da göründüyü kimi, əsas vəsaitlər öz təyinatlarına görə qruplaşdırılaraq uçota alınır. Bunlara binalar, qurğular (tikintilər), ötürücü qurğular, maşınlar və avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri, istehsalat alətləri (ləvazimatları) və təsərrüfat inventarları, işçi və məhsuldar heyvanlar, kitabxana fondu, sair əsas vəsaitlər aid edilir.

Binalara- müəssisənin balansında olan istehsal və qeyri-istehsal təyinatlı, inzibati, kitabxana, klub, xəstəxana, muzey, laboratoriyalar və digər təsərrüfatların yerləşdiyi obyektlər aid edilir.

Qurğulara (tikintilərə)- su çıxaranlar, stadionlar, hovuzlar, yollar, körpülər, heykəllər və s. obyektlər aiddir.

Ötürücü qurğulara- elektrik ötürücülər və xətlər, boru kəmərləri, enerji, maye və qaz halındakı məhsulların ötürülməsində iştirak edən bütün növ avadanlıqlar (yerləşdikləri binalardan başqa) daxil edilir.

Maşın və avadanlıqlara- elektrik enerjisi və istilik hasil edən maşın- generatorlar, mexaniki mühərriklər, ölçü cihazları, dozatorlar, ampermetrlər, suölçənlər, xüsusi tərəzilər, kassa aparatları, hesablayıcı maşınlar, dispetçer nəzarəti üçün xətlə qurğular, termostatlar, stabilizatorlar, digər laboratoriya və tibbi avadanlıqlar və başqaları aid edilir.

Nəqliyyat vasitələrinə- dəmiryol, su, hava və avtomobil nəqliyyatı vasitələri (gəmilər, paroxodlar, yük və minik avtomobilləri, təyyarələr, vertolyotlar və s.) daxil edilir.

İstehsal alətlərinə və inventarlara- avadanlıqlara quraşdırılmış qurğular, elektrik dreli, məngənələr, istehsalat əşyaları, iş masaları, ticarət stellajları, dəftərxana və təsərrüfat ləvazimatları, xalçalar, əl nərdivanları, çarpayılar və başqaları aid edilir.

İşçi və məhsuldar heyvanlara- idman atları və nəqliyyat heyvanları daxil olmaqla inəklər, camışlar, atlar, qoyunlar, keçilər, donuzlar, döllük və damazlıq heyvanlar və digərləri aiddirlər.

Kitabxana fonduna- nüsxəsinin dəyərindən asılı olmayaraq, bütün növ elmi, bədii, tədris və xüsusi növ ədəbiyyatlar, nəşrlər və s. daxildir.

Sair əsas vasitələrə- yaşından asılı olmayaraq, çoxillik mədəni əkmələr, parklarda, bağlarda əkilən yaşıllaşdırma və dekorativ çoxillik əkmələr, elmi-tədqiqat və başqa məqsədlərlə əkmələr, torpaqların yaşıllaşdırılması üzrə məsrəflər, sahələrin təmizlənməsi, muzey sərəvtləri, heyvanlara aid eksponatlar, dəyəri 5 manatdan artıq səhnə vəsaitləri, nümunəvi layihələr üzrə sənədlər, tədris kinofilmləri, kasetlər, vahidinin dəyəri 100 manatdan yuxarı olan uşaq oyuncaqları, xüsusi xizəklər və başqaları daxildir.

Müəssisələrin mühasibat uçotunun hesablar planına əsasən 01 yanvar 1996-cı il tarixdən etibarən əldə edilən əsas vəsaitlərin dəstinin minimum dəyəri 100 manat həcmində olmalıdır.

Vergi Məcəlləsində əsas vəsaitlər aşağıdakı kateqoriyalar üzrə qruplaşdırılır:

- a) binalar, tikintilər və qurgular;
- b) maşınlar, avadanlıq və hesablama texnikası;
- c) nəqliyyat vasitələri;
- ç) iş heyvanları;
- d) geoloji-kəşfiyyat işlərinə və təbii ehtiyatların hasilatına hazırlıq işlərinə çəkilən xərclər;
- ə) digər əsas vəsaitlər.

Ancaq Vergi Məcəlləsində vergitutma məqsədləri üçün istifadə müddəti bir ildən artıq, dəyəri 100.00 manat və ilin sonuna qalıq dəyəri ilkin dəyərinin 5 faizdən az olmayan maddi aktivlər əsas vəsaitlər hesab olunur.

Misal: İllin sonuna əsas vəsaitin ilkin dəyəri 5.000.00 manat, qalıq dəyəri 240,00 manat təşkil edir. Vergitutma məqsədi üçün bu əsas vəsait hesab edilə bilməz və qalıq dəyəri gəlirdən çıxılmalıdır. Çünki qalıq dəyəri ilkin dəyərin 5%-dən azdır ($5.000,00 \times 5\% = 250,00$).

Müəssisənin fasiləsiz fəaliyyətini təmin etmək üçün əsas vəsaitlərə daim nəzarət etmək onların yerdəyişməsinə, hesablanmış köhnəlmə məbləğinə, daxil olmasına, işçi vəziyyətdə olması əsaslı və cari təmirxərclərinə və s. göstəricilərə daimi diqqət yetirilməlidir.

Əsas vəsaitlər istifadə edilmə yönümünə görə istehsal və qeyri-istehsal təyinatlı olurlar. Məhcul istehsalı (xidmət) prosesi ilə bilavasitə bağlı olanlar istehsal təyinatlı, mədəni-məişət, idman komplekslərinə görə elmi-tədris binaları və s. qeyri-istehsal təyinatlı adlanırlar. Bunlar da öz növbəsində əlamətlərinə görə

ehtiyatda, istismarda, konservasiyada (fəaliyyəti dayandırılmış) olan və icarəyə verilmiş əsas vəsaitlərə bölünür.

Əsas vəsaitlər, onların alınib quraşdırılmasına çəkilən faktiki xərclər məbləğində uçota alınır (əsas vəsaitlərin ilk dəyərinə, onların alınması zamanı digər təşkilatlara ödənilmiş əlavə dəyər vergisi (ƏDV) daxil edilmir). Təcrübədə əsasən ilk, qalıq və bərpa dəyərindən istifadə edirlər. İlk dəyər balansda uçota alınan zaman göstərilən dəyərdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, vəsaitlər işəndikcə aşınma nəticəsində öz keyfiyyətlərini itirir. Ona görə də onların real dəyəri ilk dəyərindən köhnəlmə mənbəyini çıxdıqdan sonra yerdə qalan qalıq dəyəridir. Bir sıra səbəblərdən asılı olaraq (alınma dövrü, inflyasiya və s.) əsas vəsaitlər yenidən qiymətləndirilir. Bu müvafiq dövlət orqanlarının sərəncamı (sonuncu dəfə 2 avqust 1996-cı ildə Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə artırılmışdır), qiymətləndirmə üzrə fəaliyyət göstərən müəssisələrin, yaxud müəssisə rəhbərinin göstərişi ilə ola bilər. Bu vaxt qəbul edilən qiymətlər bərpa dəyəri adlanır.

Dəyərindən asılı olmayaraq, xidmət müddəti bir ildən az olan vəsaitlər, istehsal (xidmət) prosesin bir dəfə iştirak edərək öz natural formasını saxlamayan sərəvətlər, dəyərindən və xidmət müddətindən asılı olmayaraq, balıq ovu alətləri, benzinmotorlu mişarlar, şaxdoğrayan maşınlar, mövsümi yollar, iki il müddətinə istifadə etmək nəzərdə tutulan müvəqqəti evlər, səyyar qazanxana məntəqələri, geyimlər, yataq ləvazimatları, dəyəri 100,00 manatdan az olan taralar, kirayə vermək üçün əşyala cavan və kökəldilməkdə olan heyvanlar, quşlar, dovşanlar, arı ailələri, tinklikdə köçürmə məqsədilə əkilmiş çoxillik əkmələr əsas vəsaitlərin tərkibinə daxil edilmir.

Təsərrüfatın öz mükiyyətində olan torpaq sahələri hesabatda onların alınmasına çəkilən faktiki xərc məbləğində əks etdirilir.

Əsas vəsaitləri müasir səviyyəyə uyğun modernləşdirdikdə bu məqsədlə çəkilən məsrəflər onun balans dəyərini artırır.

Əsas vəsaitlərin analitik uçotu xüsusi kartoçkalarda aparılmaqla zəruri olan bütün rekvizitlə yazılmalıdır.

Əsas vəsaitlərin daxil olması - Müəssisələrə əsas vəsaitlər aşağıdakı mənbələrdən daxil ola bilər:

- təsisçilərin pay qoyuluşu şəklində;
- digər müəssisələrdən (təşkilatlardan) və fiziki şəxslərdən alındıqda;
- müəssisənin özü inşa (istehsal) etdikdə;
- icarəyə götürüldükdə;
- dövlət orqanları tərəfindən verildikdə;
- digər müəssisələrdən (təşkilatlardan), şəxslərdən əvəzsiz maliyyə yardımı şəklində alındıqda və əsas vəsaitlərin alınması, inşa edilməsi kapital qoyuluşu hesab edildiyindən, ilk növbədə onun əldə edilməsinə, quraşdırılmasına çəkilən xərclər 08 №-li "Kapital qoyuluşu" hesabının debetində əks olunmaqla sonda çəkilmiş faktiki məsrəflər məbləğində 01 №-li hesabın debetinə silinir.

Əsas vəsaitlər təsisçilərdən pay qoyuluşu şəklində qəbul edildikdə həmin dövrün bazar qiymətləri əsas götürülməklə razılaşdırılmış dəyərlə mədaxil olunur. Bu zaman daşınma və quraşdırma xərcləri müqaviləyə uyğun olaraq təsisçinin, yaxud müəssisənin hesabına ödənilə bilər.

Kapital qoyuluşu kimi əsas vəsaitlər təsərrüfat və ya podrat üsulu ilə inşa edilə bilər.

Əsas vəsaitlərin xaric olması- Əsas vəsaitlər aşağıdakı hallarda müəssisədən xaric edilə bilər:

- digər müəssisə və şəxslərə satıldıqda;
- uzunmüddətli icarəyə verildikdə;

- mənəvi cəhətdən köhnəldikdə, yaxud istifadəyə yararsız olduğundan silindikdə;

- digər hüquqi və fiziki şəxslərə əvəzi ödənilmədən verildikdə;

- maliyyə qoyuluşu şəklində digər müəssisənin nizamnamə kapitalına verildikdə;

- təbii fəlakət və başqa səbəblər üzündən əskik gəldikdə və s.

Əsas vəsaitlərin təmiri- İstehsalın fasiləsizliyini təmin etmək üçün əsas fondlar vaxtaşırı təmin olunmalıdır. Təmir işləri müddətindən asılı olaraq müəssisənin özü tərəfindən, yaxud kənar tərəfindən həyata keçirilə bilər. İlin əvvəlində istehsal avadanlıqlarında hansı nasazlıqların baş verəcəyini bilmək mümkün olmadığından, təmir xərclərinə çəkilən məbləğin nə qədər olacağı bilinmir.

Ona görə də hər bir təsərrüfat subyekti ilin əvvəlindən əsas fondların, istehsalın ümumi həcmi alaraq təmir xərcləri smetasını hazırlamalıdır. Hazırlanmış smetada təmir olunacaq obyektlərin növbəlik prinsipinə diqqət yetirilməli, baş verə biləcək hər hansı bir gözlənilməz hadisələrin aradan qaldırılması üçün tədbirlər nəzərdə tutulmalıdır. İri müəssisələrdə cari təmir işlərini aparmaq üçün bu ixtisaslaşmış bölmə fəaliyyət göstərir.

Müəssisələrdə təmir işlərinin uçotunu aparmaq üçün 23№-li "Köməkçi istehsalat" hesabının tərkibində açılan "əsas vəsaitlərin təmiri" subhesabından və xərclərin hesabına yaranan 89 №-li "Qarşıdakı xərclər və ödəmələr üçün ehtiyatlar" hesabında "təmir fondu" subhesabından istifadə edilir. Bir cəhəti qeyd etməliyik ki, görülmüş faktiki təmir işlərinin həcmi, yaradılmış təmir fondundan az olduqda aradaki fərq "storno" üsulu ilə göstərilir.

Əksinə olduqda, yəni yaradılmış fond təmir xərclərini ödəmədikdə, fərq gələcəkdə istehsal, tədavül xərclərinə silinmək şərtilə 31№-li "Gələcək dövrlərin" xərcləri hesabının debetinə yazılır.

Hər bir təmir obyektinə çəkilmiş xərcin uçotu ayrılıqda aparılır. Vergitutma məqsədilə təmirin uçotu gəlirdən çıxılan xərclər bölməsində ətraflı izah olunub.

Əsas vəsaitlərin hərəkəti zamanı baş verən mühasibat yazılışlarını nəzərdən keçirək.

Debet	Kredit	Məbləğ (manatla)	Əməliyyatın məzmunu
01	03	420,00	Uzun müddətə İcarəyə götürülmüş vəsaitin dəyəri tam ödənilmədən sonra xüsusi vəsait kimi mədaxil edildikdə
01	08	1.200,00	Baş a çatmış kapital qoyuluşu əsas vəsait kimi qəbul edildikdə
08	60	1.200,00	Podrat üsulu ilə kapital qoyuluşu aparıldıqda (ƏDV nəzərə alınmadan)
19	60	216,00	ƏDV ayrıca əks etdirildikdə
08	02,10,60, 69, 70 və s.	1.000,00	Əsas vəsait təsərrüfat üsulu ilə inşa edildikdə
60,70	50,51	400,00	Bəzi xərclər ödənilmədikdə
08	60	1.600,00	Başqa müəssisələrdən alındıqda (ƏDV-siz)
19	60	288,00	ƏDV nəzərə alındıqda
60	51	1.888,00	Əsas vəsaitə görə borc ödənilib eyni zamanda
68	19	288,00	Daşınma və quraşdırma xərcləri (ƏDV-siz)
08	76	60,00	ƏDV üzrə borc əks olunur Borc ödənilmədikdə
19	76	10,80	ƏDV nəzərə alınır
68	19	10,80	Borc ödənilir
76	50,51	0,80	Əsas vəsait faktiki məsrəflər məbləğində mədaxil edilir
01	08	1.660,00	
08	76	800,00	Vəsait fiziki şəxsdən alınıb
76	68	112,00	Gəlir vergisi tutulub
76	50	688,00	Borc ödənilir
76	50	800,00	Fiziki şəxs vergi ödəyicisi kimi uçota durub ciddi hesabat blankı (qaimə, mədaxil qəbzi və s. təqdim etdikdə

08	76	230,00	Alınan vəsait digər fiziki şəxs tərəfindən quraşdırılıb
76	68	32,20	Gəlir vergisi hesablanıb
68	50,51	144,20	Bu əməliyyatlar üzrə gəlir vergisi büdcəyə ödənilib
01	08	1.030,00	Əsas vəsait faktiki məsrəflər məbləğində mədaxil edildikdə
01	87 (88)	180,00	Əvəzsiz olaraq istehsal (qeyri-istehsal) təyinatlı vəsaitlər alındıqda
87(88)	02	40,00	Vəsaitin köhnəlmə məbləği nəzərə alınır
01	14	120,00	Əsas vəsait yenidən qiymətləndirildikdə
14	80,88	120,00	Dəyərin artması maliyyə nəticələrinə, yaxud yenidənqiymətləndirmə fonduna aid edilir
14	01	80,00	Əsas vəsaitin dəyəri azaldıqda
80,88	14	80,00	Dəyərin azalması maliyyə nəticələrinə, yaxud yenidənqiymətləndirmə fonduna aid edilir
01	08	1.000,00	Cavan heyvanlar əsas sürünün (naxırın) tərkibinə keçirilir
47	01	300,00	Təzə əsas vəsaitlər maliyyə qoyuluşu şəklində verildikdə
47	68	54,00	ƏDV nəzərə alınır
06	47	354,00	Müqavilə qiyməti ilə təhvil verildikdə
47	01	700,00	İstifadə edilmiş vəsait verildikdə
02	47	80,00	Köhnəlmə silinir
06	47	960,00	Müqavilə qiyməti ilə nəzərə alınır
47	68	146,44	ƏDV hesablanır
47	80,83	193,56	Mənfəət nəzərə alınır
47	01	520,00	Satış prosesində vəsait ilk dəyərle silinir
02	47	120,00	Köhnəlmə silinir
62	47	552,00	Hesab-faktura alıcıya təqdim olunur
47	68	84,20	ƏDV hesablanır
47	76	72,00	Satış xərcləri nəzərə alınır
80,88	47	4,20	Satış üzrə zərər silinir

47	01	1.400,00	Əsas fond uzun müddətə icarəyə verilib (3 il)
02	47	400,00	Köhnəlmə siininir
09	47	1.800,00	Müqavilə üzrə icarə məbiəği göstərilir
47	76	274,58	ƏDV əks etdirilir
47	83	525,42	Gəlir əks olunur
51	09	600,00	İllik icarə haqqı daxil olub
76	68	91,53	ƏDV hesablanır
83	80	175,14	Gəlir dövrü olaraq maliyyə nəticəsinə aid edilir
47	01	500,00	Vəsait əvəzi ödənmədən verilib
02	47	80,00	Köhnəlmə siininir
87,88	47	420,00	Vəsaitin dəyəri silinir
47	68	75,60	ƏDV hesablanır
12	01	120,00	Əsas vəsait azqıyməili və tezköhnəln əşyalar sırasına keçirildikdə
02	13	30,00	Köhnəlmə haqq-hesab edilir
47	01	160,00	Yararsız olan vəsaitlər silindikdə
02	47	120,00	Köhnəlmə silinir
10	47	20,00	Silinmə nəticəsində yararlı materiallar anbara mədaxil edilib
47	69, 70, 76	10,00	Silinmə nəticəsində çəkilən xərclər
80,88	47	30,00	Silinmənin maliyyə nəticəsi müəyyən edilib
47	01	140,00	Vəsaitlər əksik gəldikdə
02	47	60,00	Köhnəlmə silinir
84	47	80,00	Çatışmazlıq əks olunduqda
73	84	80,00	Günahkar şəxsin hesabına aid edildikdə
70	73	80,00	Günahkar şəxsin əmək haqqından tutulur
20,23	10, 70, 76	500,00	Təmir işləri təsərrüfat üsulu ilə aparıldıqda
20,23	60	500,00	Podrat üsulu ilə aparıldıqda
19	60	90,00	ƏDV əks etdirilir
01	20, 23,26	100,00	Təmir xərci normadan artıq olduqda Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq vəsaitin qalıq dəyərinin üzərinə əlavə edilir

Uçotun əsas tələblərindən biri əsas fondların hərəkətinə (mədaxil edilməsinə, müəssisədaxili yerdəyişməsinə, yenidən qurulmasına, təsərrüfatdan çıxmasına) nəzarətdir. Bu məqsədlə müəssisələr mövcud və ya öz spesifik xüsusiyyətlərinə uyğun tərtib etdikləri formalardan istifadə edə bilərlər.

Əsas vəsaitlər qəbul olunan zaman müəssisə rəhbərliyi tərəfindən ayrılmış xüsusi komissiya tərəfindən aşağıdakı formada akt tərtib olunur:

«Tovuz» MMC (müəssisənin adı)	Təsdiq edirəm: _____ (müəssisənin adı)
Əsas vəsaitin istismara qəbul edilməsi haqqında AKT № 4 25 iyun 2008-ci il	
Aşağıdakı tərkibdə komissiya: Sədr: <u>direktorun müavini Ağayev Rəhman</u> Komissiya üzvləri: <u>baş mühəndis Seyidov Əsəd, mühasib Niyazov Həsən</u> Müəssisənin istehsal sexi üçün 5№-li təmir Tikinti İdarəsinin inşa etdiyi binaya baxış keçirmişlər. Obyekt iki mərtəbəlidir, daşdan tikilib, üstü şiferdir. Bütün standartlara və texniki tələblərə cavab verir. İstismara verilməklə müəssisənin əsas vəsaitləri sırasına qəbul edilsin. Komissiyanın sədri: _____ Komissiyanın üzvləri: _____ Maddi məsul şəxs: _____ Mühasibatlığın arayışı: Obyekt 05 iyun 2006-cı il tarixdən 05№-li mühasibat yazılışı ilə mədaxil edilsin. Mühasib: _____ 05 iyun 2008-ci il. Əsas vəsaitlər qəbul edildikdə bütün əsas göstəricilər qeyd olunur. İstehsal sexinə tikmiş məşını alınıb. Göstəriciləri qəbul aktunda əks etdirək.	

«Tovuz» MMC Təsdiq edirəm: _____
 (müəssisənin adı) (müəssisənin adı)
 Əsas vəsaitin istismara qəbul edilməsi haqqında AKT № 4/1 25 iyun 2008-ci il

Sex, sahə	Debet		kredit		Məbləğ (manat-la)	İnventar nömrəsi	Xərcin şifri	Köhnəlmə norması
	sinetik hesab, subhesab	analitik uçotun şifri	sinetik hesab, subhesab	analitik uçotun şifri				
01	02	3	08	2	1.069.00	15	26-4	25%

Sərəncama əsasən
 24 iyun 2008-ci ildə baxış keçirilmiş tikiş maşını – istismara qəbul edilib.
 (obyektin adı)
 Qəbul edilmə anında obyektin vəziyyəti: istifadəyə yararlıdır.
 Obyektin yerləşdiyi yer: 3№-li sex

Köhnəlmə məbləği 267,25 manat	Avadanlığın növü və şifri	Buraxılış ili	İstismara daxil edilib (ay, il)	Fonda köçürülməyə başlanılan vaxt
Pasport NAQ-05/87		2006	25/06/2008	01/07/2008

Alınma (maliyyələşdirmə) mənbəyi vığum fondu hesabına
 Düzəliş əmsali
 Obyektin qısa xarakteristikası: _____
 Arxa xətt

Obyekt texniki tələblərə uyğun gəlir (əgərgəlmirsə, səbəbini göstərməli) _____
 Komissiyanın rəyi: istismara vararlıdır
 Əlavə olunur: _____
 (obyekt üzrə texniki sənədlər)

Komissiya üzvləri: _____
 vəzifəsi soyadı imza
 _____
 vəzifəsi soyadı imza

Əlavə vəsaiti qəbul etdi: çilingər Qasimov Baqif _____
 imza

Təhvil verdi: baş mühəndis Quliyev Azad _____
 imza

Mühasibin qeydi: _____
 (kitabda yazılış, yaxud kartoçka açılması haqqında)

Hər bir əsas vəsait qəbul olunduqdan sonra onun yerləşməsinə, yerdəyişməsinə və s. daha yaxşı etmək üçün texniki göstəriciləri əks etdirmək məqsədi ilə inventar kartoçkası açılır.

«Tovuz» MMC (müəssisə, təşkilat)
İNVENTAR KARTOÇKASI № 05
Tikiş maşını – 1020/2 paltarların tikişi üçün
 (obyektin tam adı və təyinatı)
Çayka firması
 (istehsalçı müəssisənin adı)
 Pasport № - 33455. Buraxılış № - 3456. Markası – 4556

Sex, sahə	Hesab, subhesab	Analitik uçotun kodu	İlkin dəyəri (manat-la)	İnventar nömrəsi	Köhnəlmə hesablanmış xərcinin kodu	Köhnəlmə	Avadanlıq, alət, inventar		Buraxılış ili	İstismara verilməsi haqqında akt	
							növü	kodu		tarix	№-si
02	01	3	5.345.00	15	26	25%			2006	2006	05

obyektin daxili yerdəyişməsi: Qaimə N- 05/1. 30/09/08.
 (tarix, N-si)

Alınma sənədləri üzrə köhnəlmə məbləği	Obyektin qəbul olunması barədə qeyd (mühasibat yazılışı)		Çıxışı haqqında qeyd (mühasibat yazılışı)		Çıxışın səbəbi
	tarix	№-si	tarix	№-si	
1.336,25	25/06/08	15			

Alınma (maliyyələşdirilmə) mənbəyi
 Əsas vəsaitlərin uçotu üçün inventar kartoçkası
 Düzəliş əmsali

Yenidənqurma, modernləşdirmə (mühasibat yazılışı)			Əsash təmir (mühasibat yazılışı)								
tarix	№	məbləğ	tarix	№	məbləğ	tarix	№	məbləğ	tarix	№	məbləğ

Obyektin qısa fərdi xarakteristikası

Obyektin xarakterizə edən əlamətlər	Əsas obyekt	Əsas obyektə daxil olan mühüm vəsaitlər			
1	2	3	4	5	6

Kartoçkanı doldurdu: _____
 vəzifəsi imza soyadı

İstehsal prosesindəki vəziyyətdən asılı olaraq əsas vəsaitlərin daxili yerdəyişməsi baş verdikdə bu aşağıdakı kimi göstərmək olar. Tutaq ki, 1 ədəd kompüter Maliyyə şöbəsindən Satış şöbəsinə verilib.

“Tovuz” müştərək müəssisəsi
(müəssisənin adı)

QAİMƏ N-02
Əsas vəsaitin daxili yerdəyişməsi
01 oktyabr 2008-ci il.

Obyekt		Debet		Kredit		Məbləğ (manatla)
Adı	İnventar N-si	Hesab, subhesab	Analitik hesabın kodu	Hesab, subhesab	Analitik hesabın kodu	
Kompüter	12	01	4	01	6	600,10

Təhvil verdi: _____ Qəbul etdi: _____

Qeyd etdiyimiz kirni, təsərrüfat vəsaitlərinə nəzarət məqsədilə ildə ən azı bir dəfə (eyni oğurluq, yanğın və s. hadisələr olduqda, maddi məsul şəxslər dəyişdikdə) inventarizasiya aparılmalıdır. Bu haqda inventarizasiya bölməsində məlumat verilmişdir.

Əmlakın (qiyətlilərin) uçotu üçün Maliyyə Nazirliyinin təsdiq etdiyi uçot kartından istifadə edilməlidir.

Forma N-1Q

Əmlakın (qiyətlilərin) uçot kartı

Ofis banisi								
(adı, qısa xarakteristikası, zavod, yaxud inventar nömrələri)		Subhesab: 01-01-03						
		Qiyməti: 46.000.00 manat						
		Ölçü vahidi: ədəd						
		Köhnəlmə norması: 7%						
		İstismar tarixi: 26/04/208						
Mədxil və məxaric sənədlərinin adı, tarixi, məzmunu	Mədxil		Məxaric		Qalıq		Köhnəl mə məbləği	Qalıq dəyəri
	miqdar	məbləğ	miqdar	məbləğ	miqdar	məbləğ		
Akt № 5	1	46.000.00	-	-	1	46.000.00	3.220.00	42.780.00

Vəsaitlər təsərrüfat fəaliyyəti prosesində uzun müddət iştirak etdikdə mənəvi və fiziki cəhətdən öz keyfiyyətlərini itirir. Onların yenidən bərpa olunması iqtisadi cəhətdən məqsədə uyğun hesab edilmədikdə əsas vəsaitin ləğvetmə aktı tərtib olunaraq çıxdaş edilir. Bunun üçün yenə də müəssisə rəhbərinin sərəncamı ilə xüsusi komissiya yaradılır və ləğvetmənin səbəbləri göstərilməklə akt tərtib edilir.

Ləğvetmə nəticəsində istifadəyə yararlı material olduqda müvafiq sənədləşdirmə aparılaraq anbara mədxil olunur.

«TOVUZ» MMC (müəssisənin, təşkilatın adı)		Forma № 3Q					
Təsdiq edirəm: (vəzifəsi, soyadı, adı, atasının adı) 25 iyun 2008-ci il							
ƏMLAKIN (QIYMƏTLİLƏRİN) LƏĞVİ AKTI							
25 iyun 2008-ci il «TOVUZ» müştərək müəssisəsi							
Əmlakın (qiymətlilərin) istismar vəziyyətini müəyyən etmək üçün <u>25 iyun 2008-ci il</u> tarixli 15-3№-li əmrlə təyin edilmiş daim fəaliyyətdə olan komissiya üzvləri:							
Sədr: <u>istehsalat müdiri: Məmmədov İlqar Ağa oğlu</u>							
Üzvlər: <u>sex rəisi, Babayev Nazim, mühəndis Hüseynov Elşən Əli</u>							
Maddi-məsul şəxs: <u>Dadaşov Fuad</u> öhdəsində olan aşağıdakı əmlakın (qiymətlilərin) istismar vəziyyətini yoxladıq.							
S. №-si	Əmlakın adı və nişanları	İstismar müddəti	Ölçü vahidi	Miqdarı	Qiyməti (manatla)	Məbləbi (manatla)	Yararsızlığın səbəbi
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Avtomobil	10 il	ədəd	1	1.000.00	1.000.00	Yararsızdır
2	Kompüter	5 il	ədəd	2	220.00	440.00	Texnoloji cəhətdən köhnəlib
Yekunu:				3		1.440.00	
Məbləğ: <u>Bir min dörd yüz qırx manat</u> (yazı ilə)							
Yuxarıda göstərilən əmtakın istismar vəziyyətini yoxlayarkən komissiya belə qərara gəlmiş ki, bu əmlak köhnəlmiş, istismar müddətini itirmiş, tamamilə yararsız hala düşmüş və gələcəkdə istifadəsi mümkün olmadığı üçün ləğv edilsin və maddi məsul şəxsin öhdəsində silinsin.							
Silinmə zamanı təhvil verilmişdir; Qiymətli metallar: qızıl ___kq, gümüş ___kq, platin ___kq, əlvan metal kq, qara metal 500 kq, cında ___kq, yanacaq (odun) ___kubmetr.							
Qəbui-təhvil qaimələri akta əlavə edilir.							
Əlavə qeyd _____							
Qeyd: Akt üç nüsxədən ibarət tərtib edilir və birinci nüsxə mühasibatlığa təhvil verilir.							
Vahidinin və dəstinin dəyəri 2.000,00 manatdakı olan əsas vəsaitlər də bu aktla silinir və müəssisə rəhbəri tərəfindən təsdiq edilir.							
Əsas vəsaitlərin ləğvindən əldə edilən qiymətli metalların, material qiymətlilərinin və ehtiyat hissələrinin qəbul-təhvil sənədləri bu akta əlavə edilir.							
Vahidinin və dəstinin dəyəri 2.000,00 manatdan yuxarı olan əmlak yararsız hala düşdükdə baş idarənin razılığı ilə (əgər baş idarə varsa) hesabdan silinir. Bu zaman əmlakın ləğvi baş idarənin rəhbəri tərəfindən təsdiq edilir.							
Sədr: <u>İstehsalat müdiri, Əliyev Pirəli Teyyub oğlu</u> (imza və tarix)							
Üzvlər: <u>sex rəisi Məmmədov Nadir, Mühəndis Abbasov Cəmşid</u> (imza və tarix)							
Maddi-məsul şəxs: <u>Osmanov Davud</u>							

Dövlət müəssisə və təşkilatlarının, habelə nizamnamə kapitalında dövlətin payı olan müəssisələrin balansında olan yararsız hala düşmüş əsas vəsaitlərin silinməsi və bu vəsaitlərin söküntüsündən əldə edilən material qiymətlilərinin satışı Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq olunmuş qaydaya müvafiq həyata keçirilir.

Bu qayda dövlət əmlakının qorunub saxlanmasını, ondan səmərəli istifadə olunmasını təmin etmək məqsədi ilə tabeliyindən asılı olmayaraq, dövlət müəssisə, idarə və təşkilatlarının, habelə nizamnamə kapitalında dövlətə məxsus payın miqdarı 25,5 faizdən çox olan müəssisələrin (bundan sonra — təşkilat və ya təşkilatlar) balansında olan əsas vəsaitlərin (fondların) sokinməsi, habelə bu vəsaitlərin (fondların söküntüsündən əldə edilən material qiymətlilərinin satışı) qaydalarını müəyyən edir.

Müəssisələrdə iqtisadi baxımdan məqsədyönlü sayılmayan, təmiri və ya bərpası səmərəsiz hesab edilən, əvəzsiz olaraq verilməsi və satılması mümkün olmayan əsas vəsaitlərin (fondların) tərkibinə cəlb olan fiziki cəhətdən tam köhnəlmiş (aşınmış), fiziki və ya mənəvi cəhətdən istifadəyə yararsız hala düşmüş binalar, qurğular, ötürücü qurğular, maşınlar və avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri, istehsal alətləri (ləvazimatları), təsərrüfat inventarları və digər əsas vəsaitlər (fondlar), eyni zamanda obyektlərin tikintisi ilə əlaqədar olaraq uçurulmuş binalar və qurğular, həmçinin təbii fəlakət zamanı dağılmış əsas vəsaitlər (fondlar) ləğv edilərək balansdan silinir.

Yararsız hala düşmüş əsas vəsaitlərin (fondların) istifadəyə yararsızlığını, təmirə mümkünsüzlüyünü müəyyənləşdirmək, həmçinin onların müəyyən olunmuş qaydada balansdan silinməsi üçün təşkilat rəhbərinin əmri ilə ən azı 5 nəfərdən ibarət müvafiq ləğv etmə komissiyası yaradılır. Həmin komissiyanın tərkibinə təşkilatın rəhbərinin müavini, baş mühasibi, habelə təşkilatın aidiyyəti struktur bölmələrinin rəhbərləri daxil edilir. Komissiyanın sədri təşkilatın rəhbərinin müavini, sədrin müavini baş mühasib olmalıdır.

Baş idarəetmə orqanı olan təşkilatlarda komissiyanın tərkibinə baş idarənin nümayəndəsi də cəlb edilməlidir.

Komissiya öz işinə qiymətləndiricilər, müstəqil auditor, səlahiyyətli qurumların mütəxəssislərini cəlb etmək hüququna malikdir. Əsas vəsaitlərin silinməsi üzrə komissiyanın vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- təşkilatın balansından silinməli olan əsas vəsaitlərin (fondların) baxışını keçirmək, yararsızlığını müəyyən etmək;

- təşkilatların balansında olan yararsız hesab edilən xüsusi əhəmiyyətli əsas vəsaitlərin (fond mövcudluğunu, miqdarını müəyyən etmək;

- əsas vəsaitlərin (fondların) balansdan silinməsi zərurətini yaradan səbəbləri (köhnəlmə, norma istismar şərtlərinin pozulması nəticəsində vaxtından əvvəl sıradançıxma, təbii fəlakət, qəza) araşdırmaq;

- balansdan silinən əsas vəsaitlərin (fondların) ayrı-ayrı hissələrinin, detallarının və materialların mövcudluğunu, miqdarını və istifadəyə yararlığını müəyyən etmək, onları bazar dəyərində qiymətləndirmək;

- əsas vəsaitlərin (fondların) balansdan silinməsi üçün əmlakın (qiymətlilərin) ləğvi aktını tərtib etmək. Əsas vəsaitlərin silinməsi üzrə komissiya tərəfindən təşkilatın mühasibat uçotu sənədi, o cümlədən əmlakın inventarizasiyasına dair sənədlər, əsas vəsait obyektlərinin texniki pasportu, (defekt) aktı, inventarizasiya komissiyasının rəyi əsasında əsas vəsaitlərin (fondların) silinməsi barədə əmlakın (qiymətlilərin) ləğvi aktı tərtib edilir.

Vahidin (dəstinin) ilkin balans dəyəri 5.000.00 manata qədər olan əsas vəsaitlərin (fond) silinməsinə dair komissiyanın aktları təşkilatın rəhbəri tərəfindən təsdiq edilir və bundan sonra bu vəsaitlər balansdan silinir. Bu halda həmin əsas vəsaitlərin silinməsinə dair Azərbaycan Respublikası Dövlət Əmlakının İdarə Edilməsi üzrə Dövlət Komitəsinin rəyi tələb olunmur.

Vahidin (dəstinin) ilkin balans dəyəri 5.000.00 manatdan yuxarı olan əsas vəsaitlərin (fondların) silinməsi zamanı təşkilatda

yaradılmış komissiya tərəfindən tərtib edilən əmlakın (qiymətlilərin) ləğvi.

Dövlət Əmlakının İdarə Edilməsi üzrə Dövlət Komitəsindən müvafiq rəy alındıqdan sonra həmin təşkilatın idarəetmə orqanı tərəfindən (belə orqan olmadıqda, təşkilatın özü tərəfindən) təsdiq edilməklə bu əsas vəsaitlərin silinməsi həyata keçirilir.

Avtomobil nəqliyyatı vasitələri üzrə əsas vəsaitlər (fondlar) təşkilatın balansından bütün hallarda Dövlət Əmlakının İdarə Edilməsi üzrə Dövlət Komitəsinin müvafiq rəyi əsasında silinir.

Təşkilatın balansından əsas vəsaitlərin (fondların) göstərilmiş hallarda silinməsinə dair rəyin alınması üçün həmin təşkilatın baş idarəetmə orqanı tərəfindən (belə orqan olmadıqda, təşkilatın özü tərəfindən) Dövlət Əmlakının İdarə Edilməsi üzrə Dövlət Komitəsinə aşağıdakı sənədlər təqdim edilməlidir:

- təşkilatın müraciəti;

- əsas vəsaitlərin silinməsi üzrə komissiyanın yaradılması barədə təşkilatın rəhbəri tərəfindən verilmiş əmrin surəti;

- müvafiq qaydada tərtib edilmiş əmlakın (qiymətlilərin) ləğvi aktı;

- əsas vəsaitlərin silinməsinə dair digər sənədlər (texniki pasport, qüsur aktı, səlahiyyətli dövlət təşkilatlarının və inventarizasiya komissiyasının rəyləri).

Əsas vəsaitlərin silinməsinə dair təşkilatlardan təqdim edilən sənədlər Dövlət Əmlakının İdarə Edilməsi üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən qəbul edilir, xüsusi kitabda qeydə alınır, baxılır, çatışmazlıqlar və ya imtina üçün əsas olmadıqda, qeydə alındığı gündən başlayaraq, 15 gündən gec olmayaraq əsas vəsaitlərin silinməsi barədə yazılı rəy verilir.

Təqdim edilmiş sənədlərdə çatışmazlıqlar aşkar edildikdə, bu barədə İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən təşkilata müvafiq olaraq əsaslandırılmış bildiriş göndərilir.

Xüsusi əhəmiyyətli əsas vəsaitlərin (fondların) müəyyən edilməsi üçün meyar göstəriciləri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilir.

Xüsusi əhəmiyyətli əsas vəsaitlərin (fondların) silinməsi barədə Dövlət Əmlakının İdarə Edilməsi üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən rəyin verilməsi Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti ilə razılaşdırılmaqla həyata keçirilir.

Əsas vəsaitlər silinən zaman təşkilatda yaradılmış komissiyanın tərtib etdiyi əmlakın (qiymətlilərin) ləğvi aktı bu Qaydaların tələblərinə əsasən təşkilatın rəhbəri və ya baş idarəetmə orqanının rəhbərliyi tərəfindən təsdiq edildikdən sonra həmin əsas vəsaitlər sökülə, hissələrə ayırılma və hesabdən silinə bilər.

Komissiyanın aktı müvafiq qaydada təsdiq edilməyənədək obyektin sökülməsinə, ləğv edilməsinə və hesabdən silinməsinə yol verilmir.

Mövcud qanunvericiliyə əsasən ayrı-ayrı əmlak növlərinin qeydiyyatını və istismarına nəzarəti həyata keçirən dövlət orqanları bu növ əsas vəsaitlərin silinməsi zamanı təşkilatlar tərəfindən müvafiq qaydada məlumatlandırılmalıdırlar.

Əsas vəsaitlərin (fondların) söküntüsündən əldə edilən material qiymətlilərinin satışı- Əsas vəsaitlərin silinməsi nəticəsində onların söküntüsündən əldə edilən mal-materiallar, o cümlədən yararlı ehtiyat hissələri, detallar, aqreqlər, əlvan və qara metal qırıntıları, digər materiallar cari bazar dəyəri ilə yaradılmış komissiya tərəfindən qiymətləndirilərək mədaxil edilməklə müvafiq hesabda uçota alınır.

Əsas vəsaitlərin (fondların) söküntüsündən əldə edilən yararlı material qiymətlilərinin satışından əldə edilən gəlir qüvvədə olan mühasibat uçotunun müvafiq hesabında uçota alınır.

Satışa yararlı olmayan material qiymətliləri təşkilat tərəfindən tərtib olunmuş məhv etmə aktı əsasında məhv edilir.

Dövlət mülkiyyətində, habelə nizamnamə kapitalında dövlətin payı 25,5 faizdən çox olan kommərsiya təşkilatlarında material qiymətlilərinin satışından əldə edilən vəsait onların gəlirlərinə aid edilir.

Dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatlarda əsas vəsaitlərin söküntüsündən əldə edilən material qiymətlilərinin satışından daxil olan vəsaitlər həmin qiymətlilərin satışı ilə bağlı xərclər çıxılmaqla, bütünlüklə dövlət büdcəsinə köçürülür. Büdcədən kənar dövlət fondlarında isə əsas vəsaitlərin söküntüsündən əldə edilən material qiymətlilərinin satışından daxil olan vəsaitlər onların gəlirlərinə aid edilir.

Xüsusi əhəmiyyətli əsas vəsaitlərin (fondların) meyar göstəriciləri:

1. Ekologiya, yanğından mühafizə və mülki müdafiə təyinatlı əsas vəsaitlər (ilkin balans dəyəri 200.000.00 manatdan yuxarı olan).

2. Dövlət və səfərbərlik ehtiyatları saxlanılan tikililər və qurğular (ilkin balans dəyəri 200.000.00 manatdan (AZN) yuxarı olan).

3. Respublika əhəmiyyətli ötürücü qurğular-neft və neft məhsullarının magistral kəmərləri, magistral qaz kəmərləri, magistral su kəmərləri, 220 kilovattadan yuxarı olan elektrik verilişi xətləri və qurğuları (ilkin balans dəyəri 500.000.00 manatdan yuxarı olan).

4. Elektrik və istilik stansiyaları (dəyərindən asılı olmayaraq).

5. Respublika əhəmiyyətli avtomobil və dəmir yolları, körpülər, limanlar (ilkin balans dəyəri 400.000.00 manatdan yuxarı olan).

6. Nəqliyyat vasitələri (ilkin balans dəyəri 1.000.000.00 manatdan yuxarı olan).

7. Mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının, büdcə təşkilatlarının balansında olan binalar (ilkin balans dəyəri 300.000,00 manatdan yuxarı olan).

8. Tərkibində qiymətli metalların dəyəri 5,000.00 manatdan yuxarı olan bütün növ əsas vəsaitlər (fondlar).

Misal: "TOVUZ" MMC-yə məxsus 1998-ci ildə alınmış 1 ədəd Zil maşını ləğv edilir. Göstəriciləri aktda edək.

«Dövlət müəssisə və təşkilatlarının, habelə nizamnamə kapitalında dövlətin payı olan müəssisələrin batansında olan yararsız hala düşmüş əsas vəsaitlərin silinməsi və bu vəsaitlərin söküntüsündən əldə edilən material qiymətlilərinin satışı üzrə Qaydalar» 2 N-li Əlavə

«TOVUZ» MMC
(müəssisənin, təşkilatın adı) Təsdiq edirəm: _____
(vəzifəsi, soyadı, adı, atasının adı)
« 10 » may 2008-ci il.

Avtomobil nəqliyyatı vasitələrinin ləğvi aktı
«TOVUZ» MMC nəqliyyat vasitələrinin istismar vəziyyətini müəyyən etmək üçün
(müəssisənin, təşkilatın adı)
«03» yanvar 2006-cı il tarixli 15/06 №-li əmrə təyin edilmiş daimi fəaliyyətdə olan komissiya üzvləri:
Sədr: Bas mühəndis- Bağirov Bəkir Elman oğlu _____
(vəzifəsi, soyadı, adı, atasının adı)
Üzvlər: Qaraj müdiri- Kərimov Altay İlqar oğlu, sürücü- Əhmədov İsmayıl Manaf oğlu _____
(vəzifəsi, soyadı, adı, atasının adı)
Maddi-məsul şəxs: Anbardar- Əliyev Ağə Əsgər oğlunun öhdəsində olan avtonəqliyyat
(vəzifəsi, soyadı, adı, atasının adı)
vasitəsinin istismar vəziyyətini yoxladıq. Buraxılış ili 1998, markası Zil, modeli 5301, tıpi kuzov. qabarıtı 2,5 m, yük tutumu 8 ton, yer tutumu 3 nəfər, mühərrik N-si 01502415, şassi N--si 51478542, dövlət nişanı H012009, texniki pasportu AK 05412 15 iyun 1998 olan
(seriyası, nömrəsi, tarixi)
hissələrini, bloklarını, mexanizmlərini, sənədlərini və s. nəzərdən keçirərək qeyd edirik: Olan hissələrini, bloklarını, mexanizmlərini, sənədlərini və s. nəzərdən keçirərək qeyd edirik:
istismar tarixi 01.10.1998, ilkin balans dəyəri 30.000,00 manat, köhnəlmə hesablanmışdır 21.500,00 manat, qalıq balans dəyəri 8.500,00 manat, əsaslı təmirə sərf olunmuşdur 6.000,00 manat, istismara verildiyi gündən bəri getdiyi yol 219000 km, istismara verildiyi gündən işlənmiş motosaatların sayı; son əsaslı təmirdən sonra getdiyi yol 15200 km, istismara veriləndən bəri görülən əsaslı təmirin sayı 3, son görülən əsaslı təmirin tarixi 15.03.2004, xarici görkəmi normal. ancaq əsaslı təmirə ehtivacı vardır.
çatışmayan hissələri, qovşaqları, mexanizmləri mühərrikin hissələri, təkər, elektrik sistemi
Əsas hissələrinin texniki vəziyyəti

S №	Adı	İstismar vəziyyəti (yararlı və ya yararsız)	Təmirə ehtiyacı (var və ya yox)	Yararsızlığın səbəbi	Yararlılar mədəxil edilir		
					miqdarı	mümkün istifadə qiyməti	məbləği
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Mühərrik	yararsız	var	köhnəlib	1	2.000.00	2.000.00
2	Kuzov	yararlı	yox	normal	1	2.200.00	2.200.00
3	Digər hissə	Normal	yox	Normal	5	550.00	2.750.00
	Cəmi:				7		6.950.00

Məbləğ: altı min doqquz yüz əlli manat

Yuxarıda göstərilən əmlakın (qiymətlilərin istismar vəziyyətini yoxlayarkən, komissiya belə qərara gəldi ki, əmlaklar (qiymətlilər) köhnəlmiş, istismar müddətini bitirmiş, tamamilə yararsız hala düşmüş və gələcəkdə istifadəsi mümkün olmadığı üçün ləğv edilsin və maddi-məsul şəxsin öhdəsində silinsin.

Silinən əmlakın (qiymətlilərin) tərkibi: qızıl _ kq, gümüş 2 kq, platin _ kq, əlvan metal 750 kq, qara metal, cında _ kq, yanacaq (odun) _ kub metr, ehtiyat hissələri 20 ədəd.

Qəbul-təhvil qaimələri akta əlavə edilir. Əlavə qeyd _____

Qeyd. Akt üç nüsxədən ibarət tərtib edilir və birinci nüsxə mühasibatlığa təhvil verilir. Vahidinin (dəstinin) dəyərindən asılı olmayaraq, avtomobil nəqliyyatı vasitələri üzrə bütün hallarda əsas vəsaitlər (fondlar) Azərbaycan Respublikası Dövlət Əmlakının İdarə Edilməsi üzrə Dövlət Komitəsinin müvafiq rəyi əsasında bu aktla silinir.

Əsas vəsaitlərin ləğvindən əldə edilən qiymətli metalların, material qiymətlilərinin və ehtiyat hissələrinin qəbul-təhvil sənədləri bu akta əlavə edilir.

Sədr: Baş mühəndis- Bəşirov Ayaz Vüsal oğlu _____
(soyadı, adı, atasının adı) (imza, tarix)
Üzvlər: Qaraj müdiri- Abbasov Kamal İsa oğlu, _____
sürücü- Əzizov Yaşar Qafar oğlu _____
(vəzifəsi, soyadı, adı, atasının adı) (imza, tarix)
Maddi-məsul şəxs: Anbardar- Həsənov Oüdrət İsa oğlu _____
(vəzifəsi, soyadı, adı, atasının adı) (imza, tarix)

2.2. Əsas vəsaitlərin köhnəlməsinin (amortizasiyasının) uçotu

Əsas vəsaitlərin tərkibinə daxil olan (torpaqdan başqa) bütün obyektler fiziki qüvvənin, texniki və iqtisadi amillərin təsiri ilə fiziki və mənəvi köhnəlməyə məruz qalır və öz keyfiyyətini qismən itirərək istifadəyə yararsız vəziyyətə düşür. Bu onların texniki səbəblər, yaxud iqtisadi cəhətdən sərfəli olmadığından öz funksiyalarını yerinə yetirə bilməmələrini sübut edir, K.Marks fiziki (maddi) köhnəlmənin iki formasını: birincisi maşının işləməsi sikkənin tədavi və nəticəsində sürtülüb yeyilməsinə, ikincisi isə maşının işləməməsi, qılıncın işləməyərək qınında qalıb paslanmasına bənzətmişdir.

Fiziki köhnəlməni əsas vəsaitləri təmir etmək, yenidən qurmaq və modernləşdirməklə qismən bərpa etmək olar. Lakin bu işin aparılmasından bir müddət keçdikdən sonra təmirə çəkilmiş məsrəflər özünü ödəmir və bunun nəticəsində də faydasız hesab edilir.

Mənəvi köhnəlmə fiziki köhnəlməyə nisbətən başqa formada baş verir. Bu növ köhnəlmə ilə əsas vəsaitlər (fondlar) konstruksiyasına, məhsuldarlığına, xidmət və istismarına çəkilən xərclərin həcminə görə öz yeni sələflərindən geri qalır. Burada əsas məsələ onların müasir texnikanın buraxacağı keyfiyyətdə məhsul buraxmaq imkanına malik olmasını təsdiq edir. Bununla əlaqədar olaraq belə əsas fondları, xüsusilə onların aktiv hissəsini daha müasir nümunələrlə əvəz etmək bir zərurət kimi tələb olunur. Bu zaman fiziki köhnəlmə başlıca amil hesab edilmir. Müasir iqtisadi şəraitdə fondların dəyişdirmə zəruriliyi mənəvi köhnəlmə və iqtisadi amillər hesab edilir.

Mühasibat uçotunda köhnəlmə və amortizasiya ilə bağlı məsələlər ənənəvi olaraq mürəkkəb və qarışıq olmuşdur. Bu əsasən onların uçotda əks etdirilmə qaydasının dəyişməsinə əks etdirən metodiki üsul və anlayışların birmənalı olması ilə izah olunur. Hətta hal-hazırda kimi nəyin köhnəlmə və nəyin amortizasiya hesab edilməsi haqda dəqiq razılaşma yox dərəcə-sindədir.

Məhz bu səbəbdən həmin anlayışları başa düşülən dildə anlamaq üçün ilk növbədə köhnəlmə dedikdə əmək vasitələrinin son istifadə müddəti çatana qədər "köhnəlmə" prosesinin, amortizasiya (latın *amortisatio*-sözü olub-ödənilmə deməkdir) isə əmək vasitələrinin dəyərinin itkisi prosesinin əks etdirilməsi başa düşülməlidir. Beləliklə, köhnəlmə texniki, amortizasiya isə

maliyyə anlayışı olub öz texniki, iqtisadi, sosial və digər xüsusiyyətlərinə görə bir-birləri ilə əlaqədirlər.

Əsas vəsaitlərin yaradılması və əldə edilməsi ilə bağlı olan məsrəfləri ödəyən və onların köhnəlmişlərinin əvəzinə yeni nümunələrinin alınmasına yönəldilən pul vəsaitlərini, ancaq mal və xidmətlərin satışından alınan gəlirdən əldə etmək olar. Tədavülə daxil olmuş malların dəyərinə istismarda olan əsas vəsaitlərin dəyərinin bir hissəsinin ödənilməsi də daxil edilir.

K.Marksın obrazlı ifadəsi ilə desək, əsas kapitalın bütün dəyəri "pul şəklində tədavül prosesindən damcı-damcı süzür".

Bütün bu proseslər bizə bunu qeyd etməyə əsas verir ki, əsas fondların hazır məhsula hissə ilə keçən dəyərinin və onların köhnəlmiş nümunələrinin dəyişdirilməsinə lazım olan pul fondunun toplanmasının iqtisadi mexanizmi amortizasiya adlanır.

Amortizasiya ayırmalarının həcmi əsas vəsaitlərin balans dəyərinə nisbətən faizlə müəyyən edilir və bunlar amortizasiya ayırmalarının normaları adlanır. Hazırda amortizasiya ayırmalarının normaları əsas vəsaitlərin yalnız tam bərpası üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Əsas vəsaitlərin köhnəlməsi (amortizasiyası) haqda yuxarıda şərh edilən müddələrlə əsaslanaraq onların uçotunun Beynəlxalq Standartlara uyğunluğunu təyin edib milli uçot standartlarını hazırlamaq istiqamətində öz fikirlərimizi, oxucuların nəzərinə çatdırmaq istərdik.

01 №-li "Əsas vəsaitlər" Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartlarının (MHBS) 8-ci maddəsinə müvafiq olaraq "Amortizasiya-aktivin onun səmərəli xidmət etmə müddəti ərzində amortizasiya olunan dəyərinin müntəzəm azalması deməkdir".

Beləliklə, iqtisadi mülahizələrdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, amortizasiya olunan dəyər əsas vəsait obyektinin ilk (bərpa) dəyəri ilə ləğv dəyəri arasındakı fərqdən ibarətdir".

MHBS-ya müvafiq olaraq torpaqdan başqa bütün əsas vəsaitlərə amortizasiya hesablanmalıdır. Hesablanan amortizasiyanın həcmi əsas vəsaitlərin səmərəli xidmət müddətindən asılıdır. Əsas vəsaitin səmərəli xidmət müddəti nəinki onun fiziki, həm də mənəvi köhnəlməsindən, texnologiyanın dəyişməsindən asılı olan qiymətləndirmə yolu ilə müəyyən edilir. MHBS əsas vəsaitin fəaliyyət şəraiti və bazarın formalaşmasından asılı olaraq səmərəli xidmət müddətinə yenidən baxılmasını tələb edir.

80 "Uçot siyasətində köklü səhv və dəyişikliklər olduğu hallarda əldə edilən mənfəət, yaxud zərər" MHBS-na müvafiq olaraq əsas vəsaitlərin səmərəli xidmət müddətinin dəyişməsi zamanı cari və gələcək dövr üçün toplanmış amortizasiya ayırmaları düzəldilməli və onun üçün aşağıdakı mühasibat yazılışı aparılmalıdır :

Debet 80 "Mənfəət və zərər" hesabının "Keçmiş ilin bölüşdürülməmiş mənfəəti" subhesabı;

Kredit 02 "Əsas vəsaitlərin köhnəlməsi (amortizasiyası) " hesabı.

Bu yazılış düzəliş aparılan dövrə 8-ci MHBS-in müddəalarına müvafiq olaraq təyin olunmuş toplama yolu ilə maddiləşmiş amortizasiya məbləği dairəsində aparılmalıdır.

Burada toplanmış amortizasiyanın düzəldilməsinə dair hesablamayı, ilk dəyəri səmərəli istifadənin nəzərdə tutulmuş müddətinə bölüb, həqiqi dövr üçün hesablanmış amortizasiyaya vuraraq, alınmış cavabdan əsas vəsaitin səmərəli xidmət müddətinin dəyişməsinə qədər toplanmış amortizasiyanı çıxmaqla aparmaq lazımdır.

MHBS əsas vəsaitlərin amortizasiyası üçün müxtəlif metodlardan istifadəni nəzərdə tutur. Onlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- bərabər hesablama metodu ;
- qalığın azaldılması metodu ;
- məlumat məbləği metodu.

MHBS əsas vəsaitlərin istifadəsindən əldə edilən iqtisadi səmərə sxeminin dəyişməsindən asılı olaraq amortizasiyanın hesablanma metoduna yenidən baxmağı nəzərdə tutur.

Əsas vəsaitlərin amortizasiyasının MHBS uyğun hesablanmasının şərh edilən metod və qaydalarının milli mühasibat standartının hazırlanmasında istifadə edilməsi, uçotun səmərəli təşkil olunmasına geniş şərait yaratmaqla sözü gedən hesablamaların MHBS uyğun qurulmasına imkanlar yaradar.

Maliyyə və uçot jurnalının 2004-cü il tarixli 11-ci sayında Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 114.3. maddəsi ilə əsas vəsaitlərə illik amortizasiya normaları onların, yeni əsas vəsaitlərin kateqoriyaları üzrə müəyyən edilməsi nəzərdə tutulmuşdur, fikrini söyləmiş və Vergi Məcəlləsi qəbul olduğu gündən bu günə kimi amortizasiya qruplarına daxil olunan əsas vəsaitlərin təsnifatının işlənilməməsini və təcrübəvi tətbiqini tapmaması qeyd edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 3 dekabr 2004-cü il tarixli Qanununun 37 və 38-ci maddələrinə əsasən Vergi Məcəlləsinin 114-cü maddəsində "əsas vəsaitlər" sözləri "amortizasiya olunan aktivlər" və 114.3. maddəsində "Əsas vəsaitlərin kateqoriyaları" sözləri isə "amortizasiya olunan aktivlər" sözləri ilə əvəz edilmişdir.

Vergilər Məcəlləsində əvvəllər istifadə olunmuş "əsas vəsaitlər" və "əsas vəsaitlərin kateqoriyaları" terminlərinin

yuxarıda göstərilmiş "amortizasiya olunan aktivlər" termini ilə əvəzləndirilməsi daha yaxşı başa düşülən və düzgün anlayış olmaqla əsas vəsaitlərin amortizasiyasının MHBS uyğun Milli standartın hazırlanmasında əsas vasitə ola bilər.

Beynəlxalq təcrübədə əsas vəsaitlərə amortizasiya hesablaması xətti; azaldılmış qalıq; səmərəli istifadə müddətinin məbləği üzrə dəyərin silinməsi; məhsul (iş) həcminə mütənəsib olaraq dəyərin silinməsi; yeni (açıq) metodu ilə yerinə yetirilir.

Xətti metod əsas vəsait obyektinin ilk dəyəri və obyektin səmərəli istifadə müddətinə görə hesablanmış amortizasiya normasından; **azaldılmış qalıq metodu** əsas vəsait obyektlərinin hesabat ilinin əvvəlinə olan qalıq dəyərindən və obyektin səmərəli istifadə müddətinə görə hesablanmış amortizasiya normasından və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə təsdiq olunmuş sürətləndirilmiş əmsaldan; **səmərəli istifadə müddətinin məbləği üzrə dəyərin silinməsi metodu** əsas vəsait obyektinin ilk dəyərindən və obyektin xidmət müddətinin axırına qalan məbləğinin, xidmət müddəti ərzində hesablanmış məbləğə bölünməsinin illik nisbətindən: **məhsul (iş) həcminə mütənəsib olaraq silinməsi metodu** isə ilk dəyərdən və əsas vəsait obyektinin istifadə olunduğu bütün müddət ərzində buraxılacaq məhsul buraxılışı həcmindən istifadə etməyi nəzərdə tutur. Respublikamızda tətbiq olunan yeni (açıq) metod isə aşağıdakılara əsaslanır.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 3 iyul 1997-ci il tarixli 71 sayılı qərarına əsasən Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış 1 iyun 1998-ci il tarixli İ - 46 №-li əmri ilə təsdiq olunmuş Köhnəlmə (amortizasiya) hesablanmasının yeni (açıq) metodunun tətbiqi "ürə təminat" a əsasən bütün müəssisə və təşkilatlar özlərinin balanslarında əsas vəsaitlərin balans (ilk, bərpa) dəyərinə görə

köhnəlmə (amortizasiya) hesablanmasının yeni (açıq) metodunu təsdiq edirlər.

Bu metoda əsasən amortizasiya olunan əmlak və onların tam bərpası üçün nəzərdə tutulan illik köhnəlmə (amortizasiya) normaları aşağıdakı qruplar üzrə qruplaşdırılır:

Sıra sayı	Amortizasiya olunan əmlak	Aylıq amortizasiya faizlə	İllik amortizasiya faizlə
1	Bina və onların struktur komponentləri	0,42-ə qədər	5-ə qədər
2	Qurğular və onların struktur komponentləri	0,58-ə qədər	7-ə qədər
3	Ötürücü qurğular və onların struktur komponentləri	0,75-ə qədər	9-a qədər
4	Maşın və avadanlıqlar	1,08-ə qədər	13-ə qədər
5	Nəqliyyat vasitələri	1,25-ə qədər	15-ə qədər
6	İstehsal alətləri və təsərrüfat inventarları	2,08-ə qədər	25-ə qədər
7	Torpaq sahəsini, iş heyvanlarının, çoxillik bitkilərin və s. yaxşılaşdırılması üzrə kapital qoyuluşları	2,08-ə qədər	25-ə qədər

Burada qeyd etmək lazımdır ki, aylıq köhnəlmə (amortizasiya) norması köhnəlmənin illik normasını 12-yə bölməklə müəyyən edilir.

Amortizasiya ayırmasının səviyyəsi əsas vəsait obyektinin balans dəyərindən, amortizasiya normasından və istismar müddətindən asılıdır.

Amortizasiyanın bərabər səviyyədə hesablanması zamanı illik amortizasiya (köhnəlmə) məbləği aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

$$A_i = \frac{ID}{IM} \times 100\%$$

Burada A_i – illik amortizasiya məbləği;

ID – obyektin ilk dəyəri;

İM – obyektin xidmət müddətini ifadə edir.

Axırınıcı nəzərə alınmaqla köhnəlmə normasını aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar:

$$N_i = \frac{A_i}{ID} \times 100\%$$

Bu çox sadə və tez-tez rast gəlinən metod sayılır.

Fərz edək ki, konkret bir firma xidmət müddəti 5 il olan 1 000 000 manatlıq avadanlıq əddə edilmişdir. Burada illik köhnəlmə məbləği 200 000 manat təşkil edər, yəni:

$$A_i = \frac{1000000}{5} = 200000 \text{ manat}$$

Burada illik amortizasiya norması 20% təşkil edir, yəni:

$$N_i = \frac{200000}{1000000} \times 100\% = 20\%$$

Aylıq norma isə 1.6% təşkil edər, yəni:

$$N_{ayliq} = \frac{20}{12} \times 1.6\%$$

Müəssisə və firmalar yeni (açıq) metoddan istifadə edərkən onların mülkiyyət formasından asılı olmayaraq ayrı-ayrı əsas vəsait üçün hər bir qrup üzrə təyin olunmuş normalar dairəsində müxtəlif normalar təyin edə bilər. Ancaq müəssisə və firmalar tərəfindən təyin edilmiş və uçot siyasətində öz əksini tapmış köhnəlmə norması ilə ərzində dəyişə bilməz.

Yeni (açıq) metodunu tətbiq etmək məqsədilə köhnəlmənin hesablanması üçün xüsusi cədvəl işlənib hazırlanmışdır.

2004—cü il dekabr ayı üçün əsas vəsaitlərə amortizasiya hesablanması cədvəli

Saxlanma yerləri üzrə əsas vəsaitlərin növləri	Amortizasiya normalarının kodu	Aylıq amortizasiya norması %-lə	Ayın 1-i tarixinə ilk dəyər (man.)	Amortizasiya məbləği (man.)
1	2	3	4	5 (3x4)
1. Binalar	10001	0.42	5 000 000	21 000
2. Qurğular	41001	0.58	4 000 000	23 200
3. Maşın və avadanlıqlar	60001	1.08	1 000 000	10 800
Y E K U N:			10 000 000	55 000

Lakin firma və müəssisələrin təcrübəsi göstərir ki, bu metodun özünə məxsus nöqsanları vardır.

Birinci, bu normalar amortizasiya ayırmalarının elastikliyi zəiflədir.

İkincisi, yeni (açıq) metod aktivlərə kapital qoyuluşunu həvəsləndirmir.

Üçüncüsü, əsas vəsaitlərə ayırmaların məbləği tikinti aparmaq, yaxud obyekt təsərrüfatdan çıxdıqdan sonra yenisinin əldə edilməsini təmin etməlidir. Bundan başqa, köhnəlmə normasının «başlanğıcdan axıradək» qaydasında müəyyən edilməsi idarəetmə qərarı qəbul etmək üçün firma və müəssisə rəhbərinin yanılmasına səbəb olur.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində əsas vəsaitlərin amortizasiyasının intensivlik səviyyəsi və onun məhsulunun, işin, xidmətinin maya dəyərində münasibəti maliyyə mexanizminin xarakteri və firmanın strategiyası nəzərə alınmaqla müəyyən edilmişdir. Buna görə də firma faydalı tədarük və qiymətləndirmə şəraitində avadanlığın, maşın və digər əsas vəsaitlərin tez amortizasiya olunmasına, şərait pisləşdikcə isə amortizasiyanın sürətinin ləngidilməsinə çalışmışdır.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi bunun əksinə olan vəziyyəti xarakterizə edir. Bu ölkələrin firmaları yeni məhsul istehsalının mənimsənilməsinin ilk dövründə amortizasiya ayırmalarını az məbləğdə hesablayır, sonra isə mal bazarında özünə layiqli yer almış məhsulların satışı artdıqca əvvəl az hesablanmış amortizasiyanın əvəzini ödəyirlər.

Təsərrüfatçılığın aparılmasına dair çox ölkələrin verdikləri qanunverici aktlarında firma sahiblərinə əsas vəsaitlərin amortizasiyasının xətti dövrlər üzrə bərabər hesablanmasından başqa, onların köhnəlməsinin sürətləndirilmiş və dəyərin yavaş-yavaş ödənilməsi metodundan istifadə etmək imkanına malik olmağa və ondan istifadə etməyə icazə verir. Ancaq bütün hallarda vergi orqanları amortizasiyanın hər hansı metodla hesablanmasından asılı olmayaraq onun ümumi məbləğinin əsas vəsait obyektinin ilk məsrəflərdən çox olması üzərində nəzarəti həyata keçirir.

Əlbəttə bu təcrübə sözü gedən ölkələrin təcrübəsində özünü doğrultduğundan və onun müəyyən elementləri ölkəmizin qanunvericiliyində də öz əksini tapdığından analitikliyi və müntəzəm idarəetməni təmin etmək üçün hər bir təsərrüfat subyektinin işləyib hazırladığı uçot siyasətində aparılacaq iş və nəzarət funksiyalarının açıqlanasını və onun həyata keçirilməsini vermək məqsədəuyğun olar.

Müəssisələr əsas vəsaitlərə, hər ay köhnəlmə hesabladıkları üçün qeyd edilən metodlarda nəzərdə tutulan illik normalar 12 aya bölünməklə aylıq normadan müəyyənləşdirirlər. Hər il hesablanılan amortizasiya məbləği istehsal xərclərinə daxil edilmə istiqamətləri üzrə nəzərə alınır. Amortizasiyanın ümumi məbləğini 12-yə bölməklə, hər aya düşən amortizasiya məbləği müəyyən edilir. İl ərzində daxil və xaric olan əsas vəsait obyektlərinin kəmiyyətindən asılı olaraq, amortizasiyanın aylıq

məbləğində müvafiq düzəlişlər aparılır. Belə ki, əsas vəsait obyektini istismara verildiyi aydan sonrakı ayda amortizasiya ayırmalarının məbləği artırılır. Əksinə, əsas vəsaitlər ləğv edildikdə, satıldıqda və yaxud əvəzsiz qaydada verildikdə amortizasiya məbləği sonrakı aydan etibarən azaldılır. Eyni zamanda əsas vəsait obyektlərinin ilkin (bərpa) dəyəri tam şəkildə ödənildikdə onlara tam bərpa üçün amortizasiya hesablaması dayandırılır.

Qeyd etdiyimiz kimi, qüvvədə olan qaydaya görə ilkin dəyəri tam ödənildikdə (amortizasiya 100 faiz həcmində hesablandıqda) maşınlarla, avadanlıqlara və nəqliyyat vasitələrinə amortizasiya ayırmalarının hesablanması dayandırılır. Başqa sözlə, yuxarıda sadaladığımız obyektlərə ilkin dəyərindən artıq amortizasiya məbləğinin hesablanmasına icazə verilmir. Müəssisələr, malik olduqları maşınlarla, avadanlıqlara və nəqliyyat vasitələrinə sürətləndirilmiş amortizasiya normalarını tətbiq etmək hüququna malikdirlər. Bu metodun başlıca mahiyyəti amortizasiya normalarının ilbəl artırılması ilə səciyyələndirilir. Amortizasiya ayırmalarının maksimum artımı qüvvədə olan normalardan 2 dəfədən artıq olmalıdır. Obyektin ilkin dəyərinin tam ödənilməsindən sonra sürətləndirilmiş amortizasiyası hesablanması dayandırılır. Həmin obyektə hər hansı əlavə (ilk dəyərdən artıq) amortizasiya hesablanmasına yol verilmir.

Əsas vəsaitlərin tərkibində uçota alınan aşağıdakı obyektlərə amortizasiya hesablanılmır :

- məhsuldar mal-qaraya, öküzlərə və kəllərə;
- kitabxana fonduna;
- elmi-tədqiqat və layihə-konstruktor təşkilatları da daxil edilməklə, büdcə müəssisələrinin əsas vəsaitlərinə;

- müəyyən olunmuş qaydada konservasiyaya verilmiş fondlara və amortizasiya ayırmalarının və köhnəlmə məbləğinin uçotu 02 "Əsas vəsaitlərin köhnəlməsi" passiv hesabda aparılır. Bu hesabın tərkibində aşağıdakı iki subhesab nəzərdə tutulur

1. Xüsusi əsas vəsaitlərin köhnəlməsi (amortizasiyası);
2. Uzunmüddətə icarəyə götürülmüş əsas vəsaitlərin köhnəlməsi (amortizasiyası).

Hər ay əsas vəsaitlərə qanunvericiliklə təyin edilmiş normalarla hesablanmış köhnəlmə (amortizasiya) məbləği məhsulun, işin və xidmətin maya dəyərində daxil edilərək istehsal və tədavül xərclərini uçota alan hesablarda əks etdirilir :

- Debet 20 "Əsas istehsalat" hesabı ;
- Debet 23 "Köməkçi istehsalatlar" hesabı ;
- Debet 25 "Ümumistehsalat xərcləri" hesabı ;
- Debet 26 "Ümumtəsərrüfat xərcləri" hesabı ;
- Debet 29 "Xidmətedici istehsalat və təsərrüfatlar" hesabı;
- Debet 44 "Tədavül xərcləri" hesabı ;
- Kredit 02 "Əsas vəsaitlərin köhnəlməsi (amortizasiyası) hesabı.

Qanunvericiliklə təyin edilmiş normadan artıq köhnəlmə (amortizasiya) hesablamaq zərurəti yaranan hallarda artıq hesablanmış məbləğ məhsulun maya dəyəri hesabına deyil, müəssisənin, firmanın sərəncamında qalan mənfəət hesabına ödənilir və ona aşağıdakı mühasibat yazılışı tərtib edilir:

- Debet 80 "Mənfəət və zərər" hesabı;
- Kredit 02 "Əsas vəsaitlərin köhnəlməsi (amortizasiyası)" hesabı.

Obyektlər satıldıqda, əvəzsiz olaraq digər təşkilatlara verildikdə, çatışmazlıq və başqa səbəblər üzündən tösviyə edildikdə onlara hesablanmış köhnəlmə məbləği 02 "Əsas və-

saitlərin köhnəlməsi" hesabının debetinə, 47 "Əsas vəsaitlərin satışı və xaricəlmələr" hesabının kreditinə yazılır.

Hazırda amortizasiya ayırmaları fond şəklində yığılmır və onların sərf olunması mühasibat uçotunda ayrıca əks etdirilmir. Satılmış məhsula, iş və xidmətlərə görə əldə olunan vəsaitlərə birlikdə amortizasiya məbləği müəssisənin hesablaşma hesabına daxil olur və oradan da bilavasitə kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinə, yaxud uzunmüddətli maliyyə qoyuluşlarına, habelə qeyri-maddi aktivlərin satın alınmasına yönəldilir.

Beynəlxalq uçot standartlarının tələblərinə uyğun olaraq əsas vəsaitlərin bərpa edilməsi dedikdə obyektlərin təmir (cari, orta, əsaslı) edilməsi, modernləşdirilməsi və yenidən quraşdırılması başa düşülür.

Əsas vəsaitlərin təmiri obyektin işlək vəziyyətdə saxlamaq üçün əsas məqsədi təmir edilən əsas vəsaitin köhnəlməsini azaltmaq, istismar prosesində bu obyektlərin itirilən keyfiyyətinin qismən bərpa edilməsi mümkün olan müntəzəm təmir aparılmasını nəzərdə tutur.

Bir qayda olaraq əsas vəsait obyektinin təmirini aparmaq üçün ilk növbədə onlar mühəndis-texniki işçilər tərəfindən baxılmalı, bütün qüsurlar təyin edilməli və təmir işinin səviyyəsi müəyyən edilməlidir. Bu zaman aparılan bütün baxışlar və təyin edilən qüsurların materialları, aparılacaq işin həcmində dair təkliflər müəssisə, yaxud təşkilatın rəhbərinə (sahibkara) təqdim edilməlidir. Verilmiş materialları hərtərəfli tədqiq etmək üçün müəssisə, yaxud təşkilat rəhbəri (sahibkar) obyektə aparılacaq işin həcmi və xarakteri haqda nəticə, habelə texniki sərtlər göstərilməklə aktın tərtibini həyata keçirən komissiya təyin edə bilər. Bu akta konstruksiya elementlərinin qüsuru

haqda siyahı, yaxud avadanlıqlarda müəyyən edilmiş kənarlaşmalar haqda məlumatlar əlavə edilməlidir.

Əldə edilmiş texniki sənədlərə əsasən layihə və işin təşkili üzrə qrafik, eləcə də digər zəruri texniki-smeta sənədləri tərtib edilməlidir.

Əsas vəsaitlərin təmirini onların növləri üzrə pul ifadəsində və plan-təpşırıq sistemi əsasında formalaşan plana müvafiq olaraq aparmaq məsləhət görülür. Göstərilən plan əsas vəsaitlərin texniki xarakteristikası, istismar şəraiti və digər səbəblər nəzərə alınmaqla təşkilat tərəfindən işlənilib hazırlanır. Təmirin plan-təpşırıq sistemi, nəqliyyat vasitələrinə texniki baxış, maşınlara, avadanlıqlara, binalara, qurğulara texniki qulluq, yeni əsas vəsait obyektlərinin vaxtından əvvəl köhnəməsinin qarşısını alan və onları işlək vəziyyətdə saxlamağa kömək edən işlər kimi xidmət üsullarını özündə əks etdirir.

Təmirin plan-təpşırıq sisteminə ayrı-ayrı daha mürəkkəb əsas vəsait obyektlərinin cari və əsaslı təmiri daxil edilir.

Dövriliyinə görə bir ildən az müddətə aparılan təmiri **cari təmir** adlandırmaq nəzərdə tutulmuşdur. Onun əsas məqsədi əsas vəsait obyektini işlək vəziyyətdə saxlamağı təmin etməkdən ibarətdir.

Orta tamir - təmir edilən aqreqatın qismən sökülməsi, yaxud detalların bir hissəsinin dəyişdirilməsini özündə əks etdirir. Əsaslı təmir kimi bu təmir də dövrililiyinə görə bir ildən çox müddətə aparıla bilər.

Avadanlıq və nəqliyyat vasitələrinin əsaslı təmirinə aqreqatın tam dəyişdirilməsi, baza və korpus detal və qovşaqların təmir edilməsi, bütün köhnəlmiş detal və qovşaqların yenisi, daha müasiri ilə dəyişdirilməsi, yaxud bərpa edilməsi, aqreqatın yığılması, nizama salınması və sınaqdan keçirilməsi kimi işlərin yerinə yetirilməsi daxil edilir.

Bina və qurğuların əsaslı təmiri zamanı köhnəlmiş konstruksiyalar və detallar dəyişdirilir, yaxud onların xidmət müddəti daha çox olan (binanın daş və beton özüllərinin, yeraltı truba xətlərinin, körpü dayaqlarının və s.) tam dəyişdirmədən başqa obyektlərdə istismar imkanını yaxşılaşdıran daha möhkəm və səmərəli hesab edilən əsas konstruksiyalarla əvəz edilməsi yerinə yetirilir.

Təmirin (cari, orta və əsaslı) aparılması ilə əlaqədar olan xərclər dedikdə əsas vəsait obyektini istismarda olduğu dövrdə işlək vəziyyətdə saxlamaq üçün apılan işlərin pulla ifadə olunan dəyəri başa düşülür.

Modernləşdirmə və yenidənqurmada əsas vəsait obyektlərinin əsaslı təmiri ilə modernləşdirilməsi də aparıla bilər. Bu cür halda obyektin modernləşdirilməsi ilə bağlı olan məsrəflər kapital qoyuluşunun uçotu üçün nəzərdə tutulmuş qaydada yerinə yetirilir.

Yenidənqurma dedikdə, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri və istehsal gücünün artırılması, işləyən işçi heyətinin sayını artırmamaqla buraxılan məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və müəssisənin yenidən qurulması layihəsinin həyata keçirilməsi nəzərə alınmaqla istehsalın təkmilləşdirilməsi və onun texniki - iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə bağlı fəaliyyətdə olan əsas, yardımcı və xidmətedici sexlərin və obyektlərin yenidən qurulması başa düşülür.

Əsas vəsaitlərin bərpa edilməsi üzrə əməliyyatların şərh edilən xarakteristikası qanunverici sənədlərlə tənzimlənir. Bu baxımdan sözü gedən işlərin aparılmasına dair Respublika Nazirlər Kabineti 2001 və 2002-ci illərdə müvafiq qərar qəbul etmişdir.

Belə ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin "Gəlirdən çıxılmalı olan təmir xərclərinin məhdudlaşdırılan

həddi barədə" 13 yanvar 2001-ci il tarixli 14 №-li Qərarının 1-ci və "Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin bəzi qərarlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə" 28 fevral 2002-ci il tarixli 34 №-li Qərarının 5-ci bəndlərinə əsasən hər il üçün gəlirdən çıxılmalı olan təmir xərclərinin məbləği əsas vəsaitlərin hər bir kateqoriyasının ilin sonuna balans üzrə qalıq dəyərinin aşağıdakı həddi ilə məhdudlaşdırılır:

- binalar, tikintilər və qurğular - 2%;
- maşınlar, avadanlıqlar və hesablama texnikası - 5%;
- nəqliyyat vasitələri - 5%;
- digər əsas vəsaitlər - 3%;
- köhnəlmiş (amortizasiya) əsas vəsaitlər - 0%,

Azərbaycan Respublikası Nazirlər "Gəlirdən çıxılmalı olan təmir xərclərinin məhdudlaşdırılan həddi barədə" 13 yanvar 2001-ci il tarixli 14 №-li Qərarının 2-ci bəndinin 2-ci abzasına əsasən təmir xərclərinin faktiki məbləği müəyyən həddən artıq olduqda, bu fərq hər bir amortizasiya olunan aktivlərin balans üzrə qalıq dəyərinin artmasına aid edilir.

Təmir xərclərinin faktiki məbləğinin müəyyən edilmiş həddən artıq olan və hər bir amortizasiya olunan aktivlərin balans üzrə qalıq dəyərinin artırılmasına yönəldilən məbləğinin (fərqinin), təmir işlərinin aparılması ilə bağlı tətbiq edilən üsullardan asılı olmayaraq mühasibat uçotunda Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən 20 oktyabr 1995-ci il tarixli İ-94 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş və 1 yanvar 1996-cı ildən qüvvəyə minmiş "Müəssisələrin mühasibat uçotunun hesablar planı və onun tətbiqinə dair Təlimat'da və Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin 19 sentyabr 2002-ci il 453 sayılı əmri və Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində 30 sentyabr 2002-ci il 2919 nömrə ilə qeydiyyat alınmış "Gəlirdən çıxılmalı olan təmir xərclərinin mühasibat uçotunda əks olun-

masına dair Təlimatda nəzərdə tutulmuş qaydada mühasibat yazılışları verilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin "Gəlirdən çıxılmalı olan təmir xərclərinin məhdudlaşdırılan həddi barədə" 13 yanvar 2001-ci il tarixli 14 №-li Qərarının 3-cü bəndinə əsasən amortizasiya olunmayan, köhnəlmə (amortizasiya) hesablanmayan əsas vəsaitlərin təmirinə çəkilmiş xərclər gəlirdən çıxılmaz və onların balans dəyərini artırır.

Bütün yuxarıda şərh edilən üç təmir növü və modernləşdirmə, yenidənqurma işləri əsas vəsaitlərin kompleks tədbirlərinə daxil edilən plan-ehtiyat təmir sistemini formalaşdırır. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi müvafiq obyektlərin işlək vəziyyətdə olmasını təmin edir.

Təmir işlərinin müvafiq növlərə aid edilməsi lazımı sənədlərlə smeta, təmir işlərinin aparılması üçün müqavilə, təşkilatın daxili sərəncamverici sənədləri ilə (müəssisə rəhbərinin sərəncamı, əmri və s.) təsdiq olunmalıdır. Bu sənədlərin olması təmir xərclərinin istehsalat məsrəflərinə daxil edilməsinə şərait verir. Bununla birlikdə burada əsas vəsait obyektlərinin yenidən qurulmasına və avadanlıqların təkmilləşdirilməsinə çəkilən xərclərin kapital qoyuluşu hesabına aparılmasını nəzərə almaq lazımdır. Qüvvədə olan qaydalara görə onların həyata keçirilməsi təşkilatın sərəncamında qalan mənfəət və yaxud məqsədli xarakter daşıyan mənbələr hesabına aparılır.

Əsas vəsaitlərin təsnifatı və struktur quruluşunda obyektə təşkil edən hissələrin müxtəlif xidmət müddətinə malik olması hallarına rast gəlinir. Bu cür halda obyektə olan hər bir hissəyə sərbəst inventar obyektə (bərpa olunmaya bərabər tutulan) kimi baxılır. Bu və ya digər təmir növlərinə aid edilən işlərin siyahısı plan ehtiyat təmiri haqqındakı sahə əsasnaməsi ilə nizamlanır.

Təşkilat və müəssisələr iri həcmdə aparılan təmir işlərinin aparılmasının məqsədəuyğunluğunu, yaxud aktiv əsas vəsaitlərə sürətli amortizasiya hesablaması metoduna keçilməsini təmin edən maliyyə imkanlarını hesablayıb müəyyən etməlidir.

Təmir işləri təsərrüfat və ya podrat üsulu ilə yerinə yetirilə bilər. Əsaslı təmir işləri təsərrüfat üsulu ilə aparıldıqda müəssisənin rəhbərinin əmri ilə təmir işlərinin icracısı, onun başlanma və qurtarma müddəti müəyyən edilməlidir. Təmir üçün əsas olan qüsurlar əvvəlcədən əsasən təşkilatın iqtisadiyyat xidməti aparılacaq təmir işinin pul ifadəsində dəyərini müəyyən edir.

Qüsurlar əvvəlcədən üç nüsxədən ibarət tərtib edilir. Onun bir nüsxəsi təmir işlərinin yerinə yetirilməsinə operativ nəzarəti təmin etmək üçün baş mexanik xidmətinə, ikinci nüsxəsi bilavasitə icraçı yerinə vətirən icracı sexi, üçüncü nüsxəsi isə aparılan təmir işlərinin faktiki maya dəyərini hesablamaq və konkret obyekt üçün xərclərin silinməsinin əsaslı olmasına nəzarət edən mühasibatlığa verilir.

Təşkilat təmir olunacaq konkret obyektin maya dəyərində daxil ediləcək cari məsrəflərin formalaşmasının uçot siyasətini müəyyən edir. Bu zaman təcrübədə dörd variant tətbiq etmək olar:

Birinci variant - işin həcmindən və mürəkkəbliyindən asılı olmayaraq təmir sexinin istehsalat məsrəflərinin birbaşa müvafiq obyekt üzrə aparılan faktiki təmir xərclərinə daxil edilməsini nəzərdə tutur. Bu zaman aşağıdakı mühasibat yazılışı verilir:

Debet 23 "Köməkçi istehsalat" hesabı;
Kredit 10 "Materiallar" hesabı;

70 "Əməyin ödənişi üzrə işçi heyəti ilə hesablaşmalar" və s. hesablar.

Bu variantın məqsədəuyğunluğu ayrı-ayrı təmir xərclərinin birbaşa istehsalat məsrəflərinə daxil edilməklə məhsulun (işin, xidmətlərin) kəskin artırılmasına səbəb olmasından ibarətdir. Ona görə də bu variant təmir işlərinin həcmi bir o qədər də əhəmiyyətli olmayan təşkilatlar tərəfindən tətbiq edilir.

İkinci variant - işlərin böyük həcmdə aparılması tələb olunan (qəza və s.) birdəfəlik xarakter daşıyan və bununla əlaqədar qanuna uyğun xərclər cari uçotda 31 "Gələcək dövrlərin xərcləri" hesabının debetində və 10 "Materiallar", 70 "Əməyin ödənişi üzrə işçi heyəti ilə hesablaşmalar" və s. hesabların kreditində əks etdirilir. Bu qayda ilə bir dəfəlik silinmənin xarakteri, buraxılan məhsulun və ya göstərilmiş xidmətin maya dəyərində artırılmasına imkan verməməsindən ibarətdir. Göstərilən məbləğin gələcəkdə hər ay bərabər məbləğdə bütün hallarda iki ildən artıq olmamaq şərti ilə cari məsariflər hesabına daxil edilməsindən asılı olaraq aşağıdakı mühasibat yazılışı tərtib etməklə rəsmiyyətə salınır:

Debet 20 "Əsas istehsalat" hesabı

25 "Ümumistehsalat xərcləri" və s. hesablar Kredit 31 "Gələcək dövrlərin xərcləri" hesabı.

Üçüncü variant - ağır sənaye sahələri üçün xarakterik olan planlı iri təmirin aparılması, həmçinin mövsümi istehsal müəssisələrində tətbiq olunur. Bu əvvəlcədən lazımi maliyyə ehtiyatlarının yaradılmasını tələb edir. Ona görə də müəssisə təmir fondunu yaratmaq üçün işlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan xərclər smetasını hesablamaqla fonda ayırmanın normativini hesablamaqdır. Bu metodun tətbiq olunması işlərin təsərrüfat və ya podrat üsulu ilə aparılmasından asılı

olmayaraq tətbiq edilir. Təmir işlərinin yerinə yetirilməsindən asılı olmayaraq hər ay müəyyən olunmuş normativlər üzrə istehsalın və xidmətin idarə olunması üzrə xərc məbləğlərinin uçotda əks etdirilməsinə dair aşağıdakı mühasibat yazılışı verilir:

Debet 25 "Ümumistehsalat xərcləri" hesabı;

26 " Ümumitəsərrüfat xərcləri" hesabı;

Kredit 89 " Qarşıdakı xərclər və ödəmələr üçün ehtiyatlar" hesabının Təmir fondu" subhesabı.

Təmir işləri təsərrüfat üsulu (təşkilatın öz gücü) ilə həyata keçirilən və onun üçün təmir fondu yaradılan hallarda faktiki təmir xərcləri təmir sexləri üzrə 23 "Köməkçi istehsalat" hesabının debetində, 10 "Material", 70 " Əməyin ödənişi üzrə işçi heyəti ilə hesablamalar" və s. hesabların kreditində yazılış edilməklə uçota alınır.

Təmir işləri qurtardıqdan sonra işlərin qəbulu üzrə təyin olunmuş komissiya-məsul şəxs və təmir sexinin nümayəndəsi təmir olunmuş, yenidən qurulmuş və müasirləşdirilmiş obyektlərin qəbuluna dair qəbul-təhvil aktı rəsmiləşdirilərək onu öz imzaları ilə təsdiq etdirməlidirlər. Bir qayda olaraq imzalanmış akt təşkilatın mühasibatlığına təhvil verilməli, sonra isə həmin akt təşkilatın baş mühasibi tərəfindən imzalanaraq təsdiq üçün sərəncamverici rəhbər, yaxud müvəkkil edilmiş şəxsə verilməlidir. Akta əsasən təşkilatın mühasibi faktiki təmir xərclərini qabaqcadan yaradılmış təmir fondu hesabına silməklə aşağıdakı mühasibat yazılışını tərtib edir:

Debet 89 "Qarşıdakı xərclər və ödəmələr üçün ehtiyatlar" hesabının

"Təmir fondu" subhesabı

Kredit 23 "Köməkçi istehsalat" hesabı

Təmir xərcləri sifarişçinin materialı hesabına podratçı təşkilat, tərəfindən həyata keçirilən hallarda iş yerinə yetirilib qurtardıqdan sonra podratçı təşkilat materialların sərfi və istifadə olunmamış material qalığı haqqında sifarişçiyə hesabat verməlidir. Material qalığı qaldıqda o sifarişçiyə qaytarılmalı və ya onun razılığı ilə material qalığının məbləği qədər yerinə yetirilmiş işin dəyəri azaldılaraq material qalığı onun özündə (podratçıda) saxlanıla bilər.

Podratçı təşkilat tərəfindən yerinə yetirilmiş işin müqavilə dəyərində aşağıdakı mühasibat yazılışı tərtib etməklə çəkilmis təmir xərcləri uçotda əks etdirilir;

Debet 89 "Qarşıdakı xərclər və ödəmələr üçün ehtiyatlar" hesabının;

"Təmir fondu" subhesabı;

Kredit 60 "Malsatan və podratçılarla hesablaşmalar" hesabı.

Adətən sözü gedən akt iki nüsxədən ibarət tərtib edilir. Aktın birinci nüsxəsi təşkilatda qalır, ikinci nüsxəsi isə podratçıya verilir. Burada eyni zamanda aparılmış təmir işinə dair obyektin inventar kartoçkasında təmirin aparılması tarixi, aktın nömrəsi və məbləği göstərilməklə müvafiq qeydiyyatlar aparılır.

Podrad təşkilatı tərəfindən aparılmış təmir-tikinti işləri sifarişçi tərəfindən işlərin uçotu üzrə ilkin sənədlərə əsasən uçota qəbul edilir.

Uçot və hesabatın aparılması və tərtib edilməsi prinsiplərinə uyğun olaraq illik hesabat tərtib olunana qədər 89 "Qarşıdakı xərclər və ödəmələr üçün ehtiyatlar" hesabının "Təmir fondu" subhesabı üzrə məbləğlərin əsaslı olması inventarizasiya aparmaqla təsdiq edilməlidir.

Təmir işlərinin qurtarmasına görə təmir fondu məbləği tam istifadə olunmayan hallarda təmir fondu üzrə qalan məbləğ cari məsrəflərdən çıxılmalıdır (storno qaydasında). Əks halda isə əlavə hesablama aparılmalıdır. Faktiki xərc məbləği ilə təmir fondunun azalmasına silinmiş məbləğ arasındakı fərq əhəmiyyətli dərəcədə çox olan hallarda həmin artıq olan məbləğin gələcək dövrün xərclərinə aid edilməsi məqsəda uyğun sayılır və o uçotda aşağıdakı yazılış verməklə rəsmiyyətə salınır:

Debet 31 "Gələcək dövrlərin xərcləri" hesabı;

Kredit 23 "Köməkçi istehsalat" hesabı və ya 60 "Malsatan və podratçılarla hesablaşmalar" hesabı.

Bundan sonra təmir fonduna tələb olunan məbləğ toplanmış qca gələcək dövrlərin xərcləri hesabına yazılan məbləğə aşağıdakı yazılış verməklə silinməlidir:

Debet 89 "Qarşıdakı xərclər və ödəmələr üçün ehtiyatlar" hesabı;

Kredit 31 "Gələcək dövrlərin xərcləri" hesabı.

Təmir fondu təsərrüfat vahidlərində yaradılmayan hallarda faktiki çəkilmiş təmir xərcləri, onların xarakterindən və təmir olunan obyektlərin istismar yerindən asılı olaraq xərclər hesabında uçota alınır və aşağıdakı mühasibat yazılışları verməklə əks etdirilir:

Debet 20 "Əsas istehsalat" hesabı;

23 "Köməkçi istehsalat" hesabı;

25 "Ümumistehsalat xərcləri" hesabı;

26 "Ümumitəsərrüfat xərcləri" hesabları və s. Kredit 60 "Malsatan və podratçılarla hesablaşmalar" hesabı. Yerinə yetirilmiş işlər üzrə ƏDV məbləği isə:

Debet 19 "Alınmış sərəvətlər üzrə əlavə dəyər vergisi" hesabı;

Kredit 60 "Malsatan və podratçılarla hesablaşmalar" hesabı yazılışı ilə əks etdirilir.

Sifarişçi təşkilat podratçı təşkilata qarşıdakı işin həcmi daxilində avans məbləği köçürdükdə təmir işlərinin qurtarmasından sonra verilmiş avans məbləğinin borcun azaldılmasına yönəldilməsi aşağıdakı mühasibat yazılışı verməklə uçotda əks etdirilir:

Debet 60 "Malsatan və podratçılarla hesablaşmalar" hesabı;

Kredit 61 "Verilmiş avanslar üzrə hesablaşmalar" hesabı.

Müvafiq olaraq göstərilən avans məbləğindən ƏDV hesablandıqda hesablanmış məbləğ aşağıdakı müxabirləşmə ilə uçotda əks etdirilir:

Debet 68 "Büdcə ilə hesablaşmalar" hesabı;

Kredit 19 "Alınmış sərəvətlər üzrə əlavə dəyər vergisi" hesabı.

Öhdəçiliyin qalan məbləğinin ödənilməsi sifarişçinin hesablaşma hesabında aparılır və ona aşağıdakı mühasibat yazılışı verilir:

Debet 60 "Malsatan və podratçılarla hesablaşmalar" hesabı;

Kredit 51 "Hesablaşma hesabı".

Uçot təcrübəsində təmir fondu üçün ehtiyatın yaradılmasının **Dördüncü variantı** da mövcuddur. Bu variant təmir aparmaq üçün ehtiyatın yaradılmasında olan fərqlə səciyələndir. Bu fərq öz xüsusiyyətinə görə aşağıdakılardan ibarətdir:

- ehtiyat məbləğinin əsas vəsaitlərin ayrı-ayrı təmir növlərinin aparılması üçün təsdiq olunmuş smeta daxilində yalnız hesabat ili üçün yaradılmasından;

- ilin sonunda istifadə olunmamış ehtiyat məbləğinin dekabr ayında son mühasibat köçürməsi vasitəsi ilə mənfəətdən vergitutma məbləğinin artırılmasına yönəldilməsindən ibarətdir.

Sözü gedən ehtiyat məbləğinin mənfəətdən vergitutma məbləğinin artırılmasına yönəldilməsi üçün aşağıdakı mühasibat yazılışı tərtib edilməlidir:

Debet 89 "Qarşıdakı xərclər və ödəmələr üçün ehtiyatlar" hesabının "Təmir fondu" subhesabı;

Kredit 81 "Mənfəətin istifadəsi" hesabı.

Faktiki yerinə yetirilmiş təmir işlərinin həcmi il ərzində hesablanmış ehtiyat fondu məbləğindən çox olarsa həmin məbləğ qədər ilin sonunda ehtiyat fonduna əlavə hesablama aparılmalı və onun üçün aşağıdakı mühasibat yazılışı aparılmalıdır:

Debet 23 "Köməkçi istehsalat" və s. xərc hesabları;

Kredit 89 "Qarşıdakı xərclər və ödəmələr üçün ehtiyatlar" hesabının "Təmir fondu" subhesabı.

Bütün hallarda (təmir fondundan fərqli olaraq ilin sonuna həmin məqsəd üçün ehtiyat qalığı olmamalıdır.

Buradan belə nəticə çıxartmaq olar ki, təşkilat özünün işləyib təsdiq etdiyi uçot siyasətinə müvafiq olaraq daha mürəkkəb təmir növləri üçün lazımi ehtiyat fondu yaratmalıdır. Təmir işləri olmadığı və hesabat dövründə başlanılmış təmir işləri qurtarmadığı (baş çatdırılmadığı) hallarda həmin məqsəd üçün yaradılan ehtiyat məbləği düzəldilməlidir (storno edilməlidir).

Əsas vəsaitlərin bərpa edilməsi ilə bağlı əməliyyatların milli uçot standartlarına uyğun uçotu problemlərini əhatə edərkən biz əsasən hal-hazırda təcrübədə daha çox istifadə olunan Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 20 oktyabr

1995-ci il tarixli İ-94 sayılı əmrə təsdiq olunmuş və 1 yanvar 1996-cı ildən qüvvəyə minmiş "Müəssisələrin mühasibat uçotunun hesablar planı və onun tətbiqinə dair" təlimata əsaslanmışıq.

Xarici təcrübədə təmirə çəkilən məsrəflər əsas vəsait obyektləri üzrə sonradan galan məsrəflər adlandırılır. Bu məsrəflər uçot nöqtəyi-nəzərindən əsaslı məsrəflərə və cari məsrəflərə bölünür.

Obyektin istismarı nəticəsində kapitallaşdırıla bilən gəlir əsaslı məsrəflərlə birbaşa əlaqədə olur. Kapitallaşdırma müvafiq əsas vəsait hesabında uyğun obyektin artımının səviyyəsinin uçota alınmasını əks etdirir. Bu cür artım ikili formada - məlum obyekt hesabının debeti, yaxud hesablanmış amortizasiya hesabının debeti üzrə əks etdirilir. Bu zaman əsas vəsait obyektinə çəkilmiş məhsuldar məsrəflər artan hallarda həmin məsrəflər obyektin ilk dəyərində (debet üzrə) əlavə edilir. Həmin məsrəflər istismar müddətində artan hallarda isə onlar obyekt üzrə hesablanmış amortizasiyadan çıxılır.

Cari məsrəflərə əsas vəsait obyektinin istismarından alınan gəlirin mühafizə edilməsinə imkan yaradan və baş verdikə uçota alınan məsrəflər aid edilir. Bu məsrəflərin əsas maddəsi cari təmir və istismar xərclərindən ibarət olur.

Qeyd edilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, əsas vəsaitin təmirinin uçotu qaydasını müəyyən edərkən hər şeydən əvvəl ilk növbədə təmir işlərinin növləri nəzərə alınmaqla onların maliyyələşmə mənbəyini, ikinci növbədə təmir işinin aparılma üsullarının və üçüncü növbədə firmanın aktivinin təmiri üzrə xərclərin iqtisadi təbiətini müəyyən etmək zəruri sayılır.

Qeyd edək ki, xarici təcrübənin təmirə çəkilən xərclərinin təsnifləşdirilməsi və uçotu problemlərinin müsbət təcrübələrinin

milli uçot standartlarının hazırlanmasında nəzərə alınması ölkə uçotunun Beynəlxalq uçot standartlarına uyğunlaşdırılmasında müsbət hala səbəb ola bilər.

Rusiya Federasiyasının Maliyyə Nazirliyinin 13 oktyabr 2003-cü il tarixli 91n sayılı əmri ilə təsdiq olunmuş və 1 yanvar 2004-cü il tarixdən "Əsas vəsaitlərin mühasibat uçotu üzrə Metodik göstərişi" qüvvəyə minmişdir. Həmin metodik göstərişdə obyektin cari, orta və əsaslı təmir anlayışı, həmçinin bununla bağlı aparılan əməliyyatın siyahısı verilmiş və aparılan təmir işlərinin növündən asılı olmayaraq bütün təmir xərcləri ilkin sənədlərə əsasən bir tərəfdən yuxarıda şərh edilən qaydadakı kimi istehsalat xərclərini uçota alan hesabların debetinə yazılır.

Metodik göstərişdə əsas vəsaitlərin təmiri üçün ehtiyatların yaradılması və onların uçotda əks etdirilməsi qaydaları da ölkəmizdə tətbiq edilən qayda ilə eynilik təşkil edir və o əsasda əks etdirilir.

2.3. Özəlləşdirilən əmlakın qiymətləndirilməsi

Özəlləşdirilən dövlət müəssisələrin (obyektlərin) ilkin qiymətinə tətbiq edilən əmsallar "Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa, "Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramı"na, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2000-ci il 23 dekabr tarixli 432Nö-li Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Özəlləşdirilən dövlət əmlakının qiymətləndirilməsi haqqında Əsasnamə"yə və digər normativ-hüquqi aktlara uyğun olaraq müəyyən edilmişdir. Özəlləşdirilən müəssisə və obyektlərin start (satış) qiyməti və ya nizamnamə kapitalı onların ilkin qiymətinə müəssisənin maliyyə asılılığı, yerləşdiyi əra-

zının əlverişliliyi və sairə göstəricilər nəzərə alınmaqla müvafiq əmsallar tətbiq edilməklə müəyyənləşdirilir. Müəssisənin start (satış) qiyməti və ya səhmdar cəmiyyətinin nizamnamə kapitalı son hesabat tarixinə təsdiq edilmiş balans məlumatları aşağıdakı qayda ilə müəyyən edilir:

$$S_q = (A - P) \times M_a \times Z_o \times X_o \times G_o$$

Burada S_q - müəssisənin start (satış) qiyməti;

A - müəssisənin balans aktivlərinin ümumi dəyəri;

P - müəssisənin balans öhdəlikləri (passivləri);

M_a - müəssisənin maliyyə asılılığı əmsalı;

Z_o - müəssisənin yerləşdiyi zona əmsalı;

X_o - müəssisənin yerli xammalla təchiz olunma əmsalı;

G_o - müəssisənin gəlirlilik əmsalıdır.

Dövlət müəssisəsinin hüquqi şəxs olmayan struktur bölməsi (filial, istehsal sahəsi, sex və digər struktur bölmə) ayrıca özəlləşdirildikdə, qiymətləndirmə özəlləşdirmə anına öhdəliklərə uyğun tərtib olunmuş və baş müəssisə tərəfindən təsdiq edilmiş bölüşdürücü aktın (balansın) məlumatları əsasında aparılır.

Müəssisənin ilkin qiymətinə aşağıdakı əmsallar tətbiq edilir:

a) Müəssisənin maliyyə asılılığı əmsalı (M_a) - müəssisənin son hesabat dövrünə olan kreditor borclarının, özəlləşdirmə anına onun qiymətləndirilən aktivlərinin dəyərinə olan nisbəti əsasında müəyyən edilir. Müəssisənin maliyyə asılılığı əmsalı yuxarıda göstərilən nisbətə faizlə ifadəsinə uyğun olaraq aşağıdakı qaydada tətbiq edilir:

-10 faizdən aşağı olduqda - 1,0, 10-30 faiz olduqda - 0,8, 30-50 faiz olduqda - 0,7, 50-70 faiz olduqda - 0,6, -70 faizdən yuxarı olduqda - 0.5 əmsalı tətbiq edilir.

b) Müəssisənin yerləşdiyi zona əmsalı (Z_ə):

-Bakı şəhərində yerləşən müəssisələr üzrə;

1-3-cü zonalarda yerləşən müəssisələr üçün - 1,1, 4-6-cı zonalarda yerləşən müəssisələr üçün 1,1, 7-ci və digər zonalarda (şəhər ətrafı və şəhər kənarı qəsəbələr aid edilməklə) yerləşən müəssisələr üçün -1,0, Sumqayıt və Gəncə şəhərində yerləşən müəssisələr üçün - 0,8, Respublika tabeli digər şəhər və rayonlarda yerləşən müəssisələr üçün - 0,7.

c) Müəssisənin yerli xammalla təchiz olunma əmsalı (X_ə):

-Müəssisə 100 faiz yerli xammalla təchiz olunma imkanına malik olduqda - 1,0, **50-100 faiz yerli xammalla** təchiz olunma imkanına malik olduqda - 0,9, 50 faizə qədər **yerli xammalla** təchiz olunma imkanına malik olduqda - 0,7, bu əmsal müstəsna olaraq sənaye sahələrinə daxil olan müəssisələrdə tətbiq edilir.

ç) Müəssisənin gəlirlilik əmsalı (G_ə):

-müəssisənin son hesabat dövründə olan balans mənfəətinin, özəlləşdirmə anına onun qiymətləndirilən aktivlərinin olan nisbəti əsasında müəyyən edilir.

Müəssisənin gəlirlilik əmsalı yuxarıda göstərilən nisbətin faizlə ifadəsinə uyğun olaraq aşağıdakı qaydada tətbiq edilir:

-son üç ildə müəssisənin orta rentabellik səviyyəsi 20 faizdən yuxarı olduqda -1,1, son üç ildə müəssisənin orta rentabellik səviyyəsi - 20 faizə qədər olduqda -1,0, müəssisə son hesabat ilində fəaliyyət göstərməmiş və ya zərərlə işləmişdirsə - 0,9, müəssisə son iki hesabat ilində fəaliyyət göstərməmiş və ya zərərlə işləmişdirsə - 0,8, müəssisə son üç hesabat ilində fəaliyyət göstərməmiş və ya zərərlə işləmişdirsə - 0,7.

Dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi zamanı özəlləşdirilən əmlakın real qiymətləndirilməsini həyata keçirmək məqsədilə maliyyə məsləhətçiləri cəlb edildiyi hallarda

qiymətləndirmənin beynəlxalq metod və üsullarından istifadə edilir.

Müəssisənin start (satış) qiyməti və ya səhmdar cəmiyyətinin nizamnamə kapitalı son hesabat tarixinə təsdiq edilmiş balans məlumatları aşağıdakı qayda ilə müəyyən edilir:

$$S_q = (A - P) \times M_a \times Z_ə \times X_ə \times G_ə$$

Burada S_q - müəssisənin start (satış) qiyməti;

A - müəssisənin balans aktivlərinin ümumi dəyəri;

P - müəssisənin balans öhdəlikləri (passivləri);

M_a - müəssisənin maliyyə asılılığı əmsalı;

Z_ə - müəssisənin yerləşdiyi zona əmsalı;

X_ə - müəssisənin yerli xammalla təchiz olunma əmsalı;

G_ə - müəssisənin gəlirlilik əmsalıdır.

Müəssisənin maliyyə asılılığı əmsalı – özəlləşdirmə tarixinə onun balansında olan kreditor borcların (büdcəyə, büdcədən-kənar fondlara, ssuda, əmək haqqı, iş və xidmətlərə görə olan borclar) onun qiymətləndirilən aktivlərinin ümumi dəyərində olan nisbəti kimi müəyyən edilir. Müəssisənin zona əmsalı – onun yerləşdiyi əraziyə görə şərti müəyyən olunmuş əmsalıdır. Müəssisənin yerli xammalla təchiz olunma əmsalı – onun yerli xammaldan (və ya idxal olunan xammaldan) asılılığını xarakterizə edir və istifadə olunan yerli xammal növlərinin (xammal, yarımfabrikat, komplektləşdirici məmulat və s.) ümumilikdə istifadə olunan xammal növlərinə olan nisbəti kimi müəyyən edilir. Müəssisənin gəlirlilik əmsalı- onun nəzərdə tutulan rentabellik səviyyəsidir və proqnozlaşdırılan xalis gəlirin (mənfəətin) istehsal xərclərinə (və ya maya dəyərində) olan nisbəti kimi müəyyən edilir. Dövlət müəssisəsinin hüquqi şəxsi olmayan

struktur bölməsi) filial, istehsal sahəsi, sex və digər struktur bölmə) ayrıca özəlləşdirildikdə, qiymətləndirmə, özəlləşdirmə anına olan öhdəliklərə uyğun tərtib olunmuş və baş müəssisə tərəfindən təsdiq edilmiş bölüşdürücü aktın (balansın) məlumatları əsasında aparılır. Özəlləşdirilən dövlət müəssisəsinin (obyektin) qiymətləndirilən əmlakının tərkibinə onun əsas vəsaitləri və sair dövriyyədən kənar aktivləri, ehtiyat və məsrəfləri, pul və sair maliyyə vəsaitləri, digər maddi və qeyri-maddi aktivləri daxildir.

Əsas vəsaitlərə və sair dövriyyədən kənar aktivlərə aşağıdakılar daxildir: a) binalar, qurğular, ötürücü qurğular, iş-güc maşınları və avadanlıqları, ölçütənzimləyici cihazlar (qurğular), hesablama texnikası, nəqliyyat vasitələri, atlar, istehsalat-təsərrüfat inventarları (ləvazimatları), işçi-məhsuldar heyvanlar, çoxillik əkmələr, torpaqların yaxşılaşdırılmasına (meliorasiya, qurudulma, irriqasiya və s. işlər) habelə başqa işlərə qoyulan kapital qoyuluşları və başqa əmək vasitələri; b) balansda əks olunan qeyri-maddi aktivlər, torpaq, su və təbii ehtiyatlardan (sərvətlərdən) istifadə hüquqları, əmlak hüquqları, patentlər, lisenziyalar, «nou-hau», proqram məhsulları, inhisar və imtiyaz (üstünlük) hüquqları (xüsusi fəaliyyət növünə verilən lisenziyalar da daxil olmaqla), təşkilati xərclər, ticarət markaları, əmtəə nişanları və digər qeyri-maddi aktivlər; c) müəssisənin quraşdırılmış avadanlıqları və başa çatdırılmamış əsaslı tikintisi; ç) müəssisənin uzunmüddətli maliyyə qoyuluşları, o cümlədən digər müəssisələrin qiymətli kağızlarına (səhm, istiqraz və s.) dövlət və yerli borclar üzrə faizli istiqrazlara, ölkə ərazisində yaradılmış digər müəssisələrin nizamnamə fondlarına, müəssisənin xaricdəki kapitalına və sairəyə uzunmüddətli maliyyə qoyuluşları; d) müəssisə balansının aktivindəki «Əsas

vəsaitlər və sair dövriyyədən kənar aktivlər» bölməsinin digər maddələri.

Ehtiyatlar və məsrəflər – istehsal ehtiyatları (xammal, yanacaq, ehtiyat hissələri, yarımfabrikat və komplektləşdirici məmulatlar, əsas və köməkçi materiallar, taralar və material ehtiyatları), azqiymətli və tez köhnələn əşyalar, bitməmiş istehsal, gələcək dövrün xərcləri, hazır məhsul, mallar və müəssisə balansının aktivindəki «Ehtiyatlar və məsrəflər» bölməsinin digər maddələrindən ibarətdir. Pul vəsaitləri, hesablaşmalar və sair aktivlərə müəssisənin banklardakı hesablarında və kassasında olan pul vəsaitləri, yüklənmiş malların dəyəri, debitorlarla hesablaşmaları, qısamüddətli maliyyə qoyuluşları (bir ildən çox olmayan) və balansın aktivindəki «Pul vəsaitləri, hesablaşmalar və sair aktivlər» bölməsində əks etdirilən dövriyyə aktivlərindən ibarətdir. Qiymətləndirilən əmlakın tərkibində müəssisənin mühasibat uçotunda müxtəlif səbəblərdən əks etdirilməyən, əmlak, müvəqqəti olaraq təmirdə və ehtiyatda olan əmlak, icarədə və ya müddətli istifadədə olan əmlak da daxil edilir. Özəlləşdirilən dövlət müəssisəsinin (obyektinin) yerləşdiyi torpaq sahəsi qiymətləndirilən əmlakın tərkibinə daxil edilmir və Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyinə əsasən müəyyən edilmiş qaydada ayrıca özəlləşdirilir. Özəlləşdirilən torpaq sahəsinin qiymətləndirilməsi müvafiq normativ-hüquqi aktlarla tənzimlənir. Dövlət müəssisəsinin əmlakının icarəyə verilməsi yolu ilə yaradılmış icarə müəssisələrinin və icarəyə verilmiş əmlakın özəlləşdirilməsi zamanı qiymətləndirmə mövcud qaydaya uyğun olaraq aparılır. İcarəçinin öz gəliri hesabına əldə etdiyi əmlakın tərkibi müvafiq sənədlər əsasında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilir. Müəssisənin balans öhdəliklərinə

borc vəsaitləri və kreditlər, kreditorlarla hesablaşmalar, alıcı və sifarişçilərdən alınmış avanslar və sair cəlb edilmiş vəsaitlər daxildir. Əmlakın tərkibindən çıxarılan balans passivlərinə qarşıdakı xərclər və ödəmələr üzrə ehtiyatlar, gələcək dövrün gəlirləri, şübhəli borclar üzrə ehtiyatlar və sair qısamüddətli passivlər də aiddir. Özəlləşdirilən dövlət müəssisəsinin start (satış) qiyməti və ya səhmdar cəmiyyətinin nizamnamə kapitalı müəyyən edilərkən əmlakın tərkibindən passiv maddələrilə yanaşı, qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən, özəlləşdirilməsi qadağan olunmuş əmlakın, dövlət mülkiyyətində saxlanılan, habelə yerli özünüidarəetmə (bələdiyyə) orqanlarının və müvafiq təşkilatların balansına verilən sosial-mədəni və məişət-kommunal təyinatlı obyektlərin, habelə müəssisənin əmlak kompleksinin tərkibindən çıxarılacaq ayrıca özəlləşdirilən əmlakın dəyəri də çıxılır. Özəlləşdirmə prosesində dövlət müəssisələrinin əmlakının qiymətləndirilməsi müəssisə rəhbərliyinin iştirakı ilə özəlləşdirmə komissiyası tərəfindən müəssisənin əmlakının inventarlaşdırılması həyata keçirilir. Əsas vəsaitlər qalıq dəyəri və ya bazar dəyəri ilə qiymətləndirilir. Əsas vəsaitin qalıq dəyəri onun balans dəyərindən (yenidən qiymətləndirmə nəzərə alınmaqla) əsas vəsaitlərin amortizasiya normaları əsasında qiymətləndirmə dövrünə hesablanmış köhnəlmə məbləği çıxılmaqla müəyyən edilir. Bu qayda ilə hesablanmış qalıq dəyəri özəlləşdirmə komissiyası tərəfindən qiymətləndirmə dövründə eyni və ya analoji vəsaitlərin bazar qiymətləri ilə müqayisə edilir. Əsas vəsaitlərin mühasibat uçotu məlumatları əsasında müəyyən edilmiş qalıq dəyəri bazar qiymətlərinə uyğun gəlmədikdə (aşağı və ya yuxarı olduqda) müəssisəni özəlləşdirmə komissiyası qiymətləndirmə və mühasibat uçotu haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən təkrar

qiymətləndirmə aparır və əsas vəsaitin bazar dəyərini müəyyən edir.

Əsas vəsaitin bazar dəyərini müəyyən etmək məqsədilə aparılan təkrar qiymətləndirmə müəssisə rəhbərlərinin və ya özəlləşdirmə komissiyasının təşəbbüsü ilə bu sahədə xüsusi razılığa (lisenziyaya) malik olan hüquqi və fiziki şəxslər (qiymətləndiricilər) tərəfindən həyata keçirilə bilər. Bu məqsədlə müəssisə ilə qiymətləndirici arasında «Qiymətləndirmə fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq müqavilə bağlanılır. Qiymətləndiricilər (hüquqi və fiziki şəxslər) dövlət müəssisəsinin əmlakının düzgün qiymətləndirilməsinə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq məsuliyyət daşıyırlar. Əsas vəsaitlərin bazar dəyəri ilə qiymətləndirilməsinə dair tərtib edilmiş aktlar, qiymətləndiricilərin xüsusi rəyi (hesabatı) əlavə edilməklə, özəlləşdirmə komissiyası tərəfindən Dövlət Əmlak Nazirliyinə təqdim edilir. Qiymətləndirmə aktları müəyyən olunmuş qaydada təsdiq edildikdən sonra statistika uçotu və hesabatlarında düzəlişlər etmək üçün istifadə olunur. Əsas vəsaitlərin balans dəyəri inventarlaşmanın nəticələri nəzərə alınmaqla mühasibat uçotu məlumatları (uçot kitabları, inventar kartları və s.) əsasında müəyyən edilir. Inventarlaşma nəticəsində qalıq kimi aşkar edilmiş, lakin mühasibat uçotunda əks etdirilməyən vəsaitlərin balans dəyəri onların hazırlanmasına, quraşdırılmasına və əldə edilməsinə çəkilən xərclər əsasında müəyyən edilir. Bu zaman qüvvədə olan tikinti-smeta normativləri, tikinti materiallarının bazar qiymətləri, müvafiq xidmətlərin tarixləri və həmin xərclərin bazar dəyərinin müəyyən edilməsinə imkan verən qiymət, tarif və digər amillər nəzərə alınır. Müəssisənin balansında əks etdirilməyən bina, qurğu, maşın, avadanlıq və digər növ əsas vəsaitlərin hazırlanmasına və əldə edilməsinə

çəkilən xərclər haqqında mühasibat uçotunda müvafiq məlumatlar olmadıqda, onların dəyəri özəlləşdirmə komissiyası tərəfindən qiymətləndirmə dövrünə olan bazar qiymətləri ilə müəyyən edilir. Normativ istismar müddəti bitmiş, lakin istifadəyə yararlı olan əsas vasitələrin və ya onların ayrı-ayrı hissələrinin (detallarının, qovşaqların və s.) gələcəkdə istifadə olunmaq dərəcəsi nəzərə alınmaqla qalıq bərpa dəyəri müəyyən edilir. İstifadəyə yararlı olan əsas vəsaitlərin qalıq bərpa dəyəri fiziki aşınma vəziyyət nəzərə alınmaqla müəssisənin özəlləşdirmə komissiyası tərəfindən qiymətləndirilir. Başa çatdırılmamış tikinti obyektlərinin və quraşdırılmamış avadanlıqların özəlləşdirmə dövründə dəyəri müəyyən edilir. Özəlləşdirilməsi nəzərdə tutulan, tikintisi başa çatdırılmamış perspektivsiz obyektlər özəlləşdirmə komissiyası və ya qiymətləndirici tərəfindən onların tikintisinə sərf olunmuş yararlı tikinti materiallarının (konstruksiyalarının) bazar dəyəri nəzər alınmaqla qiymətləndirilir. Bu zaman obyektin perspektivsizlik göstəricilərinin müəyyən edilməsi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmiş qaydalara uyğun aparılır. Azqiymətli və tezköhnələn əşyaların dəyəri onların balans dəyərindən hesablanmamış köhnəmə çıxılmaqla müəyyən edilir. Uzunmüddətli maliyyə qoyuluşları balans dəyəri üzrə qiymətləndirilir. Qeyri-maddi aktivlər onların balans dəyərindən köhnəmə məbləği çıxılmaqla qiymətləndirilir. Ehtiyatlar və məsrəflər mövcud vəziyyətə olan balans dəyəri ilə qiymətləndirilir. Pul vəsaitləri, hesablaşmalar və s. dövriyyə aktivləri balans dəyəri ilə qiymətləndirilir. Müəssisənin valyuta hesablarında olan pul vəsaitləri, valyuta ilə ödənilməsi nəzərdə tutulan debitor borcları, qiymətləndirmə tarixinə manatın Azərbaycan Respublikası Milli Bankının müəyyən etdiyi məzənnəsi əsasında qiymətləndirilir. Müəssisənin hesablanmış ilkin qiymətinə

tətbiq edilən əmsallar (bazar konyukturu nəzərə alınmaqla) Dövlət Əmlakı Nazirliyinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilir.

Özəlləşdirilən müəssisələr (obyektlər) bina və tikintilərin bir hissəsində yerləşdikdə və mühasibat uçotunda həmin sahələrin balans dəyəri haqqında məlumatlar olmadıqda, onlara aid edilən sahələr (qeyri-yaşayış, istehsal və digər təyinatlı sahələr) aşağıdakı qaydada qiymətləndirilir.

$$B_g = Q_d \times Y_ə$$

Burada B_g - bina tikintilərinin bir hissəsində yerləşən sahənin start (satış) qiyməti:

Q_d – bina və tikintilərin bir hissəsində yerləşən sahənin qalıq dəyərləridir:

$Y_ə$ - bina və tikintilərin bir hissəsində olan müəssisənin (obyektin) yerləşmə əmsəlidir.

Yaşayış binalarında və inzibati təyinatlı binalarda yerləşən qeyri-yaşayış sahəsinin qalıq dəyəri (Q_d) aşağıdakı düsturda müəyyən edilir.

$$Q_d = K \times S_{\text{ü}} \times B_{\text{ə}} \times H_{\text{ə}} \times M_{\text{ə}} \times A_{\text{ə}}$$

K - 1m^2 sahənin özəlləşdirmə zamanı qəbul edilən normativ dəyəridir və 200000 manat məbləğində müəyyən edilir.

$S_{\text{ü}}$ - müəssisə və obyektin yerləşdiyi ümumi sahədir və obyektin müəyyən olunmuş qaydada tərtib edilmiş texniki pasportunun göstəriciləri əsasında müəyyən edilir.

$B_{\text{ə}}$ - bina əmsəlidir:

a) daş, dəmir və beton blok və panellərdən tikilmiş bina və tikililər üçün -1,0;

b) yüngül metal konstruksiyalarından və digər materiallardan tikilmiş bina və tikililər üçün - 0,7 əmsalı tətbiq edilir.

H_3 - hündürlük əmsalıdır:

a) mərtəbənin hündürlüyü 4,0 metrədək olduğu halda -1,0;

b) mərtəbənin hündürlüyü 4,0 metrdən yüksək olduğu hallarda -1,2 əmsalı tətbiq edilir.

M_3 - mərtəbəlilik əmsalıdır:

a) birinci və yuxarı mərtəbələr üçün - 1;

b) yarımzirzəmilər üçün - 0,7;

c) zirzəmilər üçün - 0,5 əmsalı tətbiq edilir.

A_3 - bina və tikilinin köhnəlmə əmsalıdır:

a) 10 ilədək istismarda olan binalar üçün - 1;

b) 10 ildən 25 ilədək dövrdə istismarda olan binalar üçün - 0,8;

c) 25 ildən 50 ilədək dövrdə istismar olunan bina və tikililər üçün - 0,6;

ç) 50 ildən çox dövrdə istismar olunan binalar üçün - 0,5 əmsalı tətbiq edilir.

Özəlləşdirilən müəssisə və obyektlərin yerləşdiyi bina və tikililərdə son on ildə əsaslı təmir və tikiliyə tətbiq edilən bu əmsallar 20% artırılır.

Bina və tikintinin bir hissəsində yerləşən sahənin start (satış) qiymətinə tətbiq edilən əmsallar (bazar konyunkturu nəzərə alınmaqla) Dövlət Əmlakı Nazirliyinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir. Bina və tikililərin bir hissəsində yerləşən dövlət müəssisə və obyektlərinin start (satış) qiyməti və ya səhmdar cəmiyyətinin nizamnamə kapitulu müəyyən edilərkən onlara aid olan sahələrin (qeyri – yaşayış, istehsal və digər təyinatlı sahələrin) hesablanmış qalıq dəyəri, qiymətləndirilən əsas vəsaitlərin ümumi dəyərində daxil edilir. Müəssisənin özəlləşdirmə komissiyası tərə-

findən əsas vəsaitlərin, mal-material qiymətlilərinin, başa çatdırılmamış tikililərin, quraşdırılmamış avadanlıqların, uzunmüddətli maliyyə qoyuluşlarının, qeyri-maddi aktivlərin, ehtiyat və məsrəflərin, xarici valyutada pul vəsaitlərinin (debitor borclarının) qiymətləndirilməsi aktları Dövlət Əmlakı Nazirliyinin müəyyən etdiyi formalarda tərtib olunur. Özəlləşdirilən dövlət müəssisəsinin özəlləşdirmə komissiyası tərəfindən təqdim olunmuş əmlakın inventarlaşdırılması və qiymətləndirilməsi aktları müəyyən edilmiş qaydada ekspertiza edildikdən sonra Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunur. Dövlət müəssisəsinin rəhbəri, baş mühasib və özəlləşdirmə komissiyasının üzvləri Dövlət Əmlakı Nazirliyinə təqdim edilən əmlakın inventarlaşdırılması və qiymətləndirilməsi aktlarının, habelə digər özəlləşdirmə sənədlərinin dürüslüyü üçün Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun məsuliyyət daşıyırlar. Müəssisənin özəlləşdirmə sənədlərinə (özəlləşdirmə planına) qanunvericilikdə özəlləşdirilməsi qadağan olunmuş obyektlərin, müəssisənin balansında olan və özəlləşdirilmədən sonra dövlət mülkiyyətində saxlanılan, habelə yerli özünüidarəetmə (bələdiyyə) orqanlarının və müvafiq təşkilatlarının balansına verilən sosial-mədəni və məişət-kommunal təyinatlı obyektlərinin, habelə müəssisənin əmlak kompleksinin tərkibindən çıxarılaq ayrıca özəlləşdirilən obyektlərin siyahısı əlavə edilir. Dövlət müəssisəsinin (obyektinin) əmlakının qiymətləndirilməsi aktları, təsdiq edildiyi gündən onun özəlləşdirilməsi barədə alqı-satqı müqaviləsini bağlananadək və ya səhmlərin nəzarət zərfi satılanadək əsas vəsaitlərin silinməsi və özgəninkiləşdirilməsi yalnız mövcud qanunvericiliyə uyğun həyata keçirilə bilər. Müəssisə rəhbərliyi əmlakın (səhmlərin və ya hissələrin) satışa çıxarıldığı tarixə müəssisənin start (satış) və ya səhmdar cəmiyyətinin nizamnamə kapitalı hesablanarkən qiymətləndirmə

aktlarında göstərilmiş əmlakın tərkibində (dəyərində) baş vermiş dəyişikliklər barədə Dövlət Əmlakı Nazirliyinə zəruri məlumatları təqdim etməlidir.

Yuxarıda göstərilən tələblərə riayət edilməsi Azərbaycan Respublikası ərazisində yerləşən bütün dövlət müəssisələri üçün məcburidir və həmin tələblərin pozulması özəlləşdirilən əmlakın qiymətləndirilməsinin etibarsız hesab edilməsi üçün əsasdır.

2.4. Sənayedə əmlakın qiymətləndirmə yolları

Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatı əsas inkişaf yolu kimi seçildiyindən xalq təsərrüfatının aparıcı sahəsi olan sənayedə də onun bütün tələb və təkliflərindən istifadə edilir. Bazar iqtisadiyyatı, inkişafı yeni-mütərəqqi bir mərhələsi olub tələb və təklifin qanunları dairəsində dövləti iqtisadi istiqamətdə dəstəkləyərək ümumxalq marağı naminə formalaşır. Bu baxımdan ağır sənayedə əmlakın qiymətləndirilməsi yollarının müqayisəli araşdırılması vacib məsələdir.

İnkişafını demokratiya və bazar iqtisadiyyatı münasibətləri istiqamətində qurmuş dövlətlərin hamısında hər bir sənayenin, o cümlədən neftqazçıxarmanın inkişafı müxtəlif istiqamətlərdə qurmuş dövlətlərin hamısında digər bir sənayenin, o cümlədən neftçıxarmanın inkişafı müxtəlif istiqamətlərində qurulur və tənzimlənir. Buna görə də sənayeni – obyektləri, dövlət tərəfindən tənzimlənən obyektlərə, yaxud dövlət və ya qeyri-dövlət – özəl sektorlara bölmək olar. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra ilk növbədə mənzil fondu, ticarət və xidmət obyektləri tam özəlləşdirilmişdir. Hal-hazırda isə sənaye obyektlərinin özəlləşdirilməsi prosesi (ikinci özəlləş-

dirmə proqramı) həyata keçirilir. Sözü gedən neftqaz sənayesinin müəyyən sahələrinin özəlləşdirilməsi isə yalnız struktur dəyişikliklərindən sonra mümkün olacaqdır. Onu da qeyd etmək ki, bu sənayenin yüksək kapital tutumu olmasını nəzərə alaraq, onun əksər hissəsinin – əsasən neftçıxarmanın və geoloji kəşfiyyatın dövlətin əlində qalmasına heç bir şübhə yoxdur.

Özəlləşdirmə proqramına görə neftqaz sənayesinin hər hansı bir hissəsinin özəl sektoruna keçməsi ilk növbədə onun əsas istehsal fondlarının qiymətləndirilməsi ilə əlaqədardır. Özəlləşdirmə prosesində əsas istehsal fondlarının (və yaxud əmlakın) qiymətləndirilməsi Dövlət Əmlak Nazirliyi tərəfindən bazarın qanunlarına uyğun həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Qeyd etmək ki, istehsal sahələrinin və əmlakın qiymətləndirilməsi dövlət tərəfindən ümumi şəkildə, ya da «indeks» metodu ilə aparıla bilməz. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu tamamilə başqa şəkildə olmalıdır.

Əmlak dedikdə funksiyasına, təyinatına, fiziki xüsusiyyətlərinə, mülkiyyət formasına və başqa əlamətlərinə görə bir-birindən fərqlənən obyektlər nəzərdə tutulur. İstər inkişafda olan, isərsə də inkişaf etmiş ölkələrdə əmlakın obyektiv və düzgün qiymətləndirilməsi özəlləşmə prosesində əsas vacib məsələlərdən biridir. Bu bazar iqtisadiyyatının tələbindən irəli gəlir. Ən inkişaf etmiş ölkələrdən olan Böyük Britaniyada əmlakın qiymətləndirilməsinin 5 metodundan istifadə edilir. Bunlar – müqayisə, investisiya, gəlir, naloq və podrat metodlarından ibarətdir. ABŞ-da isə 3 metod daha çox yayılmışdır. Bu metodları nəzərdən keçirək:

1. Xərc metodu. Əmlakın qiymətləndirilməsinin bu metodu alıcının obyektin yenidən tikiləcəyi təqdirdə neçəyə başa gələcəyindən artıq pul verməməsinə əsaslanır. Bu yanaşma yeni və ya nisbətən yeni obyektlərə tətbiq oluna bilər. Beləliklə, xərc

metoduna görə obyektin qiymətini aşağıdakı düsturla müəyyən etmək nəzərdə tutulur:

$$XMD=TYD-OAD+YTD \quad (1)$$

$$\text{və ya } XMD=EOD-OAD+YTD \quad (2)$$

Burada: XMD –xərc metodu ilə dəyəri;

TYD – tam yeni dəyəri;

OAD –obyektin aşınma dəyərini;

YTD – yerləşdiyi torpağın dəyərini;

EOD – eyni güclü obyektin dəyərini ifadə edir.

Tam yeni dəyər dedikdə eyni dəyərləndirilən obyektə bənzər obyektin dəyəri, eyni güclü obyektin dəyəri (EOD) dedikdə isə risk də nəzərə alınmaqla müasir texnologiya və standartlara uyğun olaraq eyni gücə malik bir obyektin dəyəri nəzərdə tutulur. Burada (1) tamamilə yeni, (2) isə nisbətən yeni obyektə dəyərləndirmək üçün istifadə olunması məsləhət görülür. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünü yaşayan respublikamız üçün bu metod daha əlverişlidir. Onun əlverişli olması digər metodlara nisbətən daha dürüst informasiyalar verməsi ilə əlaqədardır.

Xərc metodundan aşağıdakı hallarda istifadə etmək olur:

-yeni tikintinin nəticəsi təhlil olunduqda;

-torpaqdan istifadə müqayisə edildikdə;

-bina yenidən qurulduqda;

-vergi ödəmələri hesablandıqda;

-sığortalama hesablandıqda;

-təbii fəlakətin nəticəsi qiymətləndirildikdə;

-xüsusi təyinatlı bina və qurğular qiymətləndirildikdə.

Xərc metodunun sadalanan üstünlüklərinə baxmayaraq iqtisadiyyatın səviyyəsinə təsir göstərən mənfi cəhətləri də vardır. Onlara aşağıdakıları aid etmək olar:

-gələcəkdə əldə olunacaq gəlirdən istifadə etməyi təmin etmir;

-köhnəmə hesablanmasını mürəkkəbləşdirir;

-torpağın başqa məqsədlərə istifadə edilməsi nəzərə alınmır;

tarixi, bənzərsiz arxitekturaya, estetik xarakteristikaya və ya böyük aşınmaya malik olan və ona bənzər obyektin tikintisinin qiymətləndirilməsini çətinləşdirir.

Sözgedən metodun istifadə edilməsi zamanı aşağıdakı ardıcılığa riayət olunmalıdır;

-obyektin özü və bütün sənədləri ilə tanış olunur;

-obyektin tam yeni və ya yeni güclüsünün dəyəri qiymətləndirilir;

-mənəvi, fiziki, funksional və zahiri aşınma qiymətləndirilir;

-torpaq sahəsi, onun abadlaşdırma və yaşıllılaşdırılması qiymətləndirilir;

-nəhayət, obyektin (1) və ya (2) düsturu ilə müəyyən olunur.

2.Bazar metodu. Buna başqa sözlə müqayisəli satış metodu da deyilir. Bu metod sadə, dəqiq və əlverişlidir. Satışın müqayisəli təhlilinə əsaslanan bu metodun, prinsipi aşağıdakı kimidir. Aydındır ki, heç bir alıcı məlum obyektə, eyni xassələrə malik analoji obyektin qiymətindən çox pul vermə bilməz. Başqa sözlə desək, müqayisə üçün oxşar və ya analoji obyekt götürülür və onun qiyməti düzəliş əmsallarına vurularaq satılan obyektin qiyməti kimi qəbul olunur. Bu hesablamaları aparmaq üçün aşağıdakı düsturdan istifadə etmək məsləhət görülür.

$$BMD=AOD \cdot \Theta_1 \cdot \Theta_2 \cdot \Theta_n$$

Burada:

BMD – bazar metodu ilə obyektin dəyərini;

AOD - analoji obyektin bazar dəyərini;

$\Theta_1, \Theta_2, \Theta_n$ - düzəliş əmsallarını ifadə edir.

Düzəliş əmsalları böyük və kiçik ola bilər. Əgər müqayisə obyektı « + »-lara malik olduqda əmsal vahiddən böyük, « - » - Lara malik olduqda isə kiçik olur.

Ümumiyyətlə, qiymətləndirmə prosesi aşağıdakı ardıcılıqla aparılır:

-satılan obyektlə müqayisə olunan satılmış obyektlər üzrə informasiya toplanır;

-informasiya bir daha yoxlanılır;

-düzəliş əmsallarının təyin edilir;

-bazar metodu ilə dəyər hesablanır.

Bu metodun çatışmamazlığı onun hər bir yerdə tətbiq oluna bilinməsindən ibarətdir.

3. Gəlir metodu. Bu metodla hesablamanın aparılmasından istifadə alıcının bu obyekt üzrə əsas məqsədi qazanc əldə etmək olduğundan gələcəkdə əldə oluna biləcək diskontlaşdırılmış gəlirin hesablanmasına şəraitin yaranması ilə əlaqədardır. Alınmış obyekt alıcıya aşağıdakı gəlirlərin əldə edilməsinə şərait yarada bilər:

-cari pul daxil olmaları (mədaxil);

-vergilərlə müqayisədə qənaət;

-gələcəkdə icarədən gələn gəlir;

-alqı-satqı ilə əlaqədar vergilərdən qənaət.

Bu metod iki istiqamətdə istifadə edilir. Onlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Birbaşa kapitallaşma metodu.

2. Diskontlaşdırılmış gəlir metodu.

Birinci metod çox sadə hesab edilir və obyektin dəyəri aşağıdakı düsturun köməyi ilə müəyyən olunur:

$$BKD = X\Theta G / KN$$

Burada: BKD – birbaşa kapitallaşdırmanın dəyərini;

XΘG – xalis əməliyyat gəlirini;

KN – kapitallaşdırma normasını ifadə edir.

XΘG dedikdə obyektin icarəyə verilməsindən əldə olunan gəlirlə onun saxlanması və mümkün çəkilən xərclərin fərqi nəzərdə tutulur.

Kapitallaşdırma norması dedikdə isə əldə olunan gəlirin cari qiymətini müəyyən etmək üçün istifadə olunan norma nəzərdə tutulur. Bu son illərdə satılan analoji obyektlərin satış qiyməti və cari gəlir norması əsasında təyin edilir.

Birbaşa kapitallaşdırılmış dəyər metodundan istifadə edildikdə adətən əldə olunmuş illik gəlir və kapitallaşdırma norması müəyyən bir aralıqda dəyişir. Ona görə də bu metodun bir qədər təkmilləşdirilmiş formasından istifadə edilir.

İkinci metodla obyektin dəyərləndirməyin əsas məqsədi onu müəyyən bir bazar qiymətinə almağın məqsədəuyğunluğunu əsaslandırmaqdan ibarətdir. Bunun üçün xalis çevrilmiş qiyməti (XÇQ) – diskontlaşdırılmış gəlir ilə investisiya qoyuluşunun fərqi aşağıdakı düsturla hesablamaq təklif olunur.

$$X\text{ÇQ} = \left\{ \frac{XQ_1}{(1+DN)^1} + \frac{XQ_2}{(1+DN)^2} + \dots + \frac{XQ_{n-1}}{(1+DN)^{n-1}} + \frac{XQ_n + SG}{(1+DN)^n} \right\} - IQ \quad (3)$$

Burada : XÇQ – xalis çevrilmiş qiyməti ;

DN – diskontat normasını ;

SG – satışdan gəliri (əgər o yenidən satılırsa);

İQ – investisiya qoyuluşunu

ifadə edir.

XÇQ – nin tətbiqinin təhlili prosesi göstərir ki , o, müsbət olan hallarda investisiya qoyuluşu məqsədəuyğun , mənfi olduqda isə qeyri – məqsədəuyğun hesab edilir. XÇQ – nin müsbət qiyməti əmlaka sahib olmağın məqsədəuyğunluğunu göstərsə də, qoyulmuş investisiyanın gəlirliyini xarakterizə et-

mir. Ona görə də obyektləri qiymətləndirən zaman bir sıra aşağıdakı zəruri məsələləri araşdırmaq lazımdır :

-qiymətləndirmənin hansı metodunun daha səmərəli olmasını;

-obyektin bazar qiymətinə hansı əsas amillərin təsir etməsini;

-obyektin funksiyalarının nədən ibarət olmasını;

-mülkiyyətin hansı formaya və hüquqa malik olmasını.

Fəaliyyətdə olan müəssisələrin qiymətləndirilməsi bir qədər çətin olub aşağıdakı iki əsas xüsusiyyətlərə malikdir:

-hər bir müəssisənin çoxlu miqdarda əmlaka malik olmasına baxmayaraq, vahid bir sistemdə yerləşib, məhsul istehsal etməyə və yaxud xidmət göstərməyə qadirdir;

-müəssisənin bazar qiyməti əmlaklarının qiymətlərinin cəmindən ibarət olmayıb onun daxili və xarici bazarda tutduğu mövqedən asılıdır.

Dünya təcrübəsinə əsaslanıb fəaliyyətdə olan müəssisələrin qiymətləndirilməsində ən çox gəlir metodu istifadə edilir.

2.5. Müştərək müəssisələrin nizamnamə kapitalındakı dövlətin payının özəlləşdirilməsi

Dövlətin təhlükəsizliyini, vətəndaşların sağlamlığını, onların mənəviyyatının hüquq və qanuni mənafələrinin qorunmasını təmin etmək məqsədi ilə dövlət əmlakının özəlləşdirilməsində Azərbaycan Respublikasının prezidenti və Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən müəyyən məhdudiyətlər qoyula bilər. Belə məhdudiyətlər adı (səs hüququ olan) səhmlərin nəzarət zərfinin (51%) və məhdudlaşdırıcı hissəsinin (25,5%) dövlət mülkiyyətində qalması yolu ilə qoyulur. Özəlləşdirilən müəssisənin nəzarət səhm zərfi (51%) və ya səhmlərin məhdudlaşdı-

rıcı hissəsi (25,5%) dövlət mülkiyyətində saxlanıldığı halda, səhmlərin qalan hissəsi (nominal dəyəri 100% hesab edilməklə) II Dövlət Proqramının 5.8.-ci bəndində müəyyən edilmiş nisbətdə satılır. Dövlət mülkiyyətində saxlanılan səhm zərfləri müəyyən müddətdən sonra Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və Dövlət Əmlakı Nazirliyinin qərarı ilə özəlləşdirilə bilər. Bu zaman səhmlərin qalan hissəsi nominal dəyəri üzrə 100% hesab edilməklə satılır. Özəlləşdirmə zamanı dövlət mülkiyyətində müəyyən pay (nəzarət səhm zərfi və ya məhdudlaşdırıcı səhm zərfi) saxlanılması qərara alındığı halda, həmin müəssisənin idarəetmə orqanlarına dövlət nümayəndəsinin təyin edilməsi, habelə dövlət mülkiyyətində saxlanılan payın idarə olunması qaydaları Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir. Dövlət müəssisələrinin iştirakı ilə yaradılmış müştərək müəssisələrin nizamnamə kapitalındakı dövlətin payı Azərbaycan Respublikasının prezidentinin və ya Dövlət Əmlakı Nazirliyinin qərarı ilə özəlləşdirilir. Bu zaman qərarla dövlətin payının (səhm zərfinin) satışı nisbəti göstərilir. Dövlətin payının satışı nisbəti qərarla öz əksini edilməklə satılır. Özəlləşdirilən dövlət müəssisələrinin (birliklərinin) və ləğv olunan dövlət şirkətlərinin və konsernlərinin balansında olan sosial-mədəni və kommunal -məişət təyinatlı obyektlər (yataqxanalar, məişət və mədəniyyət binaları, uşaq bağçaları, idman qurğuları, atelye, qazanxanalar və s.) yerli icra hakimiyyəti (və ya bələdiyyə) orqanlarının və ya aidiyyəti üzrə müvafiq təşkilatlarının balansına verilə bilər. Özəlləşdirmə komissiyasının təklifinə əsasən, müvafiq təşkilatların və ya yerli icra hakimiyyəti (və ya bələdiyyə) orqanlarının balansına verilməsi məqsədəuyğun hesab edilməyən sosial-mədəni və kommunal-məişət (yaşayış binaları, uşaq bağçaları və körpələr

evləri istisna olmaqla) obyektləri özəlləşdirilən müəssisələrlə birlikdə və ya ayrıca özəlləşdirilir.

Özəlləşdirilən dövlət müəssisə və obyektlərinin, habelə fiziki və qeyri-dövlət hüquqi şəxslərin vəsaiti hesabına inşa edilmiş obyektlərinin yerləşdiyi torpaq sahələri qanunvericiliyə uyğun olaraq Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən həmin müəssisə və obyektlərinin mülkiyyətçilərinə satılır. Bu sahədə məhdudiyətlər olduqda torpaq sahələrinin verilməsi qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir. Dövlət Əmlakı Nazirliyi qeyri-dövlət hüquqi şəxslərin müraciəti əsasında onlara məxsus torpaq sahələrinin satışını həyata keçirə bilər. Bu zaman əldə olunmuş əmlak üzərində mülkiyyət hüququnu təsdiq edən şəhadətnamə Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən verilir. Əcnəbilər və xarici şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada torpaq sahələrini yalnız istifadəyə və ya uzunmüddətli icarəyə götürə bilərlər.

Özəlləşdirmə xarici investor hesab olunan şəxslər "Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən olunur. Xarici investorlar hərərlərdə və investisiya müsabiqələrində II Dövlət Proqramında və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarında müəyyən olunmuş qaydalara riayət etməklə iştirak edirlər.

Alıcı özəlləşdirilən dövlət əmlakının haqqını bir dəfəyə və ya müəyyən müddət ərzində ödəyə bilər. Dövlət əmlakının haqqının ödənilməsində möhlət verilməsi müddəti alqı-satqı müqaviləsində müəyyən edilir və bu müddət 2 (iki) ildən çox ola bilməz. Alıcı özəlləşdirilən dövlət əmlakının dəyərini alqı-satqı müqaviləsində göstərilən müddət ərzində ödəmədiyi halda, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada alqı-satqı müqaviləsinə xitam verilməsi məsələsi qaldırıla bilər. Özəlləşdirmədən daxil olan vəsaitə özəlləşdirilən obyektlərin və səhmlərin,

lərin, özəlləşdirmə opsiyonlarının satışından, özəlləşdirmə prosesində rüsumların ödənilməsində əldə edilən pul vəsaiti və digər daxilolmalar aiddir. Özəlləşdirmədən əldə olunmuş pul vəsaiti Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinə daxil olur. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsində müstəqil maliyyə məsləhətçisinin cəlb edilməsi, özəlləşdirmə ilə bağlı informasiya təminatının və müəssisələrinin özəlləşdirməqabağı sağlamlaşdırılması məqsədi ilə Dövlət Əmlakı Nazirliyinin hesabına bu vəsaitin 25%-i həcmində ayırmalar nəzərdə tutulur.

Özəlləşdirilən əmlakın (səhmlərin) dəyəri çəklə ödənilərkən, həmin çəklər, habelə xarici investorlar tərəfindən özəlləşdirmədə iştirak etmək üçün təqdim edilən opsiyonlar Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən qəbul edilir.

Kommersiya banklarının dövlətə məxsus paylarının və dövlət sığorta şirkətlərinin özəlləşdirilməsi qaydaları Azərbaycan Respublikası prezidenti tərəfindən müəyyən edilir. Xalq bədii sənət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi yalnız onların fəaliyyət profilinin ən azı üç il müddətində saxlanması şərti ilə həyata keçirilir. Bədən tərbiyəsi və idman müəssisə, obyekt və qurğuları, bir qayda olaraq investisiya müsabiqələri vasitəsilə özəlləşdirilir və bu zaman satıcı tərəfindən müəssisə, obyekt və qurğunun fəaliyyət profilinin saxlanması şərtləri irəli sürülür.

Təsərrüfat hesablı elmi-tədqiqat, layihə-axtarış müəssisələrinin özəlləşdirilməsi onların profilini saxlamaq şərti ilə aşağıdakı kimi həyata keçirilir. Orta və iri müəssisələr qrupuna aid edildiyi halda isə, onun səhmlərinin 15%-i əmək kollektivinə güzəştli satılır, 30%-i nominal dəyəri ilə ilk növbədə əmək kollektivinə təklif olunur, 55%-i ixtisaslaşdırılmış çək hərərlərinə yönəldilir.

Özəlləşdirmə prosesinin informasiya-metodiki təminatı, o cümlədən təbliğat-təşviqat işlərinin həyata keçirilməsi Dövlət

Əmlakı Nazirliyi və onun yerli qurumları, eləcə də kütləvi informasiya vasitələri tərəfindən aparılır. Həmin orqanlara əhalini aşağıdakı informasiyalarla təmin etmək vəzifələri həvalə edilir:

-özəlləşdirmənin mahiyyəti, onun başlıca məqsədləri və əsas vəzifələri, dövlət özəlləşdirmə çəkləri və opsiyonlarından istifadə olunması haqqında, səhmdarların (payçıların) hüquqları və mülkiyyət hüququnun qorunması haqqında, müəssisələrin təşkilati-hüquqi formasının dəyişdirilməsi və özəlləşdirmənin forma və üsulları haqqında, özəlləşdirmənin gedişi, hərraclar və müsabiqələr, onların keçirildiyi yer, vaxt, hərraca çıxarılan müəssisələrin səhmləri (hissələri) haqqında və s.

Özəlləşdirmənin informasiya-metodik təminatı sahəsində vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün bütün kütləvi informasiya vasitələrindən, o cümlədən televiziya, radio, qəzetlər, jurnallar, bülletenlər, plakatlardan və s. istifadə olunur. Dövlət kütləvi informasiya vasitələri Dövlət Əmlakı Nazirliyi ilə birlikdə özəlləşdirmənin gedişi barəsində mütəmadi olaraq məlumatlar verilir. Hərracların və müsabiqələrin keçirilməsinin planqrafikləri, özəlləşdirilən konkret müəssisələr haqqında məlumatlar, kütləvi informasiya vasitələrində və xüsusi nəşrlərdə müsabiqənin, hərracın və səhmlərin açıq satışının keçirildiyi gündən azı 30 (otuz) gün əvvəl dərc edilir. Xarici investorların marağına səbəb ola biləcək müəssisə və obyektlərin satışa çıxarılması barədə məlumatlar Dövlət Əmlakı Nazirliyinin "İnternet" şəbəkəsindəki saytı vaitəsilə yayıla bilər. Özəlləşdirilən müəssisələr haqqında aşağıdakı məlumatlar hökmən dərc edilməlidir:

-özəlləşdirilən müəssisənin (obyektin) yerləşdiyi torpaq sahəsi və onun üzərində yerləşən tikililərin xarakteristikası və onların öhdəliklərlə yüklənməsi (əgər mövcuddursa), müəssi-

sənin digər müəssisələrdə iştirak payının (səhmlər, hissələr) həcmi, qeyri-maddi aktivlər (patent, ticarət markası və s.), müəssisənin öhdəlikləri (müqavilə, büdcə, kredit öhdəlikləri), müəssisənin buraxdığı məhsulların (işlərin, xidmətlərin) əsas nomenklaturası, işçilərin sayı, buraxılmış səhmlərin nominal dəyəri, müəssisənin ekoloji vəziyyəti, müəssisənin səhmlərinin satış üsulu, səhmlərin satışında qoyulan məhdudiyətlər (bu cür məhdudiyətlər müəyyən edilmişsə), alıcıları maraqlandıran digər məlumatları almaq qaydası.

Dövlət müəssisələrinin (obyektlərinin) özəlləşdirilməsinin nəticələri haqqında məlumat 15 gün müddətində kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunmalıdır. Bu məlumat özündə aşağıdakıları əks etdirməlidir:

-hərraca çıxarılmış müəssisənin (obyektin) yerləşdiyi ünvan, hərracın nəticələrinə görə dövlət büdcəsində ödənilməli olan pul vəsaitinin məbləği, hərracın digər iştirakçıları ilə hesablaşmaların aparılması qaydası və müddəti.

Özəlləşdirilmiş müəssisə səhmdar cəmiyyətinə çevrildiyi halda aşağıdakılar da göstərilməlidir:

-səhmdar cəmiyyətinin tam və qısaldılmış adı və hüququ, buraxılmış səhmlərin ümumi sayı və növü, satışa çıxarılmış səhm zərfinin nominal dəyəri və satış qiyməti, satılmış səhmlərin ümumi miqdarı və növü..

Dövlət müəssisələrinin (obyektlərinin) özəlləşdirilməsinin nəticələri haqqında məlumatda özəlləşdirmənin ayrı-ayrı üsulları haqqında normativ-hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmuş və ya bu üsulların xüsusiyyətlərindən irəli gələn müddəalar da göstərilə bilər. Özəlləşdirmə prosesində yaradılmış səhmdar cəmiyyətləri Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən dövlət qeydiyyatına alındığı andan və kiçik müəssisələrin özəlləşdirilməsi barədə qərar qəbul edildiyi andan müvafiq

mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının həmin müəssisələr barəsində səlahiyyətləri qüvvəsini itirir. Özəlləşdirilən dövlət müəssisələrinə, obyektlərinə və onların struktur bölmələrinə mülkiyyət hüququnu təsdiq edən şəhadətnamələr, qeyri-dövlət vəsaiti hesabına inşa edilmiş müəssisə və obyektlər üzərində qeyri-dövlət hüquqi və fiziki şəxslərin mülkiyyət hüququnu təsdiq edən şəhadətnamələr, habelə qeyri-dövlət vəsaiti hesabına inşa edilmiş obyektlərin torpaq sahələri üzərində mülkiyyət hüququnu təsdiq edən şəhadətnamələr Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən verilir.

Azərbaycan Respublikasında daşınmaz dövlət əmlakının Registri Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən aparılır. Azərbaycan Respublikasının icra hakimiyyəti orqanları, dövlət şirkətləri, konsernləri, birlikləri, idarələri, təşkilatları və müəssisələri onların sərəncamında olan daşınmaz dövlət əmlakı haqqında zəruri olan bütün məlumatların müəyyən olunmuş qaydada Dövlət Əmlakı Nazirliyinə təqdim olunmasını təmin etməlidirlər. Dövlət müəssisələri və birlikləri, habelə mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən Dövlət Əmlakı Nazirliyinin razılığı olmadan təşkilati-hüquqi formasından yaradılmasına, ləğvinə və yenidən təşkil edilməsinə yol verilmir. Özəlləşdirmə zamanı yaradılan və ya nizamnamə fonduna pay kimi dövlət əmlakı qoyulan müəssisələr yalnız açıq tipli səhmdar cəmiyyətləri formasında yaradıla bilər.

2.6. Əmlakın yenidən qiymətləndirilməsi ilə əlaqədar nizamnamə kapitalının (fondunun) dəyişməsinin uçotu

Səhmdarların ümumi iclasının qərarı ilə əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində onların dəyərinin artan məbləği qədər səhmdar cəmiyyətinin nizamnamə fondu artırıla bilər. Nizamnamə fondunun artırılması iki üsulla həyata keçirilə bilər. Birinci usul-dövlət qeydiyyatı zamanı nəzərdə tutulmuş və nominal dəyərda səhmlərin buraxılmasına, ikinci üsul isə əvvəllər buraxılmış səhmlərin nominal dəyərinin artırılmasına əsaslanır.

Səhmlərin nominal dəyərinin artırılması üçün həmin səhmləri və sertifikatları tədavüldən götürmək, onları yeni nominal dəyərlərə malik yeni səhm və sertifikatlarla əvəz etmək və səhmdarların reyestrinə dəyişiklik etmək tələb olunur. Bu zaman qiymətli kağızların buraxılışının təşkili, emissiya prospektinin hazırlanması, qiymətli kağız blanklarının əldə edilməsi ilə əlaqədar bütün xərclər səhmdar cəmiyyətinin xalis mənfəəti hesabına aparılır və bu əməliyyat uçotda aşağıdakı yazılışla əks etdirilir:

D-t 88 "Bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)"hesabının "Xüsusi təyinatla fondlar" subhesabı;

K-t 76 "Müxtəlif debitor və kreditorlarla hesablaşmalar" hesabı və onun ödənilməsi;

D-t 76 "Müxtəlif debitor və kreditorlarla hesablaşmalar" hesabı;

K-151 "Hesablaşma hesabı".

Səhm buraxılışı yolu ilə nizamnamə fondunun artırılması zamanı həmin buraxılışın qeydiyyatdan keçirilməsi tələb olunur. Bu qeydiyyat üçün isə dövlət büdcəsinə səhmdar cəmiyyəti

yətinin xalis mənfəəti hesabına ödənilən müəyyən rüsum ödənilməlidir. Ödənilmiş rüsum mühasibat uçotunda aşağıdakı yazılışla əks etdirilir:

D-t 88 "Bülüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)" hesabının "Xüsusi təyinatlı fondlar" subhesabı;

K-t 68 "Büdcə ilə hesablaşmalar" heesabı.

Əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində onların dəyərinin artan hissəsi nizamnamə fondunun artırılması üçün buraxılmış səhmlərə, nizamnamə fondunun məbləğinin dəyişdirilməsi haqqında qərarın qəbul edildiyi iclasın keçirildiyi tarixə səhmdarların reyestrində qeyd edilmiş nizamnamə fondundakı səhmdarların payına, səhmlərin növlərinə mütənasib olaraq bölüşdürülür. Səhm buraxılışının haqqında qərarın qəbul edildiyi tarixə səhmlərin sahibi dəyişən hallarda əlavə buraxılış səhmlərinin alınması ilə bağlı bütün hüquq və vəzifələr yeni səhmdara keçir. Bu zaman nizamnamə fondunun artırılması ilə bağlı əməliyyat üçün aşağıdakı mühasibat yazılışı verilir:

D-t 85 "Nizamnamə kapitali" hesabının "Əlavə edilmiş fond" subhesabı.

K-t 85 "Nizamnamə kapitali" hesabının "Əsas nizamnamə fondu" subhesabı.

Səhmləri əldə edənlərdən dəyişdirilən səhmlərin nominal dəyərinin artması ilə bağlı vergi tutulur. Bu vergi həmin müəssisədə işləyənlərdən tutulduqda:

D-t 70 "Əmək ödənişi üzrə işçi heyəti ilə hesablaşmalar" hesabı K-t 68 "Büdcə ilə hesablaşmalar" hesabı digər hüquqi və fiziki şəxslərdən tutulduqda isə D-t 75 "Təsisçilərlə hesablaşmalar" hesabı K-t 68 "Büdcə ilə hesablaşmalar" hesabı yazılışı verilir.

Səhmdar cəmiyyətləri öz əmlakının dəyərini artırmaq yolu ilə nizamnamə fondunu artırma bilərlər.

Əmlakın dəyərinin artması, müəssisə tərəfindən yığım fondu hesabına həyata keçirilən uzunmüddətli investisiyalara və maliyyə investisiyalarına faktiki vəsait qoyuluşunun məbləği ilə müəyyən edilir.

Hesabat dövrü ərzində uzunmüddətli investisiyalara və maliyyə investisiyalarına faktiki məsrəflərin məbləği 08 "Kapital qoyuluşları"; 06 "Uzunmüddətli maliyyə qoyuluşları" hesablarının və 61 "Verilmiş avanslar" hesabının (tikinti təşkilatlarına verilmiş vəsait üzrə) debet dövrüyləri ilə müəyyən edilir. Bu zaman maliyyələşdirmə mənbəyi kimi əsas vəsaitlərin köhnəlməsi, qeyri-maddi aktivlərin köhnəlməsi və müəssisənin sərəncamında qalan mənfəətdən istifadə edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyələşdirmə mənbəyi kimi nəzərdə tutulan əsas vasitələrin köhnəlmə məbləği 02 "Əsas vasitələrin köhnəlməsi" hesabının kredit qalığı ilə deyil, həmin hesabın hesabat dövrü ərzindəki kredit dövrüyləsi ilə müəyyən edilir.

Hazırda köhnəlmə, öz dəyərini hazır məhsula hissə-hissə keçirən, amortizasiya edilən aktivlərin yaradılmasına və əldə olunmasına çəkilən xərclər kimi çıxış edir.

Amortizasiya ayırmalarının dövrüylə vəsaitlərinə düşən məbləği amortizasiya edilən əmlakla əlaqəsi olmayan sərbəst vəsait kimi hərəkət edir. Bu məbləğ sərbəst qala, dövrüylə vəsaitlərinin başqa növlərinə (məsələn, istehsal ehtiyatlarına) qoyula və ya yenidən kapital qoyuluşlarına yönəldilə bilər.

Maliyyələşdirmə mənbəyi kimi satışdan hesabat dövründə hesablanmış köhnəlmə formasında daxil olan gəlirlərin tərkibində və müəssisənin pul hesablarında olan vəsaitlər də çıxış edir.

İkinci mənbə qeyri-maddi aktivlərin köhnəlməsidir.

Təsərrüfat vəsaitlərinin qeyri-maddi aktivlərə aid edilməsi üçün aşağıdakı meyarların gözlənilməsi zəruridir:

a) maddi-əşya quruluşunun olması;

b) obyektin uzun müddət istifadə edilməsi; (əsas vəsaitlərin istifadə müddətinə uyğun olaraq);

c) müəssisəyə mənfəət gətirmək qabiliyyəti;

ç) obyektin istifadəsindən alınacaq mənfəətin məbləğinin son dərəcə qeyri-müəyyən olması.

Qeyri-maddi aktivlərə müəssisənin müəyyən haqq ödəyərək əldə etdiyi intellektual mülkiyyət hüququ, təbii sərvətlərdən, torpaq sahələrindən istifadə hüququ, patentlər, "nou-hau", bütün növ fəaliyyətlər üçün lisenziyalar, proqram məhsulları aid edilir.

Qeyri-maddi aktivlərin xüsusi qrupu kimi "Təşkilati xərclər", o cümlədən mülkiyyət formasının dəyişdirilməsi ilə əlaqədar xərclər çıxış edir. Bu qrupa müəssisənin dövlət qeydiyyatı üçün verdiyi haqq, məsləhətçilərin xidmət haqqı, reklam tədbirlərinə və sənədlərin hazırlanmasına çəkilən xərclər aid edilir.

Hərrac yolu ilə alınmış obyektlərin alışı dəyəri ilə qiymətləndirmə vasitəsilə müəyyən edilən dəyəri arasındakı fərq də qeyri-maddi aktivlərə aid olunur.

Bundan başqa, həm alınmış və həm də müəssisənin özündə yaradılmış proqram məhsulları da qeyri-maddi aktiv sayılır.

Qeyri-maddi aktivlərin inventar dəyərindən asılı olaraq onlara köhnəlmə hesablanır.

Bu aktivlərin inventar dəyəri onların daxilolma mənbələrindən asılı olaraq müəyyənləşdirilir.

Belə ki, qeyri-maddi aktivlər kənardan satın alındıqda, onların inventar dəyəri bu aktivlərin alınmasına və hazır işçi vəziyyətinə gətirilməsinə çəkilən faktiki məsrəflərin məbləğindən ibarət olur.

Qeyri-maddi aktivlər nizamnamə fonduna pay kimi qəbul edildiyi zaman onların inventar dəyəri tərəflərin razılığı ilə müəyyənləşdirilir.

Bu aktivlər əvəzsiz olaraq daxil olduqda isə onların inventar, dəyəri ekspert vəsaiti ilə müəyyən olunur.

Qeyri-maddi aktivlərə köhnəlmə müəssisəsinin özü tərəfindən müəyyən edilən normalar üzrə hesablanır. Həmin normalar isə bu aktivlərin inventar dəyərindən və onlardan faydalı istifadənin planlaşdırılan müddətindən asılı olaraq müəyyənləşdirilir. Hər bir qeyri-maddi aktiv üzrə xidmət müddəti bu müddət müəssisənin öz fəaliyyət müddətindən artıq olmamaqla sərbəst müəyyən edilir. Qeyri-maddi aktivin faydalı xidmətini müəyyən etmək mümkün olmadıqda, bu müddət, adətən 10 il qəbul edilir.

Qeyri-maddi aktivlərə köhnəlmə hesablanması uçotda aşağıdakı kimi əks etdirilir:

D-t 26 "Ümumtəsərrüfat xərcləri" hesabı;

K-t 05 "Qeyri-maddi aktivlərin köhnəlməsi" hesabı.

Faydalı xidmət müddəti başa çatdıqdan sonra qeyri-maddi aktivlər silinir. Bu əməliyyat üçün isə uçotda aşağıdakı mühasibat yazılışı tərtib olunur:

D-t 05 "Qeyri-maddi aktivlərin köhnəlməsi" hesabı;

K-t 04 "Qeyri-maddi aktivlər" hesabı.

İnvestisiyaların maliyyələşdirmə mənbəyi kimi baxılan qeyri-maddi aktivlərin köhnəlmə məbləği hesabat dövrü üçün 05 "Qeyri-maddi aktivlərin köhnəlməsi" hesabının kredit dövrüyəsinə əsasən müəyyənləşdirilir.

İnvestisiya proseslərinin həyata keçirilməsi mənbələrinin növləri və məbləğləri müəyyənləşdirilən zaman əsas vasitələrin və qeyri-maddi aktivlərin ilk növbədə, istehsal sferasına qoyulan kapital qoyuluşları üzrə məsrəflərin mənbəyi kimi çıxış edir.

Hesabat dövrü ərzində yerinə yetirilmiş tikinti işlərinin və satın alınmış əsas vəsaitlərin dəyəri həmin dövrdə hesablanmış köhnəlmənin məbləğinə uyğun gələn mallarda həmin hal sadə təkrar istehsalın baş vermesini təsdiq edir. Sadə təkrar istehsal nəticəsində hesabat dövründə əsas vəsaitlərin ümumi dəyəri onların ilk dəyərinə çatdırılması həyata keçirilir. Maliyyələşdirmə mənbəyi kimi məhsul (iş və xidmətlər) satışından əldə edilmiş məbləğin tərkibində hesabat dövrü ərzində hesablanmış köhnəlmə formasından alınan (əvvəlki dövrdən keçən qalıqı da nəzərə almaqla) vəsaitlər də çıxış edir. Bu əməliyyatlara aşağıdakı yazılışlar verilir:

a) əldə edilən əsas vəsaitlər üçün mal göndərənin hesabnaməsi, həmçinin tikinti üzrə məsrəflər akseptləşdirildikdə:

D-t 08 "Kapital qoyuluşları" hesabı;

K-t 60 "Malsatan və podratçılarla hesablaşmalar" hesabı;

b) hesablanmış köhnəlmə məbləği daxilində əldə edilmiş əsas vəsaitlər üçün mal göndərənin hesabnaməsi ödənildikdə:

D-t 60 "Malsatan və podratçılarla hesablaşmalar" hesabı;

K-t 51 "Hesablaşma hesabı";

c) əldə edilmiş əsas vəsaitlər istismara buraxıldıqda

D-t 01 "Əsas vəsaitlər"¹ hesabı;

K-t 08 "Kapital qoyuluşları" hesabı;

ç) yerinə yetirilmiş işlər üçün hesablanmış köhnəlmə məbləğinə uyğun gələn məbləğdə tikinti təşkilatlarına avans verildikdə:

D-t 61 "Verilmiş avanslar üzrə hesablaşmalar" hesabı.

K-t "Hesablaşma hesabı".

Hesabat dövrü ərzində kapital qoyuluşlarına çəkilmiş faktiki məsrəflərin məbləği hesablanmış köhnəlmə məbləğindən çox olmayan hallarda uçotda heç bir əlavə yazılış aparılmır. Belə bir hal müəssisənin əmlakının artmamasını təsdiq edir. Uzun müddətli investisiyalara faktiki vəsait qoyuluşunun məbləği, əsas vəsaitlərin köhnəlməsi nəticəsində onların dəyərinin azalması məbləğindən çox olması genişləndirilmiş təkrar istehsalın baş vermesini sübut edir. Bu halda maliyyələşdirmə mənbəyi kimi həm əsas vəsaitlərin köhnəlməsi, həm də müəssisənin sərəncamında qalan mənfəətdən istifadə edilir.

Müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət xüsusi təyinatlı fondların yaradılmasına yönəldilir və bir qayda olaraq bu fondların vəsaiti hesabına bir sıra ödəmələr, o cümlədən dividend ödəmələri həyata keçirilir. Mühasibat uçotunda bu ödəniş aşağıdakı yazılış verilməklə əks etdirilir:

D-t 88 "Bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)" hesabının "Xüsusi təyinatlı fondlar" subhesabı;

K-t 51- "Hesablaşma hesabı",

Mənfəət hesabına yaradılan yığım fondu istehsal və qeyri-istehsal təyinatlı əsas vəsaitlərin əldə edilməsinə və tikilməsinə istifadə edilir. Bu fondun yaradılması uçotda;

D-t 81 "Mənfəətin istifadəsi" hesabı.

K-t 88 "Bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)" hesabının "Xüsusi təyinatlı fondlar" subhesabı yazılışı ilə əks etdirilir.

Yığım fondu müəssisənin mənfəətinin yeni əmlakın yaradılmasına yönəldilən hissəsini özündə ifadə edir. Yığım fondunun vəsaiti istehlak fondunda olduğu kimi sonradan geri qaytarmaq serti ilə xərclənir.

Aktiv 51 "Hesablaşma hesabı" 55 "Bankdakı sair hesablar", yaxud 52 "Valyuta hesabı" üzrə uçota alınan pul vəsaitinin xərclənən hissəsinin əvəzində digər aktiv hesabların (məsələn, 08 "Kapital qoyuluşları hesabının) debetində, yığım fondunun vəsaiti hesabına yaradılmış "Başa çatmamış kapital qoyuluşları" maddəsi üzrə başqa bir əmlakın dəyərini uçota almaq zərurəti meydana çıxır. Buna görə də yığım fondunun məbləği əmlakın əldə edilməsinin (yaradılmasının) maliyyələşdirilməsinə istifadə olunmuş pul vəsaitlərinin məbləğini azaltmır və həmin vəsait hesabına 88 "Xüsusi təyinatlı fondlar" hesabının "İstifadə edilmiş yığım fondu" subhesabında yaradılmış əmlakın maliyyələşdirilmə mənbəyi kimi uçota alınmaqda davam etdirilir. Qeyd edilən subhesabın hesabat dövrünün sonuna qədər balansda əks etdirilən xüsusi təyinatlı fondların qalıq məbləğlərinə aid edilir.

Ümumiyyətlə, istehsal xarakterli kapital qoyuluşlarının uçotu aşağıdakı sxem üzrə aparılır;

1. Hesablanmış köhnəlmə məbləği daxilində:

a) alınmış əsas vəsait və obyektlərin tikintisi üzrə məsrəflərə görə mal satan və podratçıların hesabnamələri akseptləşdirildikdə:

D-t 08 "Kapital qoyuluşları" hesabı;

K-t 60 "Malsatan və podratçılarla hesablaşmalar" hesabı;

b) əsas vasitələr istismara verildikdə:

D-t 01 "Əsas vəsaitlər" hesabı;

K-t 08 "Kapital qoyuluşları" hesabı;

c) malsatan və podratçıların hesab nömrələri ödənildikdə:

D-t 60 "Malsatan və podratçılarla hesablaşmalar" hesabı;

K-t 51 "Hesablaşma hesabı" və ya 55 "Banklarda olan xüsusi hesablar";

ç) tikinti təşkilatları tərəfindən yerinə yetirilmiş işlərə verilən avanslar ödənildikdə (hesablanmış köhnəlmə məbləği daxilində):

D-t 61 "Verilmiş avanslar" hesabı

K-t 51 "Hesablaşma hesabı" və ya 55 "Banklarda olan xüsusi hesablar".

2. Müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət daxilində:

a) alınmış əsas vəsaitlər və obyektlərin tikintisi üzrə məsrəflər üçün mal satan və podratçıların hesabnamələri akseptləşdirildikdə:

D-t 08 "Kapital qoyuluşları" hesabı;

K-t 60 "Malsatan və podratçılarla hesablaşmalar" hesabı;

b) əsas vasitələr istismara verildikdə:

D-t 01 "Əsas vəsaitlər" hesabı;

K-t 08 "Kapital qoyuluşları" hesabı;

c) malsatan və podratçıların hesabnamələri ödənildikdə:

D-t 60 "Malsatan və podratçılarla hesablaşmalar" hesabı;

K-t 51 "Hesablaşma hesabı" və ya 55 "Banklarda olan xüsusi hesablar" hesabı;

ç) tikinti təşkilatları tərəfindən yerinə yetirilmiş işlərə verilən avanslar ödənildikdə (hesablanmış köhnəlmə məbləğindən artıq):

D-t 61 "Verilmiş avanslar" hesabı;

K-t 51 "Hesablaşma hesabı";

d) xərclər bilavasitə istifadə edilmiş mənfəət hesabına aid edildikdə;

D-t 88 "Bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər) hesabının "Yaradılmış yığım fondu" subhesabı.

K-t 88 "Bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər) hesabının "İstifadə edilmiş yığım fondu" subhesabı.

"İstifadə edilmiş yığım fondu" subhesabının kredit məbləği istehsal təyinatlı əmlakın artımını göstərir. Qeyri-istehsal təyinatlı əmlakın artımı uçotda başqa yazışmalarla əks etdirilir. Belə ki, qeyri-istehsal sferasına maliyyə qoyuluşlarının yeganə mənbəyi kimi müəssisənin mənfəəti çıxış etdiyindən onun uçotda aşağıdakı yazılarla əks etdirilməsi yerinə yetirilir:

Qeyri-istehsal sferası obyektlərinə görə mal satan və podratçıların hesab nömrələri aspektləşdirildikdə:

D-t 08 "Kapital qoyuluşları" hesabı

K-t 60 "Malsatan və podratçılarla hesablaşmalar" hesabı

Bu qeyri-istehsal sferası obyektləri istismara verildikdə:

D-t 01 "Əsas vəsaitlər" hesabı

K-t 08 "Kapital qoyuluşları" hesabı

Malsatan və podratçıların hesabnaməsi ödənildikdə

D-t 60 "Malsatan və podratlarla hesablaşmalar" hesabı

K-t 51 "Hesablaşma hesabı" və ya 55 "Banklarda olan xüsusi hesablar" hesabı

Eyni zamanda bu məsrəflərin maliyyələşdirilməsinə istifadə olunmuş mənfəət məbləği əks etdirildikdə:

D-t 88 "Bülüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər) hesabının "Yaradılmış yığım fondu" subhesabı.

K-t 88 "Bülüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər) hesabının "İstifadə edilmiş yığım fondu" subhesabı.

Yaşayış evləri istisna olmaqla digər qeyri-istehsal təyinatlı obyektlər üzrə köhnəlmə hesablandıqda:

D-t 29 "Xidmətedici istehsalatlar və təsərrüfatlar" hesabı

K-t 02 "Əsas vəsaitlərin köhnəlməsi" hesabı mühasibat yazılışı tərtib edilir.

2.7. Cəlb edilən investisiyalar hesabına nizamnamə kapitalının (fondunun) artmasının uçotu

Səhmdar cəmiyyətlərində ikinci və sonrakı emissiyalar yalnız səhmdarların ümumi yığıncağı tərəfindən əvvəlki emissiyanın nəticələri təsdiq olunduqdan, bundan nəzərə almaqla cəmiyyətin nizamnaməsinə satılmamış səhmlərin həqiqi həcminə uyğun olaraq nizamnamə fondunun artırılması ilə əlaqədar dəyişiklik edildikdən və satılmamış səhmlərin dəyəri ödənildikdən sonra həyata keçirilir.

Səhmdar cəmiyyətlərində nizamnamə fondunun artırılması yollarından biri kimi cəlb olunan investisiyaların dəyəri qədər səhm emissiyasının həyata keçirilməsi çıxış edir.

Səhm buraxılışı yolu ilə nizamnamə fondunun artırılması bu buraxılışın mövcud qanunvericiliyə uyğun surətdə qeydiyyatdan keçirilməsini tələb edir. Səhmlərin emissiyasının qeydiyyatı üçün səhmdar cəmiyyəti büdcəyə müəyyən edilmiş rüsum ödəməlidir və bu rüsumun məbləği cəmiyyətin sərəncamında qalan mənfəətə silinməlidir. Bu zaman aşağıdakı mühasibat yazılışı aparılmalıdır:

D-t 88 "Bülüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər) hesabının "Xüsusi təyinatlı fondlar" subhesabı

K-t 68 "Büdcə ilə hesablaşmalar" hesabı

Emissiyanın qeydiyyatından və səhmlərə yazılışın başlanması elan olunduqdan sonra səhmdar cəmiyyətinin uçotunda:

D-t 75 "Təsisçilərlə hesablaşmalar" hesabı

K-t 85/1 "Nizamnamə kapitalı" hesabı yazılışı aparılır.

Səhmlərə yazılış üzrə iştirakçıların səhmdar cəmiyyəti ilə faktiki hesablaşmalarına əsas vəsaitlər, qeyri-maddi aktivlər, mal-material qiymətliləri, pul vəsaitləri, həmçinin başqa hüquqi şəxslərin səhmləri və qiymətli kağızları daxil ola bilər.

Səhmlərin əvəzində əsas vəsait daxil olduqda, bu vəsaitlərin dəyəri tərəflərin razılığı ilə müəyyən edilir. Qəbul aktına və niyyət protokoluna əsasən, qeyd edilən əsas vəsaitləri qəbul edən tərəf uçoda aşağıdakı yazılış aparır:

D-t 01 "Əsas vəsaitlər" hesabı

K-t 75 "Təsisçilərlə hesablaşmalar" hesabı

Səhmlərin dəyərinin ödənilməsi üçün qeyri-maddi aktivlər verildikdə, uçotda:

D-t 04 "Qeyri-maddi aktivlər" hesabı

K-t 75 "Təsisçilərlə hesablaşmalar" hesabı yazılış aparılır.

Bu zaman qeyri-maddi aktivlərin dəyəri mövcud bazar qiymətləri nəzərə alınmaqla tərəflər arasındakı müqavilə ilə müəyyənləşdirilir.

Səhmlərin əvəzində səhmdar cəmiyyətinə əsas vəsaitlər istifadə üçün də verilə bilər. Bu halda əsas vəsaitləri verənlər onların mülkiyyət hüququnu özlərində saxlayır və səhmlərin ödənilmiş dəyəri verilmiş əsas vəsaitlərin istifadə müddəti üçün icarə haqqının ümumi məbləğinə bərabər götürülür. Bu zaman sözügedən əməliyyat aşağıdakı yazılışlarla uçotda əks etdirilir:

D-t 04 "Qeyri-maddi aktivlər" hesabı

K-t 75 "Təsisçilərlə hesablaşmalar" hesabı

Bununla birlikdə maddi obyekt şəklində olan əmlak ilk başlanğıc dəyəri ilə 001 saylı "İcarəyə götürülmüş əsas vəsaitlər" balansarxası hesabında uçota alınır.

Səhmlərin əvəzində səhmdar cəmiyyətinə material, az qiymətli və tez köhnələn əşyalar və mal verildikdə isə ona aşağıdakı mühasibat yazılış tərtib olunmalıdır:

D-t "Materiallar" hesabı

D-t "Az qiymətli və tez köhnələn əşyalar" hesabı

D-t 41 "Mallar" hesabı

K-t 75 "Təsisçilərlə hesablaşmalar" hesabı.

2.8. Dövlət müəssisələrinin səhmdar cəmiyyətinə çevrilməsi qaydaları

Dövlət müəssisələrinin özəlləşdirmə prosesində səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi aşağıdakı qaydada həyata keçirilir:

Dövlət müəssisələrinin səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi mövcud texnoloji və idarəçilik əlaqələrini nəzərə almaqla həyata keçirilir, sərbəst təsərrüfat subyektlərinin səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi zamanı heç bir əlavə şərt və məhdudiyət qoyulmur.

İqtisadi İnkişaf Nazirliyi müəssisənin özəlləşdirmə planına uyğun olaraq səhmdar cəmiyyətini təsis edir və təsis sənədlərini qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən dövlət qeydiyyatı apararaq Ədliyyə Orqanına təqdim edir.

Dövlət müəssisəsinin çevrilməsi nəticəsində təsis edilən səhmdar cəmiyyətinin dövlət qeydiyyatı qanunvericilikdə müəyyən edilmiş müddətdə həyata keçirilir.

Səhmdar cəmiyyətinin dövlət qeydiyyatına görə İqtisadi İnkişaf Nazirliyi dövlət rüsumu ödəməkdən azad olunur.

Dövlət müəssisəsinin özəlləşdirmə prosesində səhmdar cəmiyyətinə çevrilməsi nəticəsində təsis edilmiş səhmdar cəmiyyəti dövlət qeydiyyatına alındığı andan nazirliklərin, dövlət komitələrinin, konsernlərin, şirkətlərin, birliklərin, digər sahə idarəetmə və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının tabeliyindən çıxır (səhmlərin nəzarət zərfi dövlətin mülkiyyətində saxlanılan hallar istisna edilməklə).

Dövlət müəssisələrinin özəlləşdirmə prosesində səhmdar cəmiyyətlərə çevrilməsi nəticəsində təsis edilmiş səhmdar cəmiyyəti dövlət qeydiyyatına alındığı andan müəssisəyə çevrilmiş, onun əmlakı isə səhmdar cəmiyyətinin balansına verilmiş hesab olunur.

Səhmdar cəmiyyətinin balansına onun nizamnamə kapitalını təşkil edən dövlət müəssisəsinin əmlakı verilir.

Səhmdar cəmiyyətinin nizamnamə kapitalının həcmi qanunvericiliyə uyğun təsdiq edilmiş uyğun normativ-hüquqi akta əsasən müəyyən edilir.

Dövlət müəssisəsinin özəlləşdirmə prosesində səhmdar cəmiyyətinə çevrilməsi nəticəsində təsis edilmiş səhmdar cəmiyyəti çevrilən müəssisənin hüquqi varisi sayılır.

Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin sahə xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq, özəlləşdirməyə məhdudiyyətlər yalnız adi (səs hüququ olan) səhmləri nəzarət zərflərinin (51%) və məhdudlaşdırıcı hissəsinin (25,5%-dən az olmayan) dövlətin mülkiyyətində qalması yolu ilə qoyula bilər.

İqtisadi İnkişaf Nazirliyi dövlət müəssisəsinin özəlləşdirmə prosesində səhmdar cəmiyyətinə çevrilməsi nəticəsində təsis edilmiş səhmdar cəmiyyətlərində, habelə həmin səhmdar cəmiyyətinin səhmlərinin nəzarət zərfləri və yaxud səhmlərin digər bir hissəsi dövlət mülkiyyətində qaldıqda dövlətin adından mülkiyyətçi kimi çıxış edir və öz nümayəndələri vasitəsi ilə səhmdarların ümumi yığıncağında və Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə uyğun olaraq formalaşdırılan səhmdar cəmiyyətinin digər orqanlarında idarəçiliyi həyata keçirir.

İqtisadi İnkişaf Nazirliyi həmin səhmdar cəmiyyətlərinin nizamnamə kapitalındakı dövlətin payı həcmində cəmiyyətin fəaliyyətinə görə cavabdehdir.

Dövlət müəssisəsinin özəlləşdirmə prosesində səhmdar cəmiyyətinə çevrilməsi nəticəsində təsis edilmiş səhmdar cəmiyyətin səhmdarların birinci ümumi yığıncağı keçirilənədək səhmdar cəmiyyətin idarə heyətinin sədri müəssisənin səhmdar cəmiyyətinə çevrilməsi haqqında qərar qəbul etmiş müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təyin olunur.

Səhmdar cəmiyyətinin idarə heyətinin üzvləri dövlət adından idarəçiliyi həyata keçirən İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən təyin olunur.

Bu dövrdə səhmdar cəmiyyətinin müşahidə şurasının səlahiyyətlərini onun nizamnaməsinə müvafiq olaraq İqtisadi İnkişaf Nazirliyi yerinə yetirir.

Dövlət müəssisəsinin özəlləşdirmə prosesində səhmdar cəmiyyətinə çevrilməsi nəticəsində təsis edilmiş səhmdar cəmiyyətin səhmdarlarının birinci ümumi yığıncağı səhmdar cəmiyyəti dövlət qeydiyyatına alındığı gündən 12 (on iki) ay müddətindən gec olmayaraq keçirilir.

Dövlət müəssisəsinin özəlləşdirmə prosesində səhmdar cəmiyyətinə çevrilməsi nəticəsində təsis edilmiş səhmdar cəmiyyətin daimi idarəetmə orqanları aşağıdakı abzasda göstərilən hal istisna olmaqla səhmdarların birinci ümumi yığıncağında formalaşdırılır.

Səhmdar cəmiyyətinin səhmlərinin bir hissəsi dövlətdə qaldıqda cəmiyyətin ümumi yığıncağında iştirak etmək üçün dövlətin mülkiyyətində qalan səhmlərin sayına uyğun olaraq dövlət orqanlarının nümayəndələri İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən təyin edilir.

Dövlət müəssisələrinin özəlləşdirmə prosesində səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi nəticəsində təsis edilmiş səhmdar cəmiyyətlərinin səhmlərinin satışı qaydası-Dövlət müəssisəsinin özəlləşdirilməsi prosesində səhmdar cəmiyyətinin səhmlərinin (nizamnamə kapitalının hissələrinin) satışından başlandığı anı, satışı qaydaları və üsulları, özəlləşdirmədə verilən güzəştləri və s. qanunvericilikdə müəyyən edilir.

Səhmlərin satıcısı kimi dövlətin adından mülkiyyətçi səlahiyyətlərini həyata keçirən İqtisadi İnkişaf Nazirliyi çıxış edir.

Dövlət müəssisəsinin özəlləşdirmə prosesində səhmdar cəmiyyətə çevrilməsi nəticəsində təsis edilmiş səhmdar cəmiyyətinin səhmlərinin satışı Milli Depozit Sistemi (səhmdarların reyestrində müvafiq dəyliklər etmək) yolu ilə qeydiyyatdan keçirilir. Səhmdarların tələbi ilə onlara mənsub olan səhmlərə dair şəhadətnamə (sertifikat) verilir.

2.9. Səhmdarların reyestrləri

Səhmdarların tələbi ilə onlara mənsub olan səhmlərə dair şəhadətnamə (sertifikat) verilir.

Müəssisələr özəlləşdirilərkən yaradılan açıq tipli səhmdar cəmiyyətlərinin reyestri aparılmalı və orada aşağıdakı məlumatlar lomalıdır:

- səhmdar cəmiyyətinin tekvizitləri;
- səhmdar cəmiyyətinin nizamnamə kapitalının həcmi, buraxılşa elan olunmuş və tədavülə buraxılmış səhmlərin miqdarı, nominal dəyəri və növləri haqqında məlumat;
- səhmlərin bölünməsi və cəmlənməsi haqqında məlumat;
- hər bir qeydiyyatdan keçmiş şəxs haqqında onun səhmlərinin mülkiyyətçi və ya nominal saxlayıcısı olmasını, həmçinin adına yazılmış səhmlərin miqdarını, nominal dəyərini, növünü əks etdirən məlumat;
- səhmdar cəmiyyətin öz hesabına satın aldığı səhmlərin miqdarı, nominal dəyəri və növü haqqında məlumat;
- dividendlərin ödənilməsi haqqında məlumat;
- səhmlərin nominal saxlayıcı haqqında məlumat;
- depozitlər haqqında məlumat;
- səhmlərlə əqdlərin baş tutmasını təsdiqləyən sənədlər (razılaşdırma depozitinin iştirakı olmadan tarazlıqda) haqqında, həmçinin səhmlərə mülkiyyət hüququnun əldə edilmə-

sinin başqa əsasları və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada səhmlərin öhdəliklərlə yüklənməsi haqqında məlumat.

Səhmdarların reyestri kağız daşıyıcıları və elektron yazıları formasında aparıla bilər. Reyestrin aparılması sisteminə aşağıdakılar daxildir:

- xronoloji qaydada qeydiyyat jurnallarının aparılması;
- qeydiyyata alınmış şəxslərin və girov saxlayıcıların şəxsi hesablarının aparılması;
- səhmlərin nağd buraxılış formasında səhm sertifikatının verilməsinin və onların ləğvinin qeydiyyatı sisteminin aparılması;
- səhmdarların reyestrinə yazıların aparılmasını əsaslandıran sənədlərin uçot və saxlanması qeydiyyatının aparılması;
- qeydiyyata alınmış şəxslərdən və girov saxlayıcılarından alınmış ərizələrin uçotunun aparılması;
- qeydiyyata alınmış şəxslərə informasiya verilməsi və reyestrin məlumatları ilə tanış olunması imkanının yaradılması.

2.10. Səhmdar cəmiyyətinə çevrilən dövlət müəssisəsinin nizamnamə kapitalı

Qeyd etmək lazımdır ki, səhmdar cəmiyyətinə çevrilən dövlət müəssisələrinin nizamnaməsi fondunun formalaşdırılması «Özəlləşdirilən dövlət əmlakının qiymətləndirilməsinə» əsasən aparılır.

Qiymətləndirilmə aktına əsasən müəssisə nizamnamə kapitalının formalaşdırılmasına dair mühasibat yvzılışları həyata keçirilir. Formalaşdırmış nizamnamə kapitalı yaradılacaq səhmdar cəmiyyətinin təsis sənədlərində göstəriləcək nizamnamə kapitalına bərabər olmalıdır.

Qiymətləndirilmə aktının tərtibi zamanı aparılan inventarizasiya aşkar edilmiş maddi qiymətlilər və ya onların əskikgəlmələri 80№-li «Mənfəət və zərər» hesabına aid edilir. Sonra isə müəssisələri alınması üçün nəzərdə tutulmuş əmlakın tərkibini müəyyən edən müvafiq sənədlərə əsasən müvafiq mühasibat yazılışları verilməlidir.

Debet	Kredit	Əməliyyatın məzmunu
82	80	Şübhəli borclar üzrə yaradılmış ehtiyatın istifadə edilməmiş hissəsi mənfəətə silinir
80	81	İstifadə edilmiş mənfəət silinir
80	88	İstifadə edilməmiş mənfəət hesabat ilinin bölüşdürülməmiş mənfəətinə aid edilir
86	85	Müəssisənin ehtiyat kapitalı nizamnamə kapitalının artırılmasına yönəldilib
88	85	Xüsusi təyinatlı fondların və bölüşdürülməmiş mənfəətin vəsaitləri nizamnamə kapitalının artırılmasına yönəldilir.
96	85	Məqsədli maliyyələşmələr fondunun vəsaitləri nizamnamə kapitalının artırılmasına yönəldilir
85	88-4	Nizamnamə kapitalı sosial sferalar fondunun dövlət orqanlarının sərəncamına veriləcək ictimai və məişət təyinatlı obyektlərin qalıq dəyəri məbləğində azaldılır

Nizamnamə kapitalı ilə yanaşı balansın passivində aşağıdakılar da qalmaqdadır:

Kreditorlarla hesablaşmaları, borc vəsaitləri və digər müvəqqəti cəlb edilən vəsaitləri uçota alan hesabların qalıqları (60, 90 və s.);

Müəssisənin balansında olan ictimai-mədəni və məişət təyinatlı obyektlərin qalıq dəyəri məbləğində 88-4 «Sosial sferalar fondu»;

Xüsusi mənbələr hesabına sərmayə qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi məbləğində vəsaitlər;

Qarşıdakı xərclər və ödənişlər üçün ehtiyat (89№-li hesabın qalığı);

Gələcək dövrlərin gəlirləri (83№-li hesabdakı qalıq).

Səhmdar cəmiyyətinin nizamnamə kapitalını və ya onun ilkin qiymətini əks etdirən aktlar İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunur.

2.11. Tikintisi dondurulmuş, tikintisinin normativ müddətləri ötmüş və tikintisi başa çatdırılmamış obyektlərin özəlləşdirilməsi

Tikintisi dondurulmuş, tikintisinin normativ müddətləri ötmüş və tikintisi başa çatdırılmamış obyektlərin (bundan sonra "başə çatdırılmamış tikililər" adlandırılacaq) fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən özəlləşdirilməsi qaydaları Özəlləşdirmə Proqramında tənzimlənilir. Başə çatdırılmamış tikililərin özəlləşdirilməsi Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir. Bu zaman Dövlət Əmlakı Nazirliyi başə çatdırılmamış tikililərin satıcısı kimi çıxış edir. Başə çatdırılmamış tikililər özəlləşdirilməsi məcburi sayılan obyektlərin siyahısına daxil edilir və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Əmlakı Nazirliyinin qərarı ilə özəlləşdirilir. Nazirliklər, dövlət komitələri, konsernləri və şirkətləri, baş idarələr, birliklər və müəssisələr, habelə müvafiq yerli icra hakimiyyəti orqanları başə çatdırılmamış tikililər barədə qısa məlumatı (obyektin layihə gücü, tikintinin başladığı il, yenidən qiymətləndirmədən sonra başə çatdırılmamış tikilinin qiyməti və s.) rübdə bir dəfədən gec olmayaraq Dövlət Əmlakı Nazirliyinə təqdim edirlər.

Özəlləşdirmə məqsədləri ilə başə çatdırılmamış tikililər təqdim edilmiş sənədlər əsasında "Özəlləşdirilən dövlət mülkiyyətinin qiymətləndirilməsinə dair Metodik göstərişlər"ə uyğun

olaraq qiymətləndirilərək qiymətləndirmə aktı tərtib edilir. Həmin qiymətlər ilkin qiymətlər kimi qəbul edilir. Ehtiyac olduqda, başa çatdırılmamış tikilinin hazırlıq dərəcəsinə və görülmüş tikinti işlərinin həcmi müəyyən etmək məqsədi ilə Dövlət Əmlakı Nazirliyi obyektin sifarişçisi olmuş nazirliyin, dövlət komitəsinin, konsernin, şirkətin, birliyin, müəssisə və təşkilatlarının nümayəndələrini cəlb etməklə, bilavasitə yerlərdə baxış keçirir. Baxış nəticəsində xüsusi akt tərtib edilir və özəlləşdirmə qiymətləri dəqiqləşdirilir. Özəlləşdirilən başa çatdırılmamış tikililərin alıcıları aşağıdakılar ola bilər:

- Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, dövlət müəssisəsi, birliyi və təşkilatı olmayan hüquqi şəxslər, nizamnamə kapitalında dövlətin payı 20 faizdən çox olmayan hüquqi şəxslər, xarici hüquqi və fiziki şəxslər.

Özəlləşdirmə zamanı bir obyekt iki, yaxud bir neçə alıcı tərəfindən şərikli satın alınır. Başa çatdırılmamış tikililərin özəlləşdirilməsi ilə əlaqədar müraciətlər ərizə, yaxud məktub formasında Dövlət Əmlakı Nazirliyinə təqdim edilir. Həmin müraciətlərə alıcı haqqında məlumat və onun nizamnamə kapitalının tərkibini təsdiq edən sənədlər əlavə edilir. Başa çatdırılmamış tikililər auksionlar və müsabiqələr vasitəsilə özəlləşdirilir. Başa çatdırılmamış tikilinin tamamlanması və sonrakı istifadəsi müəyyən şərtlərin yerinə yetirilməsini tələb etdikdə həmin obyekt investisiya vasitəsilə özəlləşdirilir. Investisiya müsabiqəsi qalibi olan alıcı ilə müqavilə bağlanır. Müqavilədə alıcı tərəfindən ödənilən qiymət, tikintinin başa çatdırılma müddəti, obyektin başa çatdıqdan sonra istifadə edilmə profili və təyinatı, yeni iş yerlərinin yaradılması, alıcının məsuliyyəti və digər xüsusi şərtlər əks olunur.

Hər hansı başa çatdırılmamış tikilinin müsabiqədə özəlləşdirilməsi üçün Dövlət Əmlakı Nazirliyinə cəmi bir müraciət daxil olarsa, obyekt birbaşa müqavilə şərtləri ilə həmin namizədə satılır. Ortaqlığa verilmiş obyektlərin özəlləşdirilməsi müvafiq müqavilə şərtləri əsasında dövlətin pay hissəsi yenidən qiymətləndirilərək satılır. Başa çatdırılmamış tikililərin özəlləş-

dirilməsi məqsədilə keçirilən auksionları və müsabiqələri Dövlət Əmlakı Nazirliyi təşkil edir. Özəlləşdirilməsi üçün xarici fiziki və hüquqi şəxslərin müraciət etdiyi obyektlərin satışı xüsusi auksionlarda və müsabiqələrdə keçirilir. Bunun üçün başa çatdırılmamış tikilinin ilkin qiyməti beynəlxalq bazar qiymətləri əsasında müəyyən edilir. Özəlləşdirilən başa çatdırılmamış tikili üzərində mülkiyyət hüququ başqasına keçdiyi üçün onun yerləşdiyi torpaq sahəsinə sahiblik yaxud istifadə etmək hüququ da qüvvədə olan qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qayda və şərtlərlə yeni mülkiyyətçiyə keçir. Həmin hüququn alıcıya keçməsi müvafiq dövlət orqanları tərəfindən rəsmiləşdirilir. Başa çatdırılmamış tikililərin özəlləşdirilməsi Dövlət Əmlakı Nazirliyinin müvafiq sərəncamları ilə təsdiq edilir. Başa çatdırılmamış tikililər auksion vasitəsilə özəlləşdirildikdə alıcı tərəfindən onların satış qiyməti tam olaraq ödənilir və həmin məbləğ bütövlükdə dövlət büdcəsinə daxil olur. Özəlləşdirmədən əldə olunan vəsait müvafiq hesablara çatdıqdan və müsabiqə nəticəsində bağlanmış alqı-satqı müqaviləsində göstərilən şərtlər yerinə yetirildikdən sonra Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən alıcıya onun obyekt üzərində mülkiyyət hüququnu təsdiq edən sənəd şəhadətnamə verilir.

2.12. Özəlləşdirilən kapital qoyuluşlarının uçotu

Tikinti-quraşdırma işlərinə investisiya qoyuluşu, avadanlıqların, qurğuların alınması, layihə-axtarış, geoloji-kəşfiyyat, qazma işləri, torpaq sahələrinin ayrılması üzrə xərclər, yeni yaradılan müəssisələr üzrə kadr hazırlığı, məhsuldar və iş heyvanlarından ibarət şüurunun (naxırın) yaradılması üzrə xərclər kapital qoyuluşları adlanır. Müvafiq qoyuluşların uçotu üçün 08№-li «Kapital qoyuluşları» hesabından istifadə edilir. Hesabın tərkibində torpaq sahələrinin əldə edilməsi, təbiətdən istifadə obyektlərinin əldə edilməsi, əsas vəsait obyektlərinin inşası, əsas vəsaitlərin dəyərini artırmayan məsrəflər, qeyri-

maddi aktivlərin alınması, cavan heyvanların əsas sürüyə keçirilməsi, yaşlı heyvanlar üçün və digər subhesablar ola bilər. Hesabın debetində yuxarıda göstərilən obyektlərin hazır vəziyyətə gətirilməsinə qədər məsrəflər müvafiq hesablarla müxabirləşməklə qeyd edilir. Obyekt istifadəyə verildikdən sonra hesabın krediti, digər hesabların (01, 04 və s.) debeti üzrə yazılış verilir. Kapital qoyuluşları istifadə olunan mühasibat köçürmələrini nəzərdən keçirək.

Debet	Kredit	Əməliyyatın məzmunu
08	60	Kapital qoyuluşları obyektləri alındıqda və ya podrat üsulu ilə inşa edildikdə
1	60	ƏDV ayrıca əks etdirilir
08	10,69,70, 76 və s.	Müvafiq obyektlər təsərrüfat üsulu ilə inşa edildikdə
48 76 48 50,51 88 (48)	08 48 68 76 48 (80)	Başa çatdırılmamış qoyuluşlar satıldıqda Müqavilə qiyməti ilə alıcının borcu əks etdirilir ƏDV hesablanır Alıcıdan vəsaitlər daxil olduqda Obyektin satışı üzrə zərər (mənfəət) göstərilir
48 06 48	08 48 68	Başa çatdırılmamış (çatdırılmış) obyekt maliyyə qoyuluşu şəklində verildikdə Faktiki çəkilmiş məsrəflər, yaxud müqavilə qiyməti ilə təhvil verildikdə ƏDV hesablanır
01, 04	08	Başa çatdırılan və ya əldə edilən obyektlər mədaxil edildikdə
08 01	11 08	Cavan heyvanlar əsas sürünün (naxırın) tərkibinə keçirildikdə Eyni zamanda
08	88	Əvəzi ödənilmədən əldə edilən kapital qoyuluşları obyektləri mədaxil edildikdə

2.13. İcarəyə verilmiş dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi

II Dövlət Proqramı təsdiq ediləndə mütəəyyən olunmuş qaydada qeydə alınmayan icarə müqavilələri əsasında fəaliyyət göstərən icarəçilər, müəssisənin özəlləşdirilməsi prosesində II Dövlət Proqramında mütəəyyən edilmiş güzəşt hüquqlarını itirir. II Dövlət Proqramı təsdiq ediləndə icarə müqaviləsinə müvafiq olaraq satın alma hüququ ilə icarəyə verilmiş dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi, tərəflər arasında bağlanmış icarə müqavilələrinin şərtlərindən (satınalma hüququndan, icarə müddətindən və s.) asılı olaraq müxtəlif üsullarla həyata keçirilir. İcarəyə verilmiş dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi üzrə ərizələr icarə müqaviləsi və hüququ şəxsin nizamnaməsi əlavə olunmaqla icarəçilər tərəfindən Azərbaycan Respublikası Dövlət Əmlakı Nazirliyinin yerli qurumlarına verilir. Dövlət Əmlakı Nazirliyinin qurumları həmin ərizələri icarə müqaviləsinin şərtləri, müəssisələrin təşkilati-hüquqi forması və qanunvericilikdə dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinə dair mütəəyyən edilmiş digər tələbləri nəzərə almaqla, onların özəlləşdirilməsi üsullarına dair təklifləri Dövlət Əmlakı Nazirliyinə təqdim edir.

İcarəyə verilmiş dövlət müəssisələrinin (obyektlərinin) özəlləşdirilməsi haqqında qərarlar müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən qəbul edilir. İcarəyə verilmiş dövlət əmlakının qiymətləndirilməsi qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq olaraq aparılır. İcarəyə verilmiş dövlət əmlakının tərkibi və həcmi icarə müqaviləsi əsasında, həmçinin icarə müqaviləsi qüvvədə olan müddət ərzində dövlət əmlakının silinməsi və satılması halları Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən yoxlanılır və qanun pozuntuları aşkar edildikdə, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada lazımi tədbirlər həyata keçirilir. İcarə

obyekti özəlləşdirmə üçün açıq elan olunduqda, icarə müqaviləsi ləğv edilmiş hesab olunur və mülkiyyət münasibətləri Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə və "İcarə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa müvafiq olaraq tənzimlənilir. İcarəçinin icarəyə gətirdüyü əmlakdan istifadə nəticəsində əldə etdiyi məhsul və gəlir, habelə icarəyə götürülmüş əmlakdan alınan gəlir hesabına əldə etdiyi əmlak onun mülkiyyətidir və özəlləşdirilən əmlakın tərkibinə daxil edilmir.

İcarəyə götürülmüş sahədə icarəyəverənin razılığı olmadan icarəçinin vəsaiti hesabına inşa olunmuş və aparılması mümkün olmayan tikililər və qurğular icarəyəverənə məxsusdur və özəlləşdirilən dövlət əmlakının tərkibinə daxil edilir və tərkibdə qiymətləndirilir. İcarəyə verilmiş dövlət əmlakı özəlləşdirilmək məqsədilə açıq tipli səhmdar cəmiyyətinə çevrildiyi halda onun səhmləri satılmaq üçün ilk növbədə icarəçiyə təklif olunur.

İcarə müəssisəsinin struktur bölməsinin ayrıca özəlləşdirilməsi haqqında qərar həmin bölmənin ayrıca fəaliyyət göstərməməsi, onun texnoloji cəhətdən müəssisə ilə bağlılığı, ərazi baxımından ayrılmasının mümkünlüyü və sair belə amillər nəzərə alınmaqla Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən, icarəyə götürülmüş əmlak 100 faiz dəyəri ilə icarəçiyə təklif olunur. İcarəçilər icarəyə gətirdükləri əmlakı almaqdan imtina etdikdə, həmin əmlak nəzərdə tutulmuş qaydada özəlləşdirilir. Özəlləşdirilən dövlət müəssisələri (obyektləri) tərəfindən istehsal, ticarət, ictimai-iaşə, məişət xidməti və digər məqsədlər üçün icarəyə götürülmüş qeyri-anlayış sahələri həmin müəssisələrlə (obyektlərlə) birgə özəlləşdirilir.

Özəlləşdirilməsi qadağan olunan dövlət əmlakı istisna olmaqla, icarə müqavilələri əsasında icarəyə verilmiş digər dövlət əmlakı (tikili, qurğu, avadanlıq və s.) onun icarəyə verən

müəssisə və ya təşkilatla mümkünlüyü və sair belə amillər nəzərə alınmaqla Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən aşağıdakı qaydada özəlləşdirilir:

-icarəyə verilmiş əmlak 100 faiz dəyəri ilə icarəçiyə təklif olunur. İcarəçi icarəyə gətirdüyü əmlakı almağa razılıq verdikdə, onunla alqı-satqı müqaviləsi bağlanır və o, 30 (otuz) gün ərzində əmlakın dəyərini ödəyir, icarəçi icarəyə gətirdüyü əmlakı almaqdan imtina etdikdə və ya həmin təklifi aldığı andan 30 (otuz) gün ərzində əmlakın dəyərini ödəmədikdə, həmin əmlak hərraca çıxarılır və ya müəssisə ilə birlikdə özəlləşdirilir. İcarəçilər tərəfindən alınmış dövlət əmlakı üzərində mülkiyyət hüququ Dövlət Əmlakı Nazirliyi tərəfindən verilən mülkiyyət hüququ haqqında şəhadətnamə ilə rəsmiləşdirilir. Dövlət Əmlakı Nazirliyi hərracın nəticələri haqqında məlumatı hərracın keçirildiyi gündən 15 (on beş) gün müddətində onun rəsmi mətbu orqanı olan "Mülkiyyət" qəzetində dərc etdirir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2000-ci il 23-dekabr tarixli 432 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "İcarəyə verilmiş dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında Əsasnamə"yə

Əlavə

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Əmlakı Nazirliyi Dövlət Əmlakının hüquqi və fiziki şəxslərə satılması haqqında

ŞƏHADƏTNAMƏ

Əmlak üzərində mülkiyyət hüququnu təsdiq edən bu şəhadətnamə verilir _____

(hüquqi şəxsin adı,

müəssisənin rəhbərinin, fiziki şəxsin S.A.A.A.)

ona görə ki, o (onlar) həqiqətən _____

(alınmış əmlakın ünvanı və adı)

qüvvədə olan qanunvericilik əsasında satın alınmışdır.

Alınmış əmlakın tərkibi: _____

Əmlakın ümumi satış qiyməti:

manat _____

(sözlə)

Dövlət əmlakının alınması nəticəsində hesablaşma hesabı ünvanlı Dövlət büdcəsinə _____

(sözlə)

manat məbləğində pul köçürülmüşdür.

Bu şəhadətnamə ilə rəsmiləşdirilən həmin

(obyektin adı) (hüquqi şəxsin adı və ya fiziki şəxsin S.A.A.A.)

dəimi toxunulmaz mülkiyyətdir.

Reyestr kitabı № _____ səhifə _____

qeydiyyat № _____ tarix _____

Nazir: _____ M.Y.

Qeydiyyat icraçısı: _____

2.14. Özəlləşdirilən əmlakın uzunmüddətə icarəyə verilməsinin uçotu

Bu məqsədlə mühasibat uçotunda 03№-li «Uzunmüddətə icarəyə götürülmüş əsas vəsaitlər», 09№-li «Daxil olası icarə öhdəlikləri» və 97№-li «İcarə öhdəlikləri» hesablarından istifadə edilir.

Belə ki, daxil olan icarə obyektləri 03№-li hesabın debetində, 97№-li hesabın krediti üzrə mühasibat yazılışı verilərək mədaxil olunur. Vəsaitlərin köhnəlməsi isə 02№-li hesabın «Uzunmüddətə icarəyə götürülmüş vəsaitlərin köhnəlməsi» subhesabında qeyd edilir. İcarə müqaviləsi üzrə hesablanmış faiz məbləği sərəncamda qalan mənfəət hesabına ödənilir. Müqaviləyə uyğun olaraq, sonradan icarə obyektini icarəyə verənə qaytarıla, yaxud satınalma hüququ olduqda icarədarın mülkiyyətinə keçə bilər.

09№-li hesab icarəyə verən müəssisələr tərəfindən istifadə edilir. İcarəyə verilmiş obyektin müqavilə qiyməti ilə qalıq dəyəri arasındakı fərq 83№-li «Gələcək dövrlərin gəlirləri» hesabında gələcəkdə maliyyə nəticələrinə silinmək şərti ilə əks olunur. İcarə müddəti qurtardıqdan sonra 09 və 83 №-li hesablarda qalıq olmamalıdır. Uzunmüddətli icarə prosesində istifadə edilən mühasibat köçürmələrini nəzərdən keçirək.

(manatla)

Debet	Kredit	Məbləğ	Əməliyyatın məzmunu
İcarəyə verəndə			
47	01	2.000.00	Obyekt 3 il müddətinə icarəyə verildiyindən ilk dəyərlər silinir
02	47	400.00	Köhnəlmə dəyəri silinir
09	47	3.600.00	Müqavilə qiyməti ilə haqqa-hesab icarədarə təqdim olunur (ƏDV)
47	76	549.15	ƏDV ayrıca göstərilir

47	83	1.450.85	İcarə müddəti üzrə gəlir əks etdirir
51	06	1.200.00	İlin sonunda illik icarə haqqı daxil olur
76	68	183.05	Daxil olmuş icarə haqqı üzrə ƏDV hesablanır
83	80	483.62	Bir ilə düşən gəlir maliyyə nəticəsinə silinir (sonuncu üç yazılış icarənin sonuna qədər hər il təkrar olunur)
09	80	90.00	İcarədar tərəfindən faiz hesablandıqda
50, 51	09	90.00	Hesablanmış məbləğ daxil olduqda
İcarədərdə			
03	97	1.000.00	İcarəyə götürüldükdə
19	97	180.00	ƏDV ayrıca göstərilir
20	02	600.00	Köhnəlmə hesablanır
97	51	1.180.0	İcarə haqqı ödənilib
68	19	180.00	Xərclərə aid edilən icarə haqqına düşən ƏDV məbləği silinir
02	03	600.00	Vəsait geri qaytarıldıqda köhnəlmə məbləği silinir
80	03	400.00	Amtortizasiya olunmayan məbləğ silinir
01	03	1.000.00	Tərəflər arasındakı razılaşmaya uyğun olaraq obyekt icarədarın mülkiyyətinə keçdikdə
02-2	02-1	600.00	Hesablanmış köhnəlmə məbləği zaçot edilir
97	03	600.00	İcarə müddəti başa çatmış obyekt geri qayıtdıqda
02	03	400.00	Hesablanmış köhnəlmə məbləği silinir
80	03	200.00	Tam amortizasiya olmayan dəyər silinir

2.15. Qısamüddətli (cari) icarə əməliyyatlarının uçotu

Obyekt cari icarəyə veylərkən icarəyə verənin Balansından silinməyərək, digər subhesaba köçürüldükdə qeydə alınır. İcarədərdə isə müvafiq olaraq 001Nö-li «İcarəyə götürülmüş əsas vəsaitlər» balansarxası hesabda uçota alınır. Hesablanmış köhnəlmə məbləği icarə haqqından ödənilir. İcarəyə verənin icazəsi olmadan obyekt üzərində heç bir dəyişiklik aparılmasına icazə verilmir. Əgər müqavilədə nəzərdə

tutulubsa, icarəçi obyektin üzərində yenidənqurma işləri apara bilər və çəkilən məsrəfləri təqdim etdiyi sənədlər əsasında icarəyə verəndən ala bilər. Cari icarə prosesində baş verən mühasibat köçürmələri nəzərdən keçirək.

Debet	Kredit	Məbləğ	Əməliyyatın məzmunu
İcarəyə verəndə			
01-4	01-3	900.00	Vəsait digər subhesabdan icarəyə verilmiş vəsaitlər subhesabına keçirildikdə
76	80	2.400.00	İcarədarın üzərində hər ay hesablanmış icarə haqqı (ƏDV ilə)
80	68	366.10	ƏDV ayrıca əks etdirir
80	02	96.00	Köhnəlmə məbləği hesablanır
50, 51	76	2.400.00	İcarə haqqı daxil olur
76	83	14.400.00	İcarəçiyə illik haqq-hesab təqdim olunduqda
50, 51	76	1.200.00	İcarə haqqı daxil olub
80	68	183.05	ƏDV ayrıca əks etdirilir
80	02	16.32	Köhnəlmə məbləği hesablanır
83	80	1.200.00	Hər aya düşən gəlir maliyyə nəticəsinə aid edilir (sonuncu dörd yazılış hər ay təkrar olunur)
01-3	01-4	900.00	Sonda obyekt icarəyə verilmiş subhesabından silindikdə
01	87	400.00	İcarədarın vəsaiti hesabına yenidənqurma nəticəsində obyektin dəyəri artıb
19	87	72.00	ƏDV nəzərə alınıb
87	51	472.00	İcarədarın məsrəfləri ödənilib
87	76	472.00	Yaxud icarə haqqı ilə zaçot edilib
68	19	72.00	ƏDV silinir
İcarədərdə			
20,	76	4.000.00	İcarə haqqı hesablanıb (ƏDV-siz)
44, 19	76	720.00	ƏDV hesablanıb
31	76	12.000.00	İcarə haqqı əvvəlcədən hesablandıqda
19	76	2.160.00	ƏDV hesablanıb
20, 44	31	1.000.00	Hər aya düşən məbləğ silinir
76	51	1.180.00	Bir aylıq bərc ödənilir
68	19	180.00	ƏDV ayrıca göstərilir
20, 44	60	1.200.000	İcarədar obyektə təmir etdikdə
19	60	216.00	ƏDV hesablanır
60	51	1.440.00	Bərc ödənilib
76	19	219.66	ƏDV silinib
76	20, 44	1.200.00	Təmir xərcləri icarəverənlə haqq-hesabda zaçot edildikdə

01	08	1.600.00	İcarədar vəsaitin əsaslı kapital qoyuluşu vasitəsilə dəyərini artırdıqda
47	01	1.600.00	Vəsait icarə verənə qaytarıldıqda
02	47	40.00	Köhnəlmə məbləği silindikdə
81, 88	47	1.560.00	Əvəzi ödənilmədən verilib
47	68	238.00	ƏDV hesablanıb
50, 51	47	1.560.00	Dəyəri ödənilib
76	47	1.560.00	İcarə haqqı ilə haqq-hesab zamanı zaçot edilib

2.16. İcarəyə götürülmüş əsas vəsaitlər üzrə təmir xərclərinin gəlirdən çıxılması və uçota alınması

İcarəyə götürülmüş əsas vəsaitlərin təmiri üzrə xərclərin gəlirdən çıxılan məbləği əsas vəsaitlərin hər bir kateqoriyasının ilin sonuna balans üzrə qalıq dəyərinin gəlirdən çıxılmalı olan təmir xərclərinin müəyyən edilməsi və mühasibat uçotunda əks etdirilməsi qaydasına uyğun olaraq müəyyən edilmiş faiz həddi ilə məhdudlaşdırılır.

Əsas vəsaitlərin icarəyə götürülməsi müddətləri, şərtləri, habelə onların təmiri üzrə xərclər qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada icarəyə verənlə icarəçi arasında bağlanmış müqavilə ilə razılaşdırılır. Əsas vəsaitlər bağlanmış müqavilənin şərtlərindən asılı olaraq uçota alınır.

Bir ildən artıq müddətdə icarəyə götürülən, gələcəkdə alınma hüququ olan, yaxud alınma hüququ olmayan, müqavilədə nəzərdə tutulmuş qiymətlərlə icarəçinin mülkiyyətinə keçən obyektlər əsas vəsaitlərə aid edilməklə icarəçi tərəfindən uçota alınır.

Bir ildən az müddətdə icarəyə götürülən, alınma hüququ olmayan, müqavilədə nəzərdə tutulmuş qiymətlərlə icarəçinin mülkiyyətinə keçməyən obyektlər, onun əsas vəsaitlərinə aid edilmədiyi üçün uçota alınmır.

İcarəçi tərəfindən qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada icarəyə götürülmüş və uçota alınmış əsas vəsaitlər üzrə təmir xərcləri müəyyən olunmuş hədd daxilində gəlirdən çıxılmalı olan təmir xərclərinin müəyyən edilməsi və mühasibat uçotunda əks etdirilməsi qaydasına uyğun olaraq icarəçinin gəlirindən çıxılır.

İcarəyə götürülmüş və uçota alınmış əsas vəsaitlər icarəçi tərəfindən təmir olunduqda, bununla əlaqədar xərcləri təsdiqləyən lazımi sənədlər icarəyə verənə təqdim edilir.

Təmir işlərinin dəyəri icarəyə verən tərəfindən birbaşa ödənilib və ya bu işlər icracının öz vəsaitləri hesabına aparıldıqda, icarə haqqının azaldılması yolu ilə kompensasiya edilə bilər.

Bu əməliyyat üzrə sahibkarda 60 "Malsatan və podratçılarla hesablaşmalar" hesabının debeti, 62 "Alıcılar və sifarişçilərlə hesablaşmalar" və ya 76 "Müxtəlif debitor və kreditor hesablaşmalar" hesabının krediti ilə müxabirləşir.

İcarəyə götürülmüş və uçota alınmamış əsas vəsaitlər üzrə təmir işləri, hesablama metodu tətbiq edən icarəyə verənin hesabına aparıldıqda, yaxud icarəçinin hesabına aparılaraq icarə haqqı ilə əvəzləşdirildikdə, təmir xərcləri müəyyən olunmuş hədd daxilində gəlirdən çıxılmalı olan təmir xərclərinin müəyyən edilməsi və mühasibat uçotunda əks etdirilməsi qaydasına uyğun olaraq icarəyə verənin gəlirindən çıxılır.

Kassa metodu ilə uçot aparan sahibkar üçün bu həddin müəyyən edilməsi əsas vəsaitlərin hər bir kateqoriyası üzrə çəkilən təmir xərclərinin ödənilməsi vaxtdan uçota alınır.

Təmir xərclərinin həqiqi məbləği müəyyən edilən həddən artıq olduqda, artıq olan məbləğ hər bir kateqoriyaya aid əsas vəsaitlərin balans üzrə qalıq dəyərinin artmasına aid edilir və bu əməliyyatların aparılması üçün 08 "Kapital qoyuluşları"

hesabının debetinə 33 "Faktiki yerinə yetirilmiş təmir işləri" hesabının kreditinə mühasibat yazılışı verilir.

Təmir xərclərinin həqiqi məbləği müəyyən edilən hədd məbləğindən az olduqda, gəlirdən təmir xərclərinin həqiqi məbləği çıxılır. Bu halda növbəti vergi illərində təmir xərclərinin gəlirdən çıxılan məbləği, müəyyənləşdirilmiş hədd üzrə hesablanmış məbləğ ilə həqiqi məbləğ arasındakı fərq qədər artırılır.

Əsas vəsaitlərin hər bir kateqoriyasının ilin sonuna balans üzrə qalıq dəyəri sıfıra bərabər olduqda, təmir xərclərinin faktiki məbləği müvafiq kateqoriyaya aid əsas vəsaitlərin balans üzrə qalıq dəyərində aid edilir və 33 "Faktiki yerinə yetirilmiş təmir işləri» 08 "Kapital qoyuluşları", 01 "Əsas vəsaitlər" hesablarının debetinə, 60 "Malsatan və podratçılarla hesablaşmalar", 33 "Faktiki yerinə yetirilmiş təmir işləri", 08 "Kapital qoyuluşları" hesablarının kreditinə mühasibat yazılışı verilməklə uçotda əks etdirilir.

2.17. Qeyri-maddi aktivlərin uçotu

Müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətində uzun müddət istifadə edilən, ona gəlir əldə etmək imkanı verən, fiziki əsası olmayan, lakin müəyyən obyektlər üzərində istifadə hüququ və imtiyazlar verən obyektlər qeyri-maddi aktivlər adlanır. Bir sözlə, qeyri-maddi aktivin məbləği özündə obyektlər üzərində istifadə hüququnu və imtiyazların dəyərini əks etdirir.

Qeyri-maddi aktivlər mühasibat uçotunda ilkin dəyərlə, daha doğrusu, əldə edilməsinə faktiki çəkilməmiş məsrəflər məbləğində uçota alınır. Qalıq dəyərinin məbləğinə hesabat dövrü ərzində köhnəlmə hesablanmaqla maya dəyərində aid edilir.

Qeyri-maddi aktivlər alış qiyməti ilə mədaxil olunur. Lakin ticarət nişanı və s. bu kimi aktivlər çox aşağı qiymətə və

ya pulsuz əldə edilə bilər. Sonradan bu aktivlərin əhəmiyyəti artsa da, onların dəyəri balansda artırıla bilməz.

Mühasibat uçotunda mühüm problemlərdən biri qeyri-maddi aktivlərin istifadə müddəti və dəyərinin müəyyən edilməsidir.

Qeyri-maddi aktivlər müəssisəyə nizamnamə kapitalına qoyuluş, digər hüquqi və fiziki şəxslərdən pula, əvəzsiz və digər mənbələrdən alınmaqla mədaxil olunur.

Qeyri-maddi aktivlərə torpaq sahələrindən, təbii ehtiyatlardan istifadə hüquqları, patentlər, lisenziyalar, nou-hau proqram məhsulları, xüsusi imtiyaz hüquqları, təşkilati xərclər, ticarət nişanı, broker yeri və s. aid edilir.

Təşkilatçılıq xərcləri. Müəssisələrin (səhmdar cəmiyyətlərinin) yaradılması ilə bağlı xərclər təşkilatçılıq xərclərinə aid edilir. Bu növ xərclərə təsis sənədlərinin hazırlanması üçün məsləhətçilərə verilən qonorarlar, təsis yığıncağının keçirilməsi ilə bağlı xərclər, ödənilmiş rüsumlar və müəssisələrin qeydiyyatdan keçməsinə qədər aparılmış digər xərclər aid edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, müəssisə qeydiyyatdan keçdikdən sonra gələcəkdə aparılan bu cür xərclər cari xərclərə aid edilir.

Nou-hau - istehsalın bir sıra sirləri, istehsalın təşkili və məhsulun buraxılmasında istifadə oluna bilən biliklərdir. Nou-hau üzərində müəlliflik hüququ olmur və onlar ancaq çox az adama məlum olur (əks təqdirdə onun heç bir dəyəri və əhəmiyyəti olmur).

Ticarət nişanı – qeydiyyatdan keçmiş rəmz və ya istehsal edilən məhsulların, göstərilən xidmətlərin identifikasiyası üçün istifadə hüququ olan addır.

Broker yeri - birjalarda broker yerinin əldə edilməsi üçün çəkilməmiş xərclərdir.

Firmanın qiyməti – qərb ölkələrində geniş istifadə olunan termdir. Mühasibat uçotunda bu termin əldə edilən müəssisənin aktivlərinə real bazar qiymətindən baha qiymətə alınması nəticəsində yaranan dəyər fərqi göstərir. Termin həmçinin yaxşı idarəetmə, istehsalın səmərəliliyini, müəssisənin əlverişli yeri və s. bu kimi faktorları nəzərə alır, çünki bunlar bazar normasından daha çox mənfəət əldə etməyə imkan verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, mühasibat uçotunda mövcud problemlərdən biri də qeyri-maddi aktivlərin identifikasiyasıdır. Müəyyən obyektlərin bu növ aktivlərə aid edilib-edilməməsi ilə bağlı problemlərlə razılaşmamaqdan ötrü qeyri-maddi aktivlərin bir sıra mühüm xüsusiyyətləri açıqlanmalıdır.

Onlardan aşağıdakıları qeyd edək:

- uzunmüddətli istifadə;
- gəlir əldə etmək hüququ verən;
- faktiki çəkilmiş məsrəflər dəyərində qiymətləndirilməsi;
- məhsul şəklində təqdim etmə;
- müstəsna əmlak hüququ verməsi.

Qeyri-maddi aktivlərin heç də hamısı bu xüsusiyyətləri bütövlükdə özündə əks etdirmir. Lakin identifikasiya zamanı bu xüsusiyyətlərə istinad etmək məqsədəuyğundur.

Misal üçün lisenziyaları nəzərdən keçirək. Hansısa bir müəssisə müəyyən fəaliyyət ilə məşğul olmaq üçün lisenziya alır. Həmin lisenziya nə məhsul şəklində təqdim edilə bilməz (heç kimə satıla bilməz), nə də müstəsna əmlak hüququ və imtiyazlar verə bilməz. Bu, sadəcə olaraq vergi ödənişini özündə əks etdirir və onu bir çox müəssisələr əldə edə bilər. Eyni zamanda, bunlar qeyri-maddi aktiv kimi uçota alınır. Qeyri-maddi aktivlərə imtiyaz və inhisar hüququ verən lisenziyalar aid edilməlidir.

Ümumilikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra obyektlərin qeyri-maddi aktivlərə aid edilib-edilməməsi ilə bağlı mübahisələr mövcuddur.

Qeyri-maddi aktivlərin hərəkəti ilə bağlı məlumatları və onların uçotu 04№-li «Qeyri-maddi aktivlər» hesabında aparılır. Köhnəlməsi isə 05№-li «Qeyri-maddi aktivlərin köhnəlməsi» hesabında aparılır. Daxil olması 04№-li hesabın debetində, balansdan silinməsi isə kreditində əks olunur. Hesablanmış köhnəlmə məbləği 05№-li hesabın kreditində, silinən köhnəlmə məbləği debetində qeyd olunur. Qeyri-maddi aktivlərin uçotu demək olar ki, əsas vəsaitlərin uçotundakı yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz hallarla eynidir. Ancaq qeyri-maddi aktivlərin satışı və digər xaricəlmələr 48№-li «sair aktivlərin satışı» hesabı vasitəsi ilə yerinə yetirilir.

Qeyri-maddi aktivlər aşağıdakı hallarda xaric ola bilər:

- onlar müqavilə əsasında razılaşdırılmış qiymətə satıldıqda;
- digər müəssisələrə əvəzsiz verildikdə;
- digər müəssisələrin nizamnamə kapitalına pay qoyuluşu şəklində verildikdə;
- təsisçinin pay qoyuluşu geri qaytarıldıqda;
- tam köhnəldikdə, yaxud gəlir əldə etmək imkanını itirdikdə;

Qeyri-maddi aktivlərin analitik uçotu onların hər birinin növü üzrə ayrıldıqda aparılır.

Qeyri-maddi aktivlər üzrə köhnəlmə istifadə müddətinə mütənasib, istifadə müddətini müəyyən etmək mümkün olmayan qeyri-maddi aktivlər üzrə isə köhnəlmə 10 il müddətinə (müəssisənin fəaliyyət müddətindən çox olmayaraq) müəyyən edilir. Qeyri-maddi aktivlərin köhnəlməsi uçotu ayrıca əks etdirilir.

2.18. Qeyri-maddi aktivlərin amortizasiyasının (köhnəlməsinin) uçotu

Qeyri-maddi aktivlər də əsas vəsaitlər kimi uzun müddət ərzində istifadə olunur və özünün dəyərini amortizasiya ayırmaları şəklində hər ay istehsal olunan məhsulların, iş və xidmətlərin üzərinə keçirir. Amortizasiya hesablanması hər şeydən əvvəl obyektlərin faydalı istifadə müddətindən asılıdır. Bəzi qeyri-maddi aktivlər, müəssisələrin özündə yaradılır. Belə aktivlər elə həmin ilin maliyyə nəticələrinə aid edilir.

Ümumiyyətlə, obyektlərin faydalı istifadə müddətinin müəyyənləşdirilməsində müəssisələr müstəqildirlər. Bununla yanaşı patentlərin, müəlliflik hüquqlarının və bəzi lisenziyalarının fəaliyyət müddəti qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qaydada tənzimlənir. Təcrübə göstərir ki, əksər hallarda qeyri-maddi aktivlərin bir çoxunun normativ fəaliyyət müddəti, onların iqtisadi fəaliyyət müddətindən aşağı olur. Xüsusilə bazar rəqabəti şəraitində aktivlər mənəvi cəhətdən daha sürətlə köhnəlməyə məruz qalır. Odur ki, qeyri-maddi aktivlərin iqtisadi fəaliyyət müddəti daha mühüm göstəricidir. Məsələn, müəlliflik hüququnun nəzərdə tutulan bütün müddət ərzində müəssisəyə sabit gəlir gətirməsi az ehtimal olunur.

Qeyri-maddi aktivlərin faydalı istifadə müddətini müəyyən etmək, hər bir obyekt özünə görə bu və ya digər mənada nadir hesab olunduğundan olduqca çətindir. Belə hallarda qeyri-maddi aktivlərin faydalı istifadə müddətini 10 il qəbul etmək tövsiyə edilir. Faydalı istifadə müddəti başa çatdıqdan sonra qeyri-maddi aktivlərə amortizasiya hesablanması dayandırılır.

Qeyri-maddi aktivlərin amortizasiyasının uçotu 05 «Qeyri-maddi aktivlərin amortizasiyası (köhnəlməsi)» adlı passiv hesabda aparılır.

Qeyri-maddi aktivlərə amortizasiya hesablanması mühasibat uçotu hesablarında aşağıdakı kimi qeydə alınır:

D-t 20 «Əsas istehsalat» hesabı;

D-t 23 «Köməkçi istehsalat» hesabı;

D-t 25 «Ümumistehsalat xərcləri» hesabı;

D-t 26 «Ümumtəsərrüfat xərcləri» hesabı.

D-t 29 «Xidmətedici istehsalat və təsərrüfatlar» hesabı;

D-t 43 «Kommersiya xərcləri» hesabı.

K-t 05 «Qeyri-maddi aktivlərin amortizasiyası (köhnəlməsi)» hesabı.

2.19. Özəlləşdirilən əmlakın inventarizasiyası

Tabəçiliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq, istehsalat, kommersiya və digər fəaliyyət növləri ilə məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslər, həmçinin onların bölmələri, nümayəndəlikləri, filialları, təmsilçiləri, törəmə müəssisələr və digər qurumlar (gələcəkdə «müəssisə» adlandırılacaq) mühasibat uçotu və hesabatının doğru və düzgünlüyünü təsdiq etmək üçün dövrü olaraq öz əmlakının, öhdəliklərinin, hesablaşmalarının kapitalının və s. maddi sərvətlərinin və ümumiyyətlə, balansın bütün aktiv və passiv maddələrin inventarizasiyasını aparmalıdır.

Inventarizasiyasının aparılması məcburi olan hallardan başqa hesabat ilində inventarizasiyaların sayı, onların aparılma tarixləri, həmin inventarizasiyaların hər birində yoxlanılacaq əmlakın və öhdəliklərin siyahısı müəssisənin rəhbərliyi tərəfindən müəyyən edilir.

Müəssisənin bütün əmlakı və öhdəlikləri onların olduğu yerlərdən asılı olmayaraq inventarizasiya olunmalıdır. Bundan başqa müəssisənin istifadəsində olan və balansarxası hesabda göstərilən (məsuliyyətli mühafizəyə qəbul edilən, müvəqqəti icarəyə götürülən, təkrar emal və ya yuyulmaq üçün alınan və s.) istehsal ehtiyatları, əmlaklar, həmçinin bu və ya digər səbəblər üzündən uçota alınmamış qiymətlilər inventarizasiya olunur.

Əmlakın inventarizasiyası bir qayda olaraq onların olduğu yerlər və maddi-məsul şəxslər üzə aparılır.

Qiymətli metalların və daş-qaşların inventarizasiyası idarə, müəssisə və təşkilatlarda xüsusi olaraq qiymətli materialın və daş-qaşların alınması, istifadə edilməsi, mühafizə olunması və uçotunun aparılması qaydaları müəssisənin uçot siyasəti və müvafiq normativ-hüquqi aktlarla (sənədlərlə) tənzimlənir.

İnventarizasiya aparılmasında əsas məqsəd müəssisədə əmlak və öhdəliklərin faktiki mövcudluğunu aşkar etməkdən, onların mühasibat uçotu hesablarında düzgün əks etdirilməsini yoxlamaqdan ibarətdir.

«Mühasibat uçotu haqqında» AR Qanununa müvafiq olaraq əmlakın və öhdəliklərin inventarizasiyasının" siyasının aparılması aşağıdakı hallarda məcburidir:

- müəssisənin əmlakı satıldıqda, alındıqda, icarəyə verildikdə;
- qanunvericilikdə nəzərdə tutulduğu qaydada dövlət və bələdiyyə müəssisəsi, səhmdar cəmiyyət, yaxud başqa qurum (müəssisə) kimi yenidən təşkil edildikdə;
- illik mühasibat (malıyyə) hesabatlarının tərtibindən əvvəl 01 oktyabrda tez olmayaraq əmlakın və öhdəliklərin mövcud vəziyyətinin tamamilə başdan-başa yoxlanılması məqsədilə inventarizasiya keçirildikdə;
- müəssisə ləğv edilərkən, ləğv balansı tərtib edilməzdən əvvəl və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər hallarda;

- maddi-məsul şəxslər dəyişildikdə və yaxud məzuniyyətə getdikdə (işlərin qəbulu və təhvilü günü);
- oğurluq və ya sui-istifadə halları, həmçinin qiymətlilərin xarab olması faktları müəyyən edildikdə;
- yanğın, təbii fəlakət, qəza və digər fəvqəladə hadisələr baş verdikdə;
- müəssisənin əmlakı və öhdəlikləri yenidən qiymətləndirildikdə;
- məhkəmənin və ya müstəntiqin müvafiq qərarı, yaxud prokurorun yazılı göstərişi olduqda;
- özəlləşdirmə zamanı, sahibkar və hüquqi şəxsin statusu dəyişildikdə inventarizasiya tərəflərin razılığı ilə, yaxud dövlət əmlakının idarəetmə orqanlarının tələbi ilə həyata keçirilir.

Kollektiv (briqada) üzrə maddi-məsul şəxslərin öhdələrində olan əmlakın və öhdəliklərin inventarizasiyası kollektivin (briqadanın) rəhbəri dəyişildikdə, kollektivin (briqadanın) üzvlərinin əlli faizdən çoxu tərkibdən çıxdıqda, həmçinin kollektivin (briqadanın) bir və ya bir neçə üzvünün tələbi ilə aparıla bilər. Kollektiv (briqada) üzrə inventarizasiya qaydaları müəssisənin uçot siyasəti və digər normativ-hüquqi aktlarla (sənədlərlə) tənzimlənir.

Əsas vəsaitlərin inventarizasiyası üç ildən bir, kitabxana fondunun inventarizasiyası isə beş ildən bir aparıla bilər.

Müəssisə inventarizasiyanın başladığı və qurtardığı müddət ərzində yeni yaranan maddi sərvətlərin hərəkəti üzərində nəzarəti təmin edir.

Müəssisədə inventarizasiyanın aparılması üçün müəssisə rəhbərinin əmri ilə müəssisənin aparıcı bəlmələrinin yüksək ixtisaslı mütəxəssislərindən ibarət daimi fəaliyyətdə olan inventarizasiya komissiyası yaradır. Müəssisənin rəhbəri və ya onun müavinlərindən biri inventarizasiya komissiyasının sədri, xidmət-

tinin rəhbəri isə sədrin müavini olur. Böyük təsərrüfatlarda inventarizasiya tərkibində bir neçə işçi qrupları yaradılır.

İnventarizasiya komissiyasının və onun tərkibindəki işçi qrupun yaradılmasına dair əmrə komissiyanın və işçi qruplarının hüquqları, vəzifələri, işin təşkili, inventarizasiyanın başlanma və qurtarma müddəti, işçi qruplarının təlimatlandırılması və onların gördükləri işlərin nəticələrinin müzakirə vaxtı, hər biri işçi qrupunun inventarizasiya aparacağı yerin və maddi-məsul şəxsin ünvanı və s. öz əksini tapır.

Bir çox işçi qrupu yaratmaq zərurəti olduqda, o zaman müəssisənin əsas (aparıcı) bölmələrinin rəhbərlərindən ibarət inventarizasiya komissiyasının işinə əsas nəzarət qrupu yaradılır. Bu qrup isə işçi qruplarının üzvlərini təlimatlandırır, onların işinin vaxtında başa çatdırılmasına şərait yaradır və işçi qruplarının işlərinin nəticəsini müzakirə etdikdən sonra qanunvericiliyə uyğun rəsmiləşdirir və rəhbərlik qarşısında hesabat verir.

Hər bir işçi qrupu ona həvalə edilmiş işləri icra edərkən buraxdığı səhvlərə və nöqsanlara cavabdehdir.

İşçi qruplarının sədrləri əsas nəzarət qrupunun tərkibindəki şəxslərdən ibarətdir. Hər bir işçi qrupu inventarizasiya başlanmadan əvvəl inventarizasiya aparacağı maddi məsul şəxsin öhdəsində olan əmlakın inventarizasiya aparılacaq günə uçotda olan qalıqlarını mühasibatlıqdan alır.

Qalıqları verən mühasib həmin qalıqların düzgünlüyünü öz imzası ilə təsdiq edir və tarixi yazır. İnventarizasiya başlamazdan əvvəl maddi-məsul şəxs özündə apardığı uçotu və öhdəsində olan əmlakın vəziyyəti barədə inventarizasiya komissiyasına məlumat (izahat) verir. Verilən məlumat (izahat) inventarizasiya komissiyası tərəfindən nəzərə alınır.

Maddi-məsul şəxs inventarizasiya gününə kimi öhdəsində olan əmlakın mədaxil və məxaric sənədlərini mühasibatlığa təhvil

verməlidir ki, mühasibatlıqda onun öhdəsində sayılan əmlakın qalığı düzgün müəyyənləşdirilsin. Əks halda qalığın düzgünlüyünü birgə müəyyənləşdirmək məqsədilə inventarizasiya günü mədaxil və məxaric sənədləri inventarizasiya komissiyasının sədrinə təqdim edilir.

Maddi məsul şəxs öhdəsində olan əmlakdan kənara borc, yaxud başqa qaydada saxlanmaq üçün verdikdə və ya kənardan borc, yaxud başqa qaydada saxlanmaq üçün əmlak aldıqda, eyni zamanda inventarizasiya yerində onun özünəməxsus əmlakı olduqda onları aydın şəkildə inventarizasiya komissiyasına verdiyi izahatda göstərməlidir.

Eyni belə bir izahat əmlak alınması üçün təhtəlhəsab məbləğ və ya vəkalətnamə almış şəxslərə də verilir.

İnventarizasiya aparılan zaman inventarizasiya komissiyasının, yaxud işçi qrupunun bütün üzvləri etməlidir.

Əmlakın və öhdəliklərin faktiki mövcudluğuna və onların mühasibat uçotu hesablarında uçotunun aparılmasına dair iki nüsxədən az olmamaqla inventarizasiya siyahısı və yaxud inventarizasiya aktu tərtib edilir.

İnventarizasiya komissiyası əsas vəsaitlərin, ehtiyatların, malların, pul vəsaitinin, digər əmlakların, öhdəliklərin faktiki qalıqları haqqında məlumatların siyahıda və yaxud aktda ətraflı və düzgün yazılmasını, inventarizasiya materiallarının vaxtında və düzgün rəsmiləşdirilməsini təmin edir.

İnventarizasiya zamanı əmlakın mövcud qalıqları məcburi qaydada sıxılmaq, çəkilmək və ölçülmək yolu ilə müəyyən edilir.

Müəssisənin rəhbəri əmlakın faktiki qalığının müəyyən olunmuş müddətdə düzgün yoxlanmasına (əmlakın vaxtında sayılması üçün işçi qüvvəsinin səfərbər edilməsinə, çəki alətlərinin, nəzarət və ölçü cihazlarının texniki sazlığının təmin olunması və s.) şərait yaradır.

Açılmasına icazə verilməyən və zədələnməyən taralarda saxlanılan malların, materialların və digər əmlakların miqdarı onların sənədlərinə əsasən naturada seçmə üsulla yoxlanıla bilər. Üst-üstə yığılmış bu kimi taralarda malların, materialların və digər əmlakların sənədləri əsasında yoxlamalar keçirilən zaman onların çəkisinin və həcmnin müəyyən edilməsi texniki hesablamalar və nəzarət ölçü qaydasına əsasən həyata keçirilə bilər. Şübhəli və ya mübahisəli hallar yarandıqda inventarizasiya başdan-başa lazımi qaydada aparılır. Spesifik xüsusiyyətlərə malik olan bəzi sahələrdə (kənd təsərrüfatında, ticarət, topdansatış bazalarında və başqalarında) bu qaydalarda nəzərdə tutulmayan spesifik xüsusiyyətə malik əmlakın inventarizasiya qaydaları və lazımi ilkin uçot sənədlərinin forma və rekvizitləri həmin uçot siyasəti ilə müəyyənləşdirilir. Baş (yuxarı) idarəetmə orqanı olan müəssisələrdə bu cür xüsusiyyətə malik olan inventarizasiya işləri baş (yuxarı) idarəetmə orqanlarının normativ-hüquqi sənədləri (qaydalar, təlimatlar və s.) əsasında həyata keçirilir.

Əmlakın faktiki qalığının inventarizasiyası maddi-məsul şəxslərin bilavasitə iştirakı ilə aparılır.

İnventarizasiya gününədək maddi-məsul şəxslər öhdələrində olan əmlakın (qiymətlilərin) olduğu yerlərdə səliqə-səhman yaratmalı, qruplaşdırmalar aparmalı, yarlıqlar asmalı və digər lazımi işlər görməklə inventarizasiyanın vaxtında və düzgün aparılmasına şərait yaratmalıdır.

İnventarizasiya siyahıları mürəkkəblə, yaxud adi diyircəkli qələmlə, pozuntu və ləkə salmadan doldurulur.

Siyahılarda inventarizasiya olunan qiymətlilərin və obyektlərin adları, miqdarı və ölçü vahidləri göstərilir.

İnventarizasiya siyahılarında düzəlişlər, bütün nüsxələrdə düzgün olmayan mətnin üzərindən xətt çəkərək onun üzərində düzgün olan mətni yazmaqla həyata keçirilir. Düzəlişlərin apanmasına

izahat verilməli və inventarizasiya komissiyasının və ya işçi qrupunun bütün üzvləri və maddi-məsul şəxs tərəfindən imzalanmalıdır.

İnventarizasiya siyahılarında doldurulmamış sətirlərin saxlanmasına yol verilmir və doldurulmamış axıncı sətirlərin üzərindən xətt çəkilir.

Siyahının axıncı sətirində yoxlamayı aparmış şəxsin imzası ilə qiymətlər, taksirovka və sayılmış yekunlar haqqında qeydlər edilir.

Siyahıları inventarizasiya komissiyasının bütün üzvləri və maddi-məsul şəxslər imzalayır. Siyahının sonunda maddi-məsul şəxslər komissiyanın üzvlərinin iştirakı ilə əmlakın yoxlanılmasının təsdiq olunmasına, komissiya üzvlərinə qarşı etirazının olub-olmamasına və siyahıda göstərilən əmlakı maddi məsuliyyətli mühafizəyə götürməsinə dair izahat verir.

Əmlakın faktiki qalığının yoxlanılması zamanı maddi-məsul şəxslərin dəyişməsi hallarında əmlakı qəbul edən şəxs siyahıda əmlakı almasına dair, təhvil verən şəxs isə verilməsinə dair imza edirlər.

Şəxsi və ya məsuliyyətli mühafizəyə götürülən, icarəyə, yuyulmağa və təkrar emala qəbul edilən əmlaka ayrıca siyahı tərtib edilir.

İnventarizasiyanın müddəti uzandığı hallarda işin sonunda komissiya əmlakın yerləşdiyi otağın qapısını qıfıllayıb surqucla möhürləməli, bu olmadıqda komissiya üzvlərinin imzaları olan kağızın bir ucunu qarıya, digər ucunu çərçivəyə yapışdırmalı, yaxud digər nişanələrlə (plomb və s.) qapının komissiyasız açılmasına mane olmalıdır. İnventarizasiya komissiyasının etdiyi fasilə zamanı (nahar fasiləsi, gecə vaxtı, başqa səbəblərə görə) siyahılar inventarizasiya aparılan ağızbağlı otaqda yeşikdə (şkafda,

seyfdə) saxlanılmalı, göstərilən nişanelərlə mühafizəsi möhkəmləndirilməlidir.

İnventarizasiyadan sonra maddi-məsul şəxslər siyahıda səhv aşkar etdikləri halda təcili olaraq (anbarında və digər bağlı yerlərdə) inventarizasiya komissiyasının sədrinə məlumat verir. İnventarizasiya komissiyasının sədri göstərilən faktın yoxlanılmasını həyata keçirir və onların doğruluğu təsdiq olunduğu hallarda, müəyyən olunmuş qaydada siyahıda aşkar olunmuş səhvlərin düzəlişi aparılır.

Müəssisənin rəhbəri əmrlə daim fəaliyyətdə olan inventarizasiya komissiyasına yararsız düşmüş əmlakın ləğv edilməsi üçün yaradılacaq daim fəaliyyətdə olan ləğvetmə komissiyasının səlahiyyətlərini həvalə edə bilər.

Yararsız hala düşmüş əmlakın qanunvericiliyə uyğun balansdan silinməsi inventarizasiya başa çatdıqdan sonra həyata keçirilə bilər.

İnventarizasiya komissiyası istismara yaramayan, təmir və bərpa olunmağa lüzumu olmayan əsas vəsaitlərə və digər əmlaklara (qiymətlilərə) onların istismara verilməsi tarixi və yararsız hala düşməsi səbəbləri (xarabolma, tam köhnəlmə hesablanması və s.) göstərilməklə, ayrıca siyahı tərtib edilir.

Yararsız hala düşüb balansdan silinməmiş azqiymətli və tez-köhnələn əşyalar inventarizasiya siyahısına daxil edilmir, lakin onların istismar müddəti, yararsızlığının səbəbi, təsərrüfatda bu əşyaların istifadə olunmamasının mümkünlüyü göstərilməklə akt tərtib edilir.

Siyahıda taralar növləri, məqsədli təyinatı və istismar vəziyyətinin keyfiyyəti (təzə, keçmiş istiadə olunan, təmir tələb edən və s.) üzrə göstərilir.

İnventarizasiya komissiyası tərəfindən xarabolma səbəbləri göstərməklə yararsız hala düşmüş taraların silinməsinə akt tərtib edilir.

Əsas vəsaitlərin inventarizasiyası- İnventarizasiya başlanandanadək maddi-məsul şəxslər aşağıdakı göstərilən sənədlər əsasında mühasibatlıqda dürüştəşdirmə işləri aparmalı və öhdələrində olan əmlakın qalıqlarını üzleşdirmə qaydasında dəqiqləşdirməlidir:

a) inventar kartlarının, inventar kitablarının, siyahıların və digər analitik uçotun mövcud vəziyyəti;

b) texniki pasportların və ya digər texniki sənədlərin mövcud vəziyyəti;

c) əsas vəsaitlərin müəssisə tərəfindən icarəyə verilməsinə və yaxud mühafizəyə götürülməsinə dair sənədlərin mövcudluğu. Sənədlər olmadığı hallarda, onların alınmasının rəsmiləşdirilməsi təmin olunmalıdır.

Mühasibat uçotu registrlərində və yaxud texniki sənədlərdə fərq və çatışmazlıq aşkar olunarkən müvafiq düzəlişlər və dürüştəşdirmələr aparılmalıdır.

Əsas vəsaitlər inventarizasiya olunarkən komissiya obyektlərə baxış keçirməli və siyahıda onların tam adını, təyinatını, əsas texniki və ya istismar müddəti göstəricilərini yazmalıdır.

Binafaarın, tikililərin və digər daşınmaz əmlakın inventarizasiyası zamanı komissiya müəssisənin mülkiyyətində olan obyektləri təsdiq edən sənədlərin mövcudluğunu yoxlayır. Komissiya həmçinin müəssisənin mülkiyyətində olan torpaq sahəsinin, su tutumunun və digər təbii resurs obyektlərinin sənədlərini yoxlayır.

Əsas vəsaitlərin texniki pasportları mühasibatlıqda daimi saxlanılır.

Uçotda olmayan və inventarizasiya zamanı aşkar edilmiş obyektlər və yaxud mühasibat uçotu registrlərində xarakteristikası

barədə düzgün məlumat göstərilməyən obyektlər, komissiya tərəfindən onların texniki göstəricilər; düzgün göstərilməklə, siyahılara daxil edilməlidir. Məsələn, binalar üzrə-təyinatı, əsas tikinti materialı, həcmi (daxili və ya xarici), sahəsi (ümumi yararlı sahə), mərtəbələrinin sayı (zirzəmili və ya zirzəmisiz, yaxud yarımzirzəmili və s.), inşa edildiyi il və i.a.; kanallar üzrə- uzunluğu, dərinliyi və eni (dibi və səthi üzrə), qeyri-təbii tikililər, dibi və yanların bərkidilməsi materialları; körpülər üzrə -olduqları yer, materiallarının növü və ölçüsü; örtük materialı, döşəmənin eni və i.a.

Uçotda olmayan və inventarizasiya zamanı aşkar edilən obyektlər bazar qiymətlərinə uyğun qiymətləndirilir, köhnəlmə (köhnəlmə hesablanmayan obyektlərdən başqa) isə obyektin həqiqi texniki vəziyyəti üzrə hesablanır və müvafiq aktla rəsmiləşdirilir.

Əsas vəsait obyektləri siyahıda adları və təyinatı üzrə yazılır. Əgər əsas vəsait obyektləri yenidən bərpa olunub və rekonstruksiya edilibsə, yenidən quraşdırılması genişləndirilibsə və bunların nəticəsində təyinatını dəyişibsə, siyahıda yeni adı və yeni təyinatı göstərilir.

Əgər əsas xarakterli işlərin (mərtəbələrdə əlavə tikintilər, yeni otaqların inşası və s.) və yaxud tikililərin və qurğuların qismən ləğv edilməsi hallarının mühasibat uçotunda əks etdirilməməsi komissiya tərəfindən müəyyən edildikdə müvafiq yeni sənədlər əsasında obyektərin balans dəyərinin artması və ya azalması məbləğləri müəyyən edilməli və siyahıda əks etdirilməlidir.

Maşın, avadanlıq və nəqliyyat vəsaitləri siyahıda istehsalçı-müəssisənin texniki pasportu üzrə onların zavod nömrəsi, buraxılış ili, təyinatı, gücü və s. göstərilməklə fərdi qaydada yazılır.

Eyni tipli, eyni qiymətli və eyni vaxda müəssisənin struktur bölmələrindən birinə mədaxil olunmuş və tipik inventar kartlarda analitik uçotu aparılan təsərrüfat əşyalarının, alətlərin, cihazların və s. siyahıda ümumi miqdarı göstərilməklə adları yazılır.

İnventarizasiya zamanı öz yerlərində olmayan əsas vəsaitlərin (uzaq dəniz və su səfərlərində olan gəmilər, hərəkətdə olan dəmir yolu qatarları, avtomobillər; əsaslı təmirə göndərilmiş maşın və avadanlıqlar, məsuliyyətli mühafizəyə və icarəyə verilmiş əmlakın və s.) inventarizasiyası onların müvəqqəti xaric olduğu tarixə ayrıca aparılır və rəsmiləşdirilir.

Qeyri-maddi aktivlərin inventarizasiyası- Qeyri-maddi aktivlər inventarizasiya olunarkən aşağıdakıların yoxlanılması lazımdır:

- a) müəssisənin qeyri-maddi aktivlərindən istifadə etmək hüququnun olmasına dair sənədlərin mövcudluğunu;
- b) qeyri-maddi aktivlərin balansda vaxtında və düzgün əks etdirilməsini.

2.20. İnventarizasiya nəticələrinin tənzimlənməsi və sənədləşməsi

İnventarizasiya cədvəllərinin tərtib edilməsi- Əmlakın inventarizasiyası zamanı uçot –məlumatlarından kənarlaşma hallarını müəyyən etmək üçün müqayisəli cədvəllər tərtib edilir.

İnventarizasiya cədvəllərindən inventarizasiyanın nəticələri, yeni mühasibat uçotu məlumatları faktiki inventarizasiya məlumatları arasındakı ziddiyyətlər (fərq) göstərilir.

İnventarizasiya cədvəllərində əmlakın (qiymətlilərin) artıq və əskik məbləğləri onların mühasibat uçotundakı qiymətlərinə müvafiq göstərilir.

Müəssisənin balansında olan (məsuliyyətli mühafizədə olan, icarəyə götürülən, yenidən emal olunmaq üçün alınan), lakin müəssisəyə məxsus olmayan əmlaka (qiymətliyə) ayrıca inventarizasiya cədvəlləri tərtib edilir.

İnventarizasiyanın nəticələrinin tənzimlənməsi və sənədləşdirilməsi - «Mühasibat uçotu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa müvafiq olaraq inventarizasiya və digər yoxlamalar zamanı faktiki əmlakın (qiymətlinin) mühasibat uçotu məlumatlarından kənarlaşan məbləğləri aşağıdakı qaydada tənzimlənilir:

- əsas vəsaitlərdən, maddi sərvətlərdən, pul vəsaitlərindən və digər əmlaklardan artıqgəlmələr, onların səbəbləri və təqsirkar şəxslər müəyyənləşdirilməklə onlar istismarda olduğu yerdə maddi məsul şəxsin hesabına mədaxil edilir və onların məbləğləri müvafiq olaraq müəssisələrdə təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə (mənfəətə), büdcə təşkilatlarında isə maliyyələşmənin (fondların) artırılmasına yönəldilir;

- müvafiq normativ sənədlərdə nəzərdə tutulmuş təbii itki normaları daxilində xarabəlmələr və bu kimi əskikgəlmələr və itkilər müəssisə rəhbərinin sərəncamına müvafiq olaraq müəssisələrdə istehsalat və ya tədavül xərclərinə, büdcə təşkilatlarında isə maliyyələşmənin (fondların) azalması hesabına silinir;

- təyin edilməsi mümkün olan, lakin müvafiq normativ sənədlərdə nəzərdə tutulmayan təbii itki normaları mülkiyyətçi tərəfindən təyin edilə bilər;

- əsas vəsaitlərdən, maddi sərvətlərdən, pul vəsaitlərindən və digər əmlaklardan əskikgəlmələr və itkilərin (habelə təbii itki normalarından artıq xarabəlmələr, əskikgəlmələr və itkilər də daxil olmaqla) səbəbləri və təqsirkar şəxslər müəyyənləşdirilməklə onların məbləğləri (əskikgəlmələr və itkilər müəyyən edildiyi vaxtda bazar qiymətləri ilə) təqsirkar şəxslərin hesabına yazılır. Təqsirkar şəxsləri müəyyən etmək mümkün olmadıqda, əskikgəlmələrin və itkilərin məbləğlərinin müəssisə tərəfindən təqsirkar sayılan şəxsdən tutulması məhkəmə tərəfindən ləğv edildikdə və ödənilməsi mümkün olmayan (ümitsiz) əskikgəlmələr və itkilər müəyyənleş-

diriidikdə həmin məbləğlər müəssisə rəhbərinin yazılı sərəncamına müvafiq olaraq müəssisələrdə təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə (zərəərə), büdcə təşkilatlarında isə maliyyələşmənin (fondların) azalmasına silinir;

- maliyyə öhdəlikləri və hesablaşmalar üzrə məbləğlər dəqiqləşdirildikcə kənarlaşmalar hesabat ilində mənfəətin (zərərin) artırılmasına (azaldılmasına), yaxud şübhəli borcların ehtiyatı və bu kimi başqa məqsədli fondlar hesabına nizamlasdırılır.

Əgər yenidən çeşidləmə üzrə təqsirkar şəxs müəyyən edilməzsə, onda məbləğlər fərqi itki normasından yuxarı çatışmazlıq kimi qəbul edilir və müəssisələrdə tədavül və istehsal xərclərinə, büdcə təşkilatında isə maliyyələşmənin (fondların) azalmasına silinir.

Maddi-məsul şəxslərin təqsiri olmadan yenidən çeşidləmə zamanı çatışmazlıq istiqamətində qiymətlilərin dəyərində yaranmış fərqlərin təqsirkar şəxslərə aid edilməsi səbəblərinə dair inventarizasiya protokollarında müfəssəl izahatlar verilməlidir.

İnventarizasiya zamanı mal-material qiymətlilərinin mövcud faktiki qalığı ilə mühasibat uçot məlumatları arasında yaranmış ziddiyyətlərin tənzimlənməsi haqqında təkliflər baxılmaq üçün müəssisənin rəhbərliyinə təqdim edilir. Yaranmış fərqlərin hesaba alınması haqqında sonuncu qərarı müəssisənin rəhbəri verir.

Aylıq inventarizasiyanın nəticəsi inventarizasiya qurtaran aylar üzrə mühasibat uçotunda və hesabatında, illik inventarizasiyanın nəticələri isə illik mühasibat hesabatında əks etdirilməlidir.

Müəssisələr inventarizasiyanın nəticələrini aşağıdakı formada cədvəldən istifadə etməklə rəsmiləşdirə bilərlər.

«TOVUZ» firması

(müəssisənin, idarənin, təşkilatın adı)

İNVENTARİZASIYA CƏDVƏLİ № 05

«10» mart 2008-ci il üçün

Komissiya heyəti: Sədr- direktor müavini Məmmədov Əziz Qulam,

Üzvlər – istehsal sexinin müdiri Ağayev Kamran Adil

(vəzifəsi, soyadı, adı və atasının adı)

Mühasib Dadaşov Vüqar

«01» mart 2006-cı il tarixli 01/05№-di əmrə əsasən

Hazır məhsul anbarı, anbardar Quliyev Malik Adil

oğlu öhdəsində

(yoxlanılan yeri, maddi məsul şəxsin vəzifəsini, soyadını adını və atasının adını göstərmək)

Olan maddi qiymətlilərini yoxlamaq.

Müəssisənin, idarənin, təşkilatın rəhbərinin qərarı

Yoxlamanın nəticələri əsas götürülərək hazır məhsul anbarı, anbardar

Babayev Cəfər Lətif oğluna xəbərdarlıq olunsun.

İltizamnamə (inventarizasiya başlamazdan əvvəl dəqiqləşdirilir)

Mən anbardar Babayev Cəfər Lətif oğlu bu iltizamnamə ilə bildirim ki, inventarizasiya müddətinə kimi öhdəmdə olan maddi qiymətlilərə dair mədaxil və məxaric sənədlərinin hamısını mühasibatlığa təqdim etmişəm. Kənara və yaxud başqa qaydada saxlanmaq üçün heç nə verməmişəm və heç kimdən borc, yaxud başqa qaydada saxlanmaq üçün heç nə almamışam.

Maddi məsul şəxsin imzası _____

«10» mart 2008-ci il tarixinə

Sıra №-si	İnventar nömrəsi	Yoxlama zamanı faktiki aşkar edilmişdir				Mühasibathənin uçot məlumatları üzrə		İnventarizasiyanın nəticələri				Qeyd
		Maddi qiymətlilərin adı	miq-darı	qiyməti	məbləği	miq-darı	məbləği	əskikgəlmə		artıqgəlmə		
								miq-darı	məbləği	miq-darı	məbləği	
1	05	Televizor	8	320.0	2.560.00	9	2.880.00	1	320.00			
2	07	Kompüter	6	640.00	3.840.00	6	3.840.00					
3	15	Disk	90	16.00	1.440.00	85	1.360.00			5	80.00	
		Cəmi:	104		7.840.00	100	8.080.00	1	320.00	5	80.00	

III FƏSİL

**ƏMLAKIN DAXİL OLMASI VƏ İSTİFADƏSİ
ÜZRƏ ƏMƏLİYYATLARIN AUDİT
YOXLANMASININ METODLARI**

3.1. Əsas vəsaitlərin auditinin vəzifəsi və informasiya mənbələri

Əsas vəsaitlər (fondlar) sənayenin maddi-texniki bazasının əsasını təşkil edir və istehsal proqramının həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə (eləcə də bazar iqtisadiyyatı dövründə) mövcud əsas vəsaitlərin saz halda saxlanması və onlardan səmərəli istifadə olunması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Əsas vəsaitlərin mühafizəsinin möhkəmləndirilməsində, onların əskik gəlməsinin qarşısının vaxtında alınmasında, eləcə də bu vəsaitlər üzərində düzgün nəzarətin təşkil edilməsində və bu məqsədlə əsas vəsaitlər üzrə əməliyyatların vaxtı-vaxtında audit edilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır.

Əsas vəsaitlərin auditinin qarşısında-onların qorunub saxlanılma vəziyyətini və onun tələb olunan qaydaya uyğun olub-olmamasını, daxil olan, yerini dəyişən və təsərrüfatdan çıxan əsas vəsaitlər əməliyyatların qanunauyğunluğunu, uçotda əks etdirilməsinin düzgünlüyünü, vaxtlı-vaxtında amortizasiya hesablanması və hesablanan məbləğin istehsal məsrəflərinə aid edilməsinin doğruluğunu; əsas vəsaitlərin təmirinə sərf olunan xərclər üzrə smetaya əməl olunmasını; onların səmərəli istifadə edilmə vəziyyətini yoxlamaq vəzifəsi qoyulur.

Bu vəzifələrin layiqincə yerinə yetirilməsi əsas vəsaitlər üzərində nəzarətin daimi olmasını tələb edir.

Bu məqsədlə ilk növbədə əsas vəsaitlərin sexlərdə və istifadə olunduğu yerlərdə saxlanma və mühafizə olunma vəziyyətinin yoxlanılması məqsədə müvafiq hesab olunur. Əsas vəsaitlərin mövcudluğunu, saxlanılma vəziyyətini və texniki cəhətdən yararlılıq səviyyəsini müəyyən etmək üçün təcrübədə inventarlaşmadan istifadə edilir.

Mühasibat uçotu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda deyilir: «Əsas vəsaitlər üç ildən bir, kitabxana fondu beş ildən bir inventarizasiya edilə bilər».

Bu qanundan irəli gələn vəzifələri yerinə yetirmək üçün əsas vəsaitlərin alınmasının məqsəduyğunluğu, qanunauyğunluğu, vaxtında və düzgün mədaxil olunma vəziyyəti ətraflı yoxlanılmalıdır.

Audit prosesində, bundan sonra əsas vəsaitlərə hesablanan amortizasiya və köhnəlmə məbləğlərinin düzgünlüyü, təmir xərcləri smetasına əməl olunma vəziyyəti, əsas vəsaitlərin təsərrüfatdan çıxması və silinməsi üzrə əməliyyatların düzgünlüyü nəzərdən keçirilməlidir.

Auditin son mərhələsində əsas vəsaitlər üzrə mühasibat uçotu məlumatlarının və onların dövrü hesabatlarda əks etdirilməsinin düzgünlüyü yoxlamaya cəlb olunmalıdır.

Əsas vəsaitlər audit edilərkən informasiya mənbələrindən istifadə etmək olar: əsaslı tikintinin istismara verilməsi üçün tərtib edilən aktdan, əsas vəsaitlərin qəbul-təhvil aktlarından (f.№ ƏV-1), əsas vəsaitlərin müəssisə daxilində yerdəyişməsinə tərtib edilən aktdan (f.№ ƏV-2), əsas vəsaitlərin qəbuluna-təhvilinə, modelləşdirilməsinə tərtib edilən aktdan (f.№ ƏV-3), əsas vəsaitlərin təsviyəsinə dair aktdan (f.№ ƏV-4), əsas vəsaitlərin inventar kartoçkasından (f.№ ƏV-6, ƏV-7, ƏV-8 və ƏV-9), inventar kartoçkasından (f.№ ƏV-10), əsas vəsaitlərin hərəkəti üzrə uçot kartoçkasından (f.№ ƏV-12), əsas

vəsaitlərin inventar siyahısından, amortizasiya və köhnəlmə hesablaşmasına dair cədvəldən, inventarlaşma siyahısından, 01, 02, 03, 85, 86 sayılı sintetik hesablar üzrə uçot registrlərinin məlumatlarından və s.

3.2. Əsas vəsaitlərin mühafizəsini təmin edən qaydalara əməl olunması vəziyyətinin yoxlanılması

Əsas vəsaitlərin auditi təşkil olunarkən ilk növbədə onların saxlanılma və mühafizə olunma vəziyyəti yoxlanılmalıdır. Bu işdə əvvəlcədən cari dövrlərdə aparılan nəzarətin rolu böyükdür.

Əsas vəsaitlərin saxlanılması və mühafizə olunması qaydalarına riayət edilməsi üzərində əvvəlcədən aparılan nəzarət müəssisə rəhbərliyi, müvafiq mütəxəssislər və işçilər tərəfindən həyata keçirilir. Yoxlamanın gedişində bu və ya digər obyektin (əsas vəsaitin) kimə təhkim olunması, qorunması, onların uçotunun təşkili və bu uçotun aparılma vəziyyəti ətraflı öyrənilməlidir. Cari nəzarət həyata keçirilərkən, sənədlə nəzarətlə yanaşı, nəzarət qaydasında inventarlaşmanın aparılması, vəzifəli şəxslərdən sorğu edilməsi və faktiki nəzarətin başqa üsullardan istifadə olunması məsləhət görülür. Real vəziyyətə obyektiv qiymət verilməsində, əsas vəsaitlərə yerində, naturada baxış keçirilməsinin rolu böyükdür.

Yoxlama zamanı auditor əsas vəsaitlərin inventar kartoçkalarının məlumatlarını, təsnifat qrupları üzrə uçot məlumatları ilə (f.№ ƏV-10) tutuşdurulmalıdır. Inventar kartoçkasının hər hansı biri olmadıqda, auditor hökmən bunun səbəbini araşdırmalı, inventar kartoçkası olmayan əsas vəsaitin həqiqətən müəssisədə olub-olmamasını müəyyənləşdirməlidir. Inventar kartoçkasının olmaması, əsas vəsaitin satılması, onun pulunun

mənimsənilməsi və kartoçkanın onunla birlikdə əsas vəsaiti satın alan şəxsə verilməsi ilə əlaqədar ola bilər.

Ona görə də bu məsələ dəqiq araşdırılmalı, həqiqi vəziyyət müəyyən edilməli və ona obyektiv qiymət verilməlidir.

Yoxlayıcı eyni zamanda seçmə qaydada yoxlama aparmaqla əsas vəsaitlərin istismar yerində vəziyyətini və onların mövcudluğunu müəyyən etməlidir. Bu zaman əsas vəsaitlərin çatışmazlığı aşkar edilərsə, onun səbəbi aydınlaşdırılmalıdır. Məsələyə aydınlıq gətirmək məqsədi ilə çatışmayan əsas vəsaitə cavabdeh olan maddi-məsul şəxsdən yazılı izahat tələb olunmalıdır.

Əsas vəsaitlərin düzgün mühafizəsinin təmin edilməsi üçün onların istifadə olunduğu və yerləşdiyi sahələr üzrə maddi-məsul şəxslərə təhkim olunması məqsədə müvafiqdir.

Bu məqsədlə inventarlaşma siyahısı üzrə maddi-məsul şəxslərə təhkim olunmuş (f.№ ƏV-13) əsas vəsaitlərin dəyəri 01 saylı «Əsas vəsaitlər» hesabının mühasibat uçotu məlumatları ilə müqayisə edilməlidir.

Bu müqayisə bütünlükdə maddi-məsul şəxslərə təhkim olunmayan əsas vəsaitləri aşkar etməyə imkan verir.

Müəssisənin sərəncamında tələbatdan artıq olan vəsaitlərin də normal mühafizə olunması vəziyyətinə ciddi fikir verilməlidir. Əsas vəsaitlərin normal mühafizə olunması mühasibat uçotunun təşkil edilməsindən xeyli dərəcədə asılıdır. Auditor yoxlama zamanı bütün məsələləri diqqətlə nəzərdən keçirməli və həqiqi vəziyyəti aşkar etməlidir.

3.3. Əsas vəsaitlərin daxil olması üzrə əməliyyatların yoxlanılması

Əsas vəsaitlərin hərəkəti üzrə əməliyyatları yoxlamaqla əsas məqsəd onların qanunauyğunluğunu, düzgün və vaxtında rəsmiyyətə salınmasını aşkar etməkdən ibarətdir. Bu əməliyyatların yoxlanılması başdan-başa aparılmalıdır. Əsas vəsaitlərin daxil olması, təsərrüfatdan çıxması, satılması və çatışmamaması üzrə əməliyyatların yoxlanılmasını nəzərdən keçirək.

Müəssisəyə əsas vəsaitlər tikinti aparmaq, satın almaq yolu ilə, təsisçilərdən, dövlət orqanlarının subsidiyası hesabına, icarə götürmək qaydasına, eləcə də əvəzsiz daxil olur. Əsaslı qoyuluş aparmaq yolu ilə müəssisəyə daxil olan əsas vəsaitlər üzrə əməliyyatların qanunauyğunluğu araşdırılarkən mədaxil olunan obyektin tərkibi (siyahısı), titul siyahısının məlumatları ilə müqayisəli qaydada yoxlanılmalıdır.

Satın alınan əsas vəsaitlər üzrə əməliyyatlar yoxlanarkən, onun müəssisə üçün vacibliyi, əməliyyatların Qanunauyğunluğu və mühasibat uçotunda əks etdirilməsinin düzgünlüyü nəzərdən keçirilməlidir.

Əvəzsiz daxil olan əsas vəsaitlər üzrə əməliyyatlar yoxlanarkən onun müəssisə üçün vacibliyi, bu əməliyyatların tam və qanunauyğun rəsmiyyətə salınması, onun müəssisəyə gətirilməsinə sərf olunan xərclərin uçotda əks etdirilməsinin düzgünlüyü yoxlanılmalıdır.

Daxil olan əsas vəsaitlərin mədaxil edilməsinin düzgünlüyü və vaxtında uçotda əks etdirilməsi vəziyyəti təhlil edilərkən auditor, onların istismara verilməsinə dair aktın tərtib edilməsini, bu əməliyyatların uçotda düzgün əks etdirilib-etdirilməməsini diqqətlə öyrənməlidir.

Əsas vəsaitlərin vaxtında mədaxil edilməsi, onlara vaxtında amortizasiya (köhnəlmə) hesablanmasını labüd edir ki, bu da həmin məbləğin müvafiq hissəsinin istehsal olunan məhsulların (yerinə yetirilən iş və xidmətlərin) maya dəyərində daxil edilməsinə səbəb olur.

Müəssisəyə cari ildə daxil olan əsas vəsaitlərə, neçə müddət amortizasiya (köhnəlmə) hesablanmadığını müəyyən etmək üçün onların nə vaxt müəssisəyə daxil olmasını göstərən ilk mühasibat sənədləri nəzərdən keçirilməlidir. Hesablanan köhnəlmə məbləğinin məhsulların maya dəyərində daxil olması və həmin məbləğin düzgün müəyyən edilməsində onların ilk dəyərinin rolu nəzərə alınaraq, əsas vəsaitlərin uçotda və hesabatda əks etdirilməsinin (qiymətləndirilməsinin) düzgünlüyü diqqətlə yoxlanılmalıdır.

Bu sahədə aşkar olunan nöqsanların səbəbini yoxlayıcı araşdırılmalıdır. Yoxlayıcı icarəyə götürülmüş (verilmiş) əsas vəsaitlər üzrə əməliyyatların qanunauyğunluğunu, bu haqda qüvvədə olan qaydaya (qanuna, təlimata və s.) əməl olunma vəziyyətini yoxlamaqla yol verilmiş nöqsanları müəyyən etməlidir. Bu əməliyyatların yoxlanması üçün 001 saylı «icarəyə götürülmüş əsas vəsaitlər» adlı balansarxası hesabın və ilk mühasibat sənədlərinin məlumatlarından informasiya mənbəyi kimi istifadə etmək olar.

3.4. Əsas vəsaitlərin təsərrüfatdan çıxması üzrə əməliyyatların auditi

Auditor əsas vəsaitlərin təsərrüfatdan çıxması üzrə əməliyyatların düzgünlüyünü ilk mühasibat uçotu sənədlərinə, inventar kartoçkaların qeydlərinə, qaimələrə (f.№ƏV-2), aktlara və digər bu kimi sənədlərə əsasən yoxlamadır. Göstərilən

informasiya mənbələrinə əsasən əsas vəsaitlərin təsərrüfatdan çıxması ilə əlaqədar baş vermiş təsərrüfat əməliyyatlarına, onların qanunauyğunluğuna təsərrüfat vacibliyi baxımından obyektiv qiymət verilməlidir.

Respublikamızın bazar iqtisadiyyatına keçməsi, bununla əlaqədar ölkəmizdə iqtisadi mexanizmin yenidən qurulması, mühasibat uçotunun vahid hesablar planında əsaslı dəyişikliklərin baş verməsinə səbəb oldu.

Baş verən mühüm dəyişikliklərdən biri də, əsas vəsaitlərin təsərrüfatdan çıxması və xüsusən onun satışı ilə əlaqədar 47 saylı «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» sintetik hesabının mühasibat uçotunun yeni hesablar planına daxil edilməsidir.

Təcrübədə əsas vəsaitlərin aşağıdakı səbəblər nəticəsində təsərrüfatdan çıxması müəyyən olunmuşdur: əvəzsiz verildikdə; başqa müəssisəyə maliyyə qoyuluşu kimi verildikdə; müəssisəyə lazım olmadığına görə satıldıqda; təbii fəlakət nəticəsində məhv olduqda və s.

Müəssisədə audit aparan yoxlayıcı əsas vəsaitlər üzrə baş verən təsərrüfat əməliyyatlarını, onlara tərtib edilməli olan mühasibat yazılışlarını yaxşı bilməli və bu haqda qüvvədə olan qaydaya (təlimata, əsasnaməyə) necə əməl olunduğunu ətraflı araşdırılmalıdır.

Hazırkı dövrdə əsas vəsaitlərin təsərrüfatdan çıxması və satışı ilə əlaqədar olan əməliyyatlar maliyyə orqanlarının da diqqətini cəlb edir. Belə ki, onların təsərrüfatdan çıxması ilə əlaqədar müəyyən maliyyə nəticəsi baş verir və bu nəticə qüvvədə olan qaydada vergiyə cəlb olunur. Əsas vəsaitlərin əvəzsiz verilməsi üzrə baş verən əməliyyatlar 47 saylı hesab vəsaiti ilə həyata keçirilir. Bu hesabın debetində, silinən əsas vəsaitin ilk dəyəri (01 saylı hesabın kreditində əks etdirilməklə) və

məsrəflərin xarakterindən asılı olaraq, onların təsərrüfatdan çıxması ilə əlaqədar (obyektin sökülməsi, daşınması və sair) çəkilmiş xərclər (23, 60, 68, 69, 70, 71, 76 sayılı hesabların kreditində göstərilməklə) əks etdirilir.

Əsas vəsaitlərin əvəzsiz verilməsi nəticəsində 47 sayılı hesabda müəyyən edilmiş itki kapitalın azalmasına (87 sayılı hesabın debetinə, 47 sayılı hesabın kreditinə), bu hesabda kifayət qədər vəsait olmadıqda, yığım fondunun azalmasına (88-3 sayılı hesabın debetinə) və yaxud da keçən ilin istifadə edilməmiş mənfəətinə (88-2 sayılı hesabın debetinə) silinməlidir. Qeyri-istehsal təyinatlı əsas vəsaitlərin əvəzsiz verilməsindən əmələ gələn itkilər isə sosial sahələr fondunun azalmasına (88-4 sayılı hesabın debetinə) aid edilməlidir.

Audit prosesində yoxlayıcı bunları diqqətlə nəzərdən keçirməli və bu sahədəki nöqsanlara obyektiv qiymət verməyə çalışmalıdır.

Yoxlamanın gedişində onu da nəzərə almaq lazımdır ki, müəssisə özünün əsas vəsaitini əvəzsiz olaraq başqa müəssisəyə və ya fiziki şəxsə verdikdə (yeni qaydaya görə) ona müəyyən olunmuş səviyyədə əlavə dəyər vergisi hesablanmalıdır. Bu əməliyyata aşağıdakı kimi mühasibat yazılışı tərtib olunmalıdır:

Debet 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaric olmalar» hesabı;

Kredit 68 «Büdcə ilə hesablasmalar» hesabı.

Hesablanmış məbləğlər büdcəyə köçürülməli və ona aşağıdakı mühasibat yazılışı verilməlidir:

Debet 68 «Büdcə ilə hesablasmalar» hesabı;

Kredit 51 «Hesablasmə hesabı».

Qüvvədə olan qaydaya əsasən əsas vəsaitlər, əvəzsiz olaraq fiziki şəxslərə verildikdə onların yaşadığı (işlədiyi) ərazidə əsas vəsaitin mövcud bazar qiyməti ilə dəyəri həmin şəxslərin

gəlirinə daxil edilməsi və əmək kollektivi üzvlərindən təsdiq olunmuş qaydada tutulması gəlir vergisinə cəlb olunmalıdır.

Bu əməliyyata aşağıdakı kimi mühasibat yazılışı tərtib olunmalıdır:

Debet 70 «Əməyin ödənilməsi üzrə işçi heyəti ilə hesablaşmalar» hesabı;

Kredit 68 «Büdcə ilə hesablasmalar» hesabı.

Əsas vəsait əvəzsiz olaraq, əmək kollektivinin üzvü olmayan fiziki şəxsə verildikdə həmin şəxslərdən tutulan gəlir vergisi müəssisənin kassasına ödənilməlidir (verilməlidir). Bu əməliyyat üçün aşağıdakı mühasibat yazılışı tərtib edilməlidir:

Debet 50 «Kassa» hesabı;

Kredit 68 «Büdcə ilə hesablaşmalar» hesabı.

Həmin məbləğin büdcəyə köçürülməsinə aşağıdakı kimi yazılış tərtib olunmalıdır:

Debet 68 «Büdcə ilə hesablaşmalar» hesabı.

Kredit 51 «Hesablasmə hesabı».

Bunu misalla izah edək: Fərz edək ki, əvəzsiz verilən əsas vəsaitin ilk dəyəri 44,0 mln. manat, köhnəlmə məbləği 10,0 mln. manat olmuşdur. Belə olduqda əvəzsiz verilən əsas vəsaitin müəyyən edilmiş qaydada təsdiq olunmuş ƏDV-siz dəyəri 34,0 manat təşkil edir.

Bu məlumatlara əsasən əsas vəsaitlərin əvəzsiz verilməsi nəticəsində təsərrüfatdan çıxması müəssisədə aşağıdakı qayda üzrə yazılışlar tərtib etməklə uçotda əks etdirilməlidir:

1. Təsərrüfatdan çıxan əsas vəsaitin ilk dəyərinə:

Debet 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaric olmalar» hesabı – 44,0 mln. manat.

Kredit 01 «Əsas vəsaitlər» hesabı – 44,0 mln. man.

2. Həmin əsas vəsaitin köhnəlmə məbləğinə:

Debet 02-1 «Xüsusi əsas vəsaitlərin köhnəlməsi» hesabı – 10,0 mln. manat.

Kredit 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricolmalar» hesabı – 10,0 mln. manat.

3.Hesablanmış əlavə dəyər vergisi məbləğinə (34 mln. manat x 0,2);

Debet 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricolmalar» hesabı – 6,8 mln. manat.

Kredit 68 «Büdcə ilə hesablaşmalar» hesabı -6,8 mln. manat.

1. Büdcəyə köçürülən əlavə dəyər vergisinin məbləğinə:

Debet 68 «Büdcə ilə hesablaşmalar» hesabı -6,8 mln. manat.

Kredit 51 «Hesablaşma hesabı» -6,8 mln. manat.

Debet 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricolmalar» hesabı – 0,4 mln. manat.

Kredit 70 «Əməyin ödənilməsi üzrə işçi heyəti ilə hesablaşmalar» hesabı – 0,4 mln. manat.

6.Kassadan ödənilən əmək haqqı məbləğinə:

Debet 70 «Əməyin ödənilməsi üzrə işçi heyəti ilə hesablaşmalar» hesabı – 0,4 mln. manat.

Kredit 20 «Kassa» hesabı – 0,4 mln. manat.

7.Sosial sığorta hesablanmış məbləğə (0,4 mln. manat x 0,35);

Debet 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricolmalar» hesabı – 140 mln. manat.

Kredit 69 «Sosial sığorta və təminat üzrə hesablaşmalar» hesabı – 140 mln. manat.

8.Məşğulluq fonduna hesablanmış məbləğə (0,4 mln. manat x 0,02):

Debet 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricolmalar» hesabı – 8 min. manat.

Kredit 67 «Büdcədən kənar ödənişlər üzrə hesablaşmalar» hesabı – 8 min. manat.

9.Sosial sığorta fonduna köçürülən məbləğə:

Debet 69 Sosial sığorta və təminat üzrə hesablaşmalar» hesabı – 8 min. manat.

Kredit 51 «Hesablaşma hesabı» – 8 min. manat.

10.Məşğulluq fonduna köçürülən məbləğə:

Debet 67 «Büdcədən kənar ödənişlər üzrə hesablaşmalar» hesabı – 8 min. manat.

Kredit 51 «Hesablaşma hesabı» – 8 min. manat.

11.Əsas vəsaitin daşınması üzrə nəqliyyat təşkilatının aksept edilən hesablaşma sənədinin məbləğinə (ƏDV ilə birlikdə):

Debet 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricolmalar» hesabı 350 min manat;

Kredit 60 «Malgöndərənlər və podratçılarla hesablaşmalar» hesabı - 350 min manat.

Xərclərin və ödənişlərin yekunu – 7706 min manat.

12.Aksept edilən hesablaşma sənədinin ödənilən məbləğinə:

Debet 60 «Malgöndərənlər və podratçılarla hesablaşmalar» hesabı - 350 min manat.

Kredit 51 «Hesablaşma hesabı» – 8 min. manat.

13.Təsərrüfatdan çıxan obyektin (əsas vəsaitin) silinməsindən olan itkinin əlavə kapital hesabına silinən məbləğinə: (44,0 mln.man.-10,0 mln.man.+7706 min manat +6,8 mln.man.):

Debet 87 «Əlavə kapital» hesabı – 41706 min manat.

Kredit 47«Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricolmalar» hesabı 41706 min manat.

Müəssisədə yoxlama aparan mütəxəssis əsas vəsaitlərin əvzsiz verilməsindən olan maliyyə nəticəsini hökmən aşkar etməlidir. Bunu isə yuxarıda qeyd olunan ardıcılıqla əməliyyatlara əks etdirməklə müəyyən etmək mümkündür.

Ona görə də yoxlayıcı qüvvədə olan bu qaydaya müəssisədə əməl olunma vəziyyətini diqqətlə araşdırmalı, yol verilmiş nöqsanları dəqiq müəyyən etməli, nöqsan və kənarlaşmalara düzəliş verilməsini təmin etməlidir.

3.5. Əsas vəsaitlərin satılması üzrə əməliyyatların yoxlanılması

Əsas vəsaitlərin satışı ilə əlaqədar baş vermiş bütün əməliyyatların uçotu 47 saylı «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» adlı sintetik hesabda aparılır. Yoxlama prosesində yoxlayıcı bu hesabda əks etdirilən əməliyyatları, onların qanunauyğunluğunu, satışdan olan maliyyə nəticəsini və vergiyə cəlb olunan məbləğin düzgünlüyünü araşdırmalıdır.

Bunun üçün 0,47 saylı hesabla müxabirləşməli olan hesabları, onların təyinatını, xüsusiyyətini, bu sahədə baş verən mühasibat yazılışlarının düzgünlüyünü yoxlamalıdır. Qeyd olunduğu kimi 47 saylı hesab mühasibat uçotunun sonuncu hesablar planına ilk dəfə daxil edilmiş yeni sintetik hesabdır. Bu baxımdan həmin hesabın özü yeni sintetik hesabdır. Odur ki, həmin hesabın özünün xüsusiyyətləri yoxlama zamanı nəzərə alınmalıdır.

Yoxlayıcı yadda saxlamaıdır ki, satıldığına görə silinən əsas vəsaitə müəssisədə aşağıdakı kimi mühasibat yazılışı tərtib edilməlidir:

Quraşdırma tələb etməyən, ƏDV-siz alınmış əsas vəsaitin satılmasına görə silinməsinə: (fərz edək ki, satılmış əsas vəsaitin ilk dəyəri 4,8 mln.manat, köhnə məbləği -1,2 mln manatdır).

1.Satılmış əmlakın ilk dəyərinə:

Debet 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» hesabı 8 min manat.

Kredit 01 «Əsas vəsaitlər» hesabı -8 mln.manat.

2.Köhnəlmə məbləğinə:

Debet 02-1 «Əsas vəsaitlərin köhnəlməsi» hesabının «Xüsusi əsas vəsaitlərin köhnəlməsi» subhesabı -1,2 mln.manat.

Kredit 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» hesabı 1,2 min manat.

ƏDV-si üzrə ödəmə tələbnaməsi təqdim edildikdə:

I variant:

Qalıq dəyərindən aşağı qiymətə satıldıqda (3 mln.manat x 0,2):

Debet 76-3 «Müxtəlif debitor və kreditorlarla hesablaşmalar» hesabı – 3,6 mln.manat.

Kredit 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» hesabı 3,6 min manat.

Debet 51 «Hesablaşma hesabı» - 3,6 mln.manat.

Kredit 76-3 «Müxtəlif debitor və kreditorlarla hesablaşmalar» hesabı – 3,6 mln.manat.

II variant:

Qalıq dəyəri ilə satıldıqda (3,6 mln.manat x 0,2):

Debet 76-3 «Müxtəlif debitor və kreditorlarla hesablaşmalar» hesabı – 4,32 mln.manat.

Kredit 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» hesabı 4,32 min manat.

Debet 51 «Hesablaşma hesabı» - 4,32 mln.manat.

Kredit 76 «Müxtəlif debitor və kreditorlarla hesablaşmalar» hesabı – 4,32 mln.manat.

III variant:

Qalıq dəyərindən yüksək, lakin ilk dəyərindən aşağı qiymətə satıldıqda (4 mln.manat x 0,2):

Debet 76 «Müxtəlif debitor və kreditorlarla hesablaşmalar» hesabı – 4,8 mln.manat.

Kredit 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» hesabı 4,8 min manat.

Debet 51 «Hesablaşma hesabı» - 4,8 mln.manat.

Kredit 76-3 «Müxtəlif debitor və kreditorlarla hesablaşmalar» hesabı – 4,8 mln.manat.

IV variant:

Əsas vəsait bazar qiyməti ilə satıldıqda (5 mln.manat x 0,2):

Debet 76-3 «Müxtəlif debitor və kreditorlarla hesablaşmalar» hesabı – 6,0 mln.manat.

Kredit 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» hesabı 6,0 min manat.

Debet 51 «Hesablaşma hesabı» - 6,0 mln.manat.

Kredit 76-3 «Müxtəlif debitor və kreditorlarla hesablaşmalar» hesabı – 6,0 mln.manat.

3.Büdcəyə hesablanmalı olan ƏDV məbləğinə aşağıdakı kimi mühasibat yazılışı verilməlidir:

I variant üzrə:

Debet 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» hesabı 0,54 min manat.

Kredit 68 «Büdcə və hesablaşmalar» hesabı -0,54 mln.manat.

Debet 68 «Büdcə və hesablaşmalar» hesabı -0,54 mln.manat.

Kredit 51 «Hesablaşma hesabı» - 0,54 mln.manat.

II variant üzrə:

Debet 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» hesabı 0,64 min manat.

Kredit 68 «Büdcə və hesablaşmalar» hesabı -0,64 mln.manat.

Debet 68 «Büdcə və hesablaşmalar» hesabı -0,64 mln.manat.

Kredit 51 «Hesablaşma hesabı» - 0,64 mln.manat.

III variant üzrə:

Debet 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» hesabı 0,72 min manat.

Kredit 68 «Büdcə və hesablaşmalar» hesabı -0,72 mln.manat.

Debet 68 «Büdcə və hesablaşmalar» hesabı -0,72 mln.manat.

Kredit 51 «Hesablaşma hesabı» - 0,72 mln.manat.

IV variant üzrə:

Debet 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» hesabı 0,9 min manat.

Kredit 68 «Büdcə və hesablaşmalar» hesabı -0,9 mln.manat.

Kredit 51 «Hesablaşma hesabı» - 0,9 mln.manat.

Əsas vəsaitlərin satışından olan maliyyə nəticəsinə aşağıdakı mühasibat yazılışları tərtib edilməlidir:

I variant üzrə: zərər məbləğinə (3-3,6 mln.manat):

Debet 80-2 «Mənfəət və zərərlər» hesabı – 0,6 mln.manat.

Kredit 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» hesabı 0,6 min manat.

II variant üzrə: zərər, mənfəət olmadıqda (nəticə başa-baş olduqda, 3,6 mln.manat).

Debet №-li hesab –

Kredit №-li hesab –

III variant üzrə: mənfəət olduqda (4 mln.manat – 3,6 mln.manat=0,4 mln.manat).

Debet 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» hesabı 0,4 min manat.

Kredit 80-2 «Mənfəət və zərərlər» hesabı – 0,4 mln.manat.

IV variant üzrə: mənfəət olduqda (5 mln.manat – 3,6 mln.manat=1,4 mln.manat).

Debet 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» hesabı 1,4 min manat.

Kredit 80-2 «Mənfəət və zərərlər» hesabı – 1,4 mln.manat.

Başqa bir misal: fərz edək ki, sökülməli olan əsas vəsait satılır. Onun ilk dəyəri 3,5 mln.manat, köhnəlmə məbləği 1,5 mln.manatdır. Bu əməliyyata aşağıdakı kimi mühasibat yazılışları tərtib edilməlidir:

a) ilk dəyərinə:

Debet 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» hesabı 3,5 min manat.

Kredit 01 «Əsas vəsaitlər» hesabı -3,5 mln.manat.

b) köhnəlmə məbləğinə:

Debet 02-1 «Əsas vəsaitlərin köhnəlməsi» hesabı -1,5 mln.manat.

Kredit 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» hesabı 1,5 min manat.

c) əsas vəsaitlərin sökülüb, yüklənib alıcıya göndərilməsi ilə əlaqədar olan xərclərə:

Debet 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» hesabı 0,2 min manat.

Kredit 23,60, 69, 70, 71, 76-0,2 mln.manat.

ç) ƏDV daxil olmaqla, bazar qiyməti ilə ödəmək üçün ödəmə tələbnaməsinin ödənişə təqdim olunan məbləğinə:

Debet 76-3 «Müxtəlif debitor və kreditorlarla hesablaşmalar» hesabı -4,8 mln.manat.

Kredit 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» hesabı 4,8 min manat.

Debet 51 «Hesablaşma hesabı» - 4,8 mln.manat.

Kredit 76-3 «Müxtəlif debitor və kreditorlarla hesablaşmalar» hesabı -4,8 mln.manat.

d) hesablanan ƏDV məbləğinə:

Debet 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» hesabı 0,8 min manat.

Kredit 68 «Büdcə və hesablaşmalar» hesabı – 0,8 mln.manat.

Kredit 51 «Hesablaşma hesabı» - 0,8 mln.manat.

e) 47 sayılı hesabı bağlayaraq, maliyyə nəticəsinin «Mənfəət və zərərlər» hesabına silinməsinə:

Debet 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» hesabı 1,8 min manat.

Kredit 80-2 «Mənfəət və zərərlər» hesabı -0,4 mln. manat.

Biz yuxarıda əsas vəsaitlərinin hüquqi şəxsə satılmasını misalla izah etdik. Təcrübədə onların fiziki şəxslərə də satılmasına da rast gəlmək olur. Yoxlayıcı fiziki şəxslərə satılan əsas vəsaitlər üzrə əməliyyatları və onların satışından olan maliyyə nəticəsinin də müəssisə tərəfindən düzgün müəyyən olunma vəziyyətini diqqətlə yoxlamalıdır. Yoxlama prosesində əsas vəsaitlərin təsviyəsinin qüvvədə olan qaydaya (təlimata) uyğun olub-olmaması, silinməsinin vacibliyi, məqsəduyğunluğu ətraflı yoxlanılmalıdır.

Qüvvədə olan qaydaya əsasən silinən əsas vəsaitin sökülməsindən alınan istifadəyə yararlı hissələrin, materialların və azqiymətli əşyaların siyahısı tərtib olunmalı, onlar qiymətlən-

dirilməli və həmin siyahı əsas vəsaitin silinməsinə tərtib edilən akta əlavə edilməlidir. Bunlara müəssisədə nə dərəcədə əməl olunduğu yoxlama prosesində ətraflı araşdırılmalıdır.

Burada obyektin silinməsi ilə əlaqədar alınan materialların, çəkilən xərclərin və eləcə də ondan alınan materialların satışından əldə edilən pulun müvafiq hesbalarda əks etdirilməsinin düzgünlüyü və müvafiq hesablara köçürülməli olan vəsaitin vaxtında və tam köçürülməsi vəziyyəti diqqətlə yoxlanılmalıdır.

Əsas vəsaitlərin çatışmaması (əskik gəlməsi) üzrə olan əməliyyatların yoxlanılması.

Əsas vəsaitlərin yoxlanılmasında diqqəti cəlb edən mühüm məsələlərdən biri də onların çatışmamasının (əskik gəlməsinin) səbəblərinin araşdırılmasıdır. Təcrübədə əsas vəsaitlərin çatışmaması invenarlaşma aparmaq yolu ilə müəyyənləşdirilir. Bu zaman çatışmazlığın səbəbi və bunda təqsiri olan şəxs (şəxslər) müəyyənləşdirilir.

Bununla əlaqədar aşağıdakı kimi mühasibat yazılışı tərtib edilməlidir:

İlk dəyərində:

Debet 47 «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» hesabı.

Kredit 01 – «Əsas vəsaitlər» hesabı.

Köhnəlmə məbləğində:

Debet 02 - «Əsas vəsaitlərin köhnəlməsi» hesabının «Xüsusi əsas vəsaitlərin köhnəlməsi» subhesabı.

Kredit 47 - «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» hesabı.

Qalıq dəyərində:

Debet 84 – «Maddi qiymətlilərin əskik gəlməsi və xarab olmasından olan itkilər» hesabı.

Kredit 47 - «Əsas vəsaitlərin satışı və sair xaricəlmələr» hesabı.

Yoxlayıcı yuxarıda göstərilənlərə əməl olunması vəziyyəti ardıcılıqla yoxlamalı, bu sahədə yol verilən nöqsanları aşkar etməli və bunda təqsiri olan şəxsləri müəyyənləşdirməlidir.

3.6. Əsas vəsaitlərin köhnəlməsi üzrə əməliyyatların yoxlanılması

Hər bir müəssisə üçün əsas vəsaitlərdən (fondlardan) tam və səmərəli istifadə etmək bu sahədə qarşıda duran əsas vəsaitlərdən biridir. Əsas vəsaitlərdən səmərəli, tam və yüksək məhsuldarlıqla istifadə edilməsi müəssisədə istehsal proqramının vaxtında yerinə yetirilməsinə müsbət təsir göstərir. Bu baxımdan əsas vəsaitlərin daim saz halda saxlanması hər bir müəssisə üçün vacibdir. Əsas vəsaitlər istehsal prosesində istifadə olunduqca köhnəlir, köhnəldikcə dəyərinin və məhsuldarlığının bir hissəsini itirir. Bunların qarşısını almaq, əsas fondları daimi tam yararlı halda saxlamaq məqsədi ilə onlar vaxtaşırı və planlı qaydada təmir olunmalıdır.

Əsas vəsaitlərin köhnəlmə məbləğini uçota almaq və onların (balans) dəyərinin azalan hissəsini uçotda əks etdirmək üçün mühasibat uçotunun hesablar planında 02 saylı «Əsas vəsaitlərin köhnəlməsi» adlı kontraktiv hesab nəzərdə tutulmuşdur.

Əsas vəsaitlərin köhnəlməsini bərpa etmək və sıradan çıxan əsas vəsaitlərin əvəzinə yenisini almaq məqsədi ilə hər bir müəssisədə müvafiq ehtiyat yaradılır. Müəssisələr bunu əsas vəsaitlərə norma üzrə amortizasiya məbləği hesablamaq yolu ilə istehsal olunan məhsulların (iş və xidmətlərin) maya dəyərində daxil etməlidirlər. Amortizasiya normasının həcmi, əsas

istehsal fondlarının ilk (balans) dəyərindən və onların xidmət müddətindən asılıdır.

Amortizasiya ayırmaları hər ay, hesabat ayının 1-nə müəssisənin balansında olan əsas vəsaitlərin ilk dəyərinə görə hesablanır. Amortizasiyanın aylıq normasını müəyyən etmək üçün illik amortizasiya normasını 12-yə bölmək lazımdır.

Yoxlama zamanı yoxlayıcı əsas vəsaitlərin köhnəlmə məbləğinin hesablanmasının və onun məhsulun (işin, xidmətin) maya dəyərinə daxil edilməsinin düzgünlüyünü yoxlamalı, mövcud nöqsanları müəyyən etməli və onlara düzəliş verilməsinə nail olmalıdır.

Bunun üçün yoxlayıcı müəssisənin mühasibatlığında aparılan hesablamaları və müəyyən edilən məbləğin hər birinin düzgünlüyünü təkrar yoxlama aparmaq yolu ilə müəyyənləşdirməlidir.

Müəssisələrdə ehtiyatda olan əsas vəsaitlərə də köhnəlmə hesablanır və hesablanmış məbləğin uçotu 26 sayılı «Ümumtəsərrüfat xərcləri» hesabında aparılır. Yoxlamanın gedişində ehtiyatda olan əsas vəsaitlərə hesablanan amortizasiya məbləğinin və onun mühasibat uçotunda əks etdirilməsinin düzgünlüyü yoxlanılmalı və aşkar olunmuş nöqsanlara düzəliş verilməlidir.

Əsas vəsaitlərə amortizasiya hesbalanarkən 6 sayılı nümunəvi formada işlənmə cədvəli, avtomobil nəqliyyatı üzrə isə 9 sayılı formada olan cədvəl tərtib edilməlidir. Buna əməl olunmasına və göstərilən cədvəllərin düzgün tərtib edilib-edilməsinə yoxlama zamanı fikir verilməlidir. Amortizasiya hesablamalarına dair cədvəllərə əsasən hər ayın sonunda amortizasiya ayırmalarının məbləğinə müvafiq hesablamaların debetində və 02 sayılı hesabın kreditində aşağıdakı kimi yazılış əks etdirilir:

Debet – 25, 26, 29, 43;

Kredit 02 – «Əsas vəsaitlərin köhnəlməsi» hesabı.

Yuxarıda tərtib olunan mühasibat yazılışlarının və onların hesablarda əks etdirilməsinin düzgünlüyünü nəzarət qaydasında yoxlamalıdır.

3.7. Qeyri-maddi aktivlərin uçotunun təşkili vəziyyətinin auditi

Auditor yoxlama zamanı yadda saxlamalıdır ki, qeyri-maddi aktivlərin uçotu 04 «Qeyri-maddi aktivlər» aktiv sintetik hesabında aparılır. Bu hesab ilk dəfə hesab planına keçmiş SSRİ Maliyyə Nazirliyinin və SSRİ Dövlət Statistika Komitəsinin 3 may 1988-ci il tarixli 80/8-09 №-li məktubu əsasında daxil edilmişdir. Sonradan bu hesab Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 26 fevral 1993-cü il tarixli A-21 sayılı əmrlə təsdiq edilmiş və 1 yanvar 1993-cü ildən qüvvəyə minmiş mühasiat uçotunun hesablar planında öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 20 oktyabr 1995-ci il tarixli 94 sayılı əmrlə təsdiq edilmiş və 1 yanvar 1996-cı ildən qüvvəyə minmiş «Müəssisənin mühasibat uçotunun hesablar planı və onun tətbiqinə dair təlimat»a əsasən onun xarakterində bəzi dəyişikliklər edilmişdir. «Qeyri-maddi aktivlər» hesabının debet qalığı müəssisənin balansında olan qeyri-maddi aktivlərin dəyərinə, debet dövriyyəsi hesabat ayında müəssisəyə daxil olan qeyri-maddi aktivlərin dəyərini kredit dövriyyəsi isə müəssisənin təsərrüfat dövriyyəsiindən çıxan və onun balansından silinən qeyri-maddi aktivlərin ilk dəyərini əks etdirir.

Qeyri-maddi aktivlərin hərəkəti əsas vəsaitlərin hərəkəti zamanı tətbiq edilən ilk sənədlərlə rəsmiyyətə salınır.

3.8. Qeyri-maddi aktivlərin daxil olması üzrə əməliyyatların auditi

Mövcud qanunçuluğa əsasən qeyri-maddi aktivlər müəssisənin vəsaitləri sırasına aşağıdakı hallarda daxil edilə bilər:

a) kənar hüquqi və fiziki şəxslərdən satın alındıqda;

b) müəssisə yaradılarkən və ya genişləndirilərkən təsisçi tərəfindən nizamnamə kapitalında iştirak payı kimi qoyulduqda;

c) hüquqi və fiziki şəxslərdən əvəzsiz alındıqda.

Yoxlama zamanı bu qaydaya əməl olunma vəziyyəti diqqətlə nəzərdən keçirilməlidir.

Qeyri-maddi aktivlərin müəssisəyə daxil olması zamanı tərtib edilən mühasibat yazılışları aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:

1. Müəssisə aldığı qeyri-maddi aktivləri öz vəsaiti hesabına əldə etdikdə:

a) kənar hüquqi şəxslərdən;

-qeyri-maddi aktivlərin malsatanların hesabnaməsində (müqavilədə və s.) göstəriləndiyi dəyərində (ƏDV-siz);

Debet 08 «Kapital qoyuluşlar hesabının»;

«Qeyri-maddi aktivlərin əldə edilməsi» subhesabı;

Kredit 60 «Malsatan və podratçılarla hesablaşmalar» hesabı;

-malsatanın hesabında göstərilmiş ƏDV məbləğinə;

Debet 19 «Alınmış sərəvətlər üzrə əlavə dəyər vergisi» hesabının, «Alınmış qeyri-maddi aktivlər üzrə əlavə dəyər vergisi» subhesabı;

Kredit 60 «Malsatan və podratçılarla hesablaşmalar» hesabı.

b) fiziki şəxslərdən:

Qeyri-maddi aktivlərin fiziki şəxsdən alınmasını təsdiq edən əsas sənəd, satıcı ilə yazılı şəkildə bağlanmış alqı-satqı haqqında müqavilədir. Bu müqavilədə satıcının adı, yaşayış yeri, pasport məlumatları, vətəndaş sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxs kimi qeydiyyatda alındığı təqdirdə, patentın verilmə tarixi göstərilməlidir. Auditor yoxlama apararkən bu deyilənlərə müəssisədə əməl edilmə vəziyyətinə xüsusi fikir verməlidir.

Qeyri-maddi aktivlər müəssisəyə fiziki şəxslərdən də daxil ola bilər. Müəssisə fiziki şəxsdən qeyri-maddi aktiv aldıqda aşağıdakı mühasibat yazılışları verilib-verilmədiyini yoxlanılır:

-qeyri-maddi aktiv qəbul edildikdə:

Debet 08 «Kapital qoyuluşları» hesabının «Qeyri-maddi aktivlərin əldə edilməsi» subhesabı;

Kredit 76 «Müxtəlif debitor və kreditorlarla hesablaşmalar» hesabı;

-fiziki şəxsdən gəlir vergisi tutulduqda:

Debet 76 «Müxtəlif debitor və kreditorlarla hesablaşmalar» hesabı;

Kredit 68 «Büdcə ilə hesablaşmalar» hesabı;

-fiziki şəxsə qeyri-maddi aktivlərin dəyəri ödənildikdə:

Debet 76 «Müxtəlif debitor və kreditorlarla hesablaşmalar» hesabı;

Kredit 50 «Kassa» hesabı.

Onu yadda saxlamaq lazımdır ki, eyni bir şəxsdən il ərzində bir neçə dəfə bu cür vəsaitlər alınıb və ona pul ödənilmişdirsə, onda hər dəfə gəlir vergisi əvvəlki ödənilmiş vergi məbləğləri nəzərə alınmaqla ümumi məbləğə görə hesablanmalıdır.

Qeyri-maddi aktivlər müəssisənin balansına götürüldükdə:

Debet 04 «Qeyri-maddi aktivlər» hesabı;

Kredit 08 «Kapital qoyuluşları» hesabının;

«Qeyri-maddi aktivlərin əldə edilməsi» subhesabı yazılışı verilir.

2. Təsisçi tərəfindən nizamnamə kapitalında iştirak payı kimi qeyri-maddi aktivlər təqdim edildikdə;

a) nizamnamə kapitalı elan edilib təsisçinin payı müəyyənləşdirildikdə;

Debet 75 «Təsisçilərlə hesablaşmalar» hesabının

«Nizamnamə (yığım) kapitalına qoyuluşlar üzrə hesablaşmalar» subhesabı;

Kredit 85 «Nizamnamə kapitalı» ;

b) qeyri-maddi aktivlər təsisçi tərəfindən təqdim edildikdə və müəssisənin balansına götürüldükdə:

Debet 04 «Qeyri-maddi aktivlər» hesabı;

Kredit 75 «Təsisçilərlə hesablaşmalar» hesabının;

«Nizamnamə (yığım) kapitalına qoyuluşlar üzrə hesablaşmalar» subhesabı;

3. Qeyri-maddi aktivlər müəssisəyə əvəzsiz verildikdə:

a) istehsal təyinatlı:

Debet 04 «Qeyri-maddi aktivlər» hesabı;

«Əvəzsiz olaraq alınmış sərvətlər» subhesabı.

b) qeyri-istehsal təyinatlı:

Debet 04 «Qeyri-maddi aktivlər» hesabı;

Kredit 88 «Bölüşdürülmüş mənfəət (ödənilmiş zərər)» hesabının «Sosial sferanın fondları» subhesabı.

3.9. Qeyri-maddi aktivlərin köhnəlməsi (amortizasiyası) üzrə əməliyyatların auditi

Adətən qeyri-maddi aktivlər təsərrüfatda nisbətən uzun müddət istifadə olunurlar. Onlar işlədikdə köhnəlir və bu dövr ərzində onların köhnəlmə məbləği hissə-hissə istehsal və ya tədavül xərclərinin tərkibinə daxil edilir. Köhnəlmənin həcmi qeyri-maddi aktivlərin ilk dəyəri və faydalı xidmət müddəti nəzərə alınmaqla müəyyən edilmiş normalar əsasında hər ay hesablanır.

Məlum olduğu kimi hələlik respublikamızda qeyri-maddi aktivlərə köhnəlmə hesablanması qaydasını reqlamentləşdirən normativ sənəd yoxdur. Ona görə ki, mühasibat uçotunun yeni hesablar planına müvafiq olaraq qeyri-maddi aktivlərin faydalı xidmət müddəti müəssisənin özü tərəfindən müəyyən edilməlidir. Bu zaman yadda saxlamaq lazımdır ki, bu müddət müəssisənin özünün fəaliyyət müddətindən çox olmamalıdır.

Qüvvədə olan qaydaya əsasən faydalı xidmət müddəti müəyyən oluna bilməyən qeyri-maddi aktivlər üçün bu dövr on ilə bərabər götürülür. Qeyri-maddi aktivlərə köhnəlmə hesablanması prosesi onların ilk dəyərinin bütünlükdə istehsal və ya tədavül xərclərinə aid edilənədək davam etməlidir. Lakin elə qeyri-maddi aktivlər də ola bilər ki, onların ilk dəyəri kifayət qədər uzun zaman intervalında azalmır (məsələn, ticarət nişanı).

Dünya təcrübəsində qəbul edilmiş qaydalara müvafiq olaraq bu cür qeyri-maddi aktivlər balansda şərti dəyər vahidi ilə göstərilir və onlara köhnəlmə hesablanmır. Bütün bunlar audit zamanı nəzərə alınmalıdır.

Mühasibat uçotunun hesablar planında qeyri-maddi aktivlərin köhnəlməsinin uçotu üçün 05 saylı «Qeyri-maddi aktiv-

lərin amortizasiyası (köhnəlməsi)» passiv hesabı nəzərdə tutulmuşdur. «Qeyri-maddi aktivlərin köhnəlməsi» hesabının kredit qalığı müəssisədə mövcud olan qeyri-maddi aktivlərə hesablanmış köhnəlmə məbləğini, kredit dövriyyəsi hesabat dövrü ərzində onlara hesablanmış köhnəlmə məbləğini, debet dövriyyəsi isə hesabat dövründə təsərrüfatdan çıxmış qeyri-maddi aktivlərə hesablanmış köhnəlmə məbləğinin silinməsinə göstərir.

Qeyri-maddi aktivlərə köhnəlmə hesablanarkən aşağıdakı mühasibat yazılışları tərtib edilir:

Debet 20 «Əsas istehsalat» hesabı;

Debet 26 «Ümumtəsərrüfat xərcləri» hesabı;

Debet 29 «Xidmətedici istehsalat və təsərrüfatlar» hesabı;

Kredit 05 «Qeyri-maddi aktivlərin amortizasiyası (köhnəlməsi)» hesabı.

Yoxlamanın gedişində mühasibat əməliyyatlarına mühasibat köçürmələrinin verilməsinin və uçotda əks etdirilməsinin düzgünlüyünə xüsusi fikir verilməlidir.

3.10. Qeyri-maddi aktivlərin təsərrüfatdan çıxması üzrə əməliyyatların auditi

Qeyri-maddi aktivlər bir neçə səbəblər üzündən təsərrüfatdan çıxma bilər. Onlara aşağıdakıları aid etmək olar:

a) tam köhnəlmə və gəlirgətirmə xüsusiyyətlərinin itirilməsi nəticəsində ləğv edilib silindikdə;

b) əvəzsiz verildikdə;

c) digər müəssisələrin nizamnamə kapitalında iştirak payı kimi maliyyə qoyuluşu qaydasında təqdim edildikdə.

Auditin bu sahədə ən mühüm vəzifələrindən biri də qeyri-maddi aktivlərin təsərrüfatdan çıxmasından olan maliyyə nəticəsinin düzgünlüyünü müəyyən etməkdən ibarətdir. Bu əmə-

liyyatdan olan maliyyə nəticələrini müəyyənləşdirmək üçün mühasibat uçotunda 48 saylı «Sair aktivlərin satışı» adlı aktiv-passiv hesabdən istifadə edilməlidir. Bu hesabın debetində təsərrüfatdan çıxan qeyri-maddi aktivlərin ilk dəyəri, onların satışı ilə əlaqədar xərclər, əlavə dəyər vergisi, kreditində qeyri-maddi aktivlərin satışından daxil olan vəsaitlərin həcmi və onların köhnəlmə məbləği göstərilir. Bu, əməliyyat nəticəli hesab olduğundan onun debet və kredit dövriyyələrinin müqayisəsi qeyri-maddi aktivlərin təsərrüfatdan çıxmasından əldə olunan maliyyə nəticələrini göstərir: debet dövriyyəsi kredit dövriyyəsi ilə çox olarsa zərər, kredit dövriyyəsi debet dövriyyəsi ilə çox olduqda isə, mənfəət əldə edildiyini göstərir. Hər iki halda əldə olunan maliyyə nəticələri təyinatına, yəni 80 saylı «Mənfəət və zərər» hesabına silinir.

Auditor onu da bilməlidir ki, qeyri-maddi aktivlər əvəzsiz verildikdə əmələ gələn zərər məbləği 80 saylı hesaba deyil, obyektin təyinatından asılı olaraq 87 və ya 88 saylı hesablara silinməlidir. Ümumiyyətlə 48 saylı hesab hər ayın əvvəlinə açılır, ay ərzində əməliyyatlar orada əks etdirilir və ayın axırında bağlanır və bu hesabda qalıq göstərilir.

Qeyri-maddi aktivlərin təsərrüfatdan çıxması ilə əlaqədar əməliyyatların mühasibat uçotu hesablarında əks etdirilməsinin düzgünlüyünün auditi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu vəsaitlərin təsərrüfatdan çıxması ilə əlaqədar əməliyyatlara aşağıdakı qaydada yazılışlar tərtib edilir:

1. Təsərrüfatdan çıxan qeyri-maddi aktivlərin ilk dəyərinə:

Debet 48 «Sair aktivlərin satışı» hesabı;

Kredit 04 «Qeyri-maddi aktivlər» hesabı.

2. Təsərrüfatdan çıxan qeyri-maddi aktivlərə təsərrüfatda olduqları müddətə hesablanmış köhnəlmə məbləği silindikdə:

Debet 05 «Qeyri-maddi aktivlərin amortizasiyası (köhnəlməsi)» hesabı;

Kredit 48 «Sair aktivlərin satışı» hesabı yazılışı verilir.

3. Qeyri-maddi aktivlərin satışından daxil olan məbləğə və ya alıcıya təqdim olunmuş hesabın məbləğinə müvafiq olaraq:

Debet 50 «Kassa» hesabı;

Debet 51 «Hesablaşma hesabı» hesabı;

Debet 62 «Alıcılar və sifarişçilərlə hesablaşmalar» hesabı;

Debet 76 «Müxəlif debitor və kreditorlarla hesablaşmalar» hesabı;

Kredit 48 «Sair aktivlərin satışı» hesabı yazılışı verilir.

4. Hesablanmış ƏDV məbləğinə:

Debet 48 «Sair aktivlərin satışı»;

Kredit 68 «Büdcə və hesablaşmalar».

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-maddi aktivlərin analitik uçotu, onların növləri üzrə analitik uçot kartoçkalarında (ƏDV-6 sayılı nümunəvi formada) və 17 sayılı cədvəldə aparılır.

İqtisadi subyektə yoxlama aparən auditor qeyri-maddi aktivlərin təsərrüfatdan çıxması ilə əlaqədar əməliyyatlara düzgün mühasibat köçürməsi verilməsini və onların müvafiq hesablarda dəqiq əks etdirilməsini ətraflı yoxlamalı və bu sahədəki mövcud vəziyyəti obyektiv qiymətləndirməlidir.

5. Başqa müəssisələrin nizamnamə kapitalında iştirak payı kimi maliyyə qoyuluşu qaydasında qeyri-maddi aktivlər təqdim edildikdə:

Debet 06 «Uzunmüddətli maliyyə qoyuluşları» hesabı;

Debet 58 «Qısamüddətli maliyyə qoyuluşları» hesabı;

Kredit 48 «Sair aktivlərin satışı» hesabı.

6. Qeyri-maddi aktivlərin təsərrüfatdan çıxmasından mənfəət əldə edildikdə:

Debet 48 «Sair aktivlərin satışı» hesabı;

Kredit 80 «Mənfəət və zərərlər» hesabı yazılışı tərtib edilir.

7. Qeyri-maddi aktivlərin təsərrüfatdan çıxmasından zərərlər əldə edildikdə:

Debet 80 «Mənfəət və zərərlər» hesabı;

Kredit 48 «Sair aktivlərin satışı» hesabına yazılışı verilir.

8. Əvəzsiz olaraq verilmiş qeyri-maddi aktivlərin silinməsindən olan zərərlər məbləğinə belə yazılışı verilir:

Debet 87 «Əlavə kapital» hesabı;

Debet 88 «Bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərərlər)» hesabı;

Debet 86 «Ehtiyat kapitalı» hesabı və ya

Debet 81 «Mənfəətin istifadəsi» hesabı;

Kredit 48 «Sair aktivlərin satışı» hesabı yazılışı verilir.

Auditor qeyri-maddi aktivlər üzrə baş vermiş bütün əməliyyatları, onun xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla yoxlayarkən, onların sintetik uçot məlumatlarını, analitik uçot məlumatları ilə tutuşdurmalı, eləcə də baş kitabın məlumatlarını müvafiq balans maddəsi ilə qarşılıqlı qaydada yoxlamalıdır.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYATLAR

1. Azərbaycan Respublikasının «Özəlləşdirmə haqqında Qanun»u, 1992.
2. Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilmiş I Dövlət Proqramı. 21 iyul 1995.
3. Azərbaycan Respublikasının «Özəlləşdirmə haqqında Qanun»u, 16 may 2000.
4. Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı. 23 dekabr 2003.
5. 25 oktyabr 2002-ci il tarixli; 376-II QD №-li; 4 mart 2005-ci il tarixli; 854-I QD №-li; 15 aprel 2005-ci il tarixli; 887-II QD №-li Qanunlara əsasən əlavə və dəyişikliklərlə.
6. «Mühasibat uçotu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanun. Bakı, 1995.
7. Azərbaycan Respublikasının «Auditorlar Palatası haqqında» Əsasnamə. Bakı, 1995.
8. «Azərbaycan Respublikasının ərazisində auditor fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün lisenziya verilməsi qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il 13 yanvar tarixli 9 sayılı qərarı.
9. «Auditorlar xidməti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1994.
10. Müəssisələrin mühasibat uçotu hesablər planı və onun tətbiqinə dair təlimat. Bakı, Azərbaycan «Bilik» Maarifçilik Cəmiyyəti, 1996.
11. А.М.Андросов, Е.В.Викулова «Бухгалтерский учет», М.Андросов, 2000.
12. Под ред. Проф. П.С. Безруких «Бухгалтерский учет», Москва, «Бухгалтерский учет», 2004.

13. Г.В.Бутова «Учет основных средств, молодых и быстро изнашивающих предметов». Москва «Экспертное бюро», 1997.
14. М.Г.Волков «Учет долгосрочных инвестиций и источников их финансирования». Москва. Финансы и статистика, 1994.
15. В.А.Луговой «Учет основных средств, нематериальных активов, долгосрочных инвестиций. Москва, 1995.
16. V.İ.İsayev, Y.Ə.Abbasov, M.C.Hacıyeva. «Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi». Bakı. Azərnəşr, 1998.
17. Q.Abbasov, S.Səbzəliyev, Ə.Daşdəmirov, V.Quliyev, Ə.Sadiqov «Mühasibat (maliyyə) uçotu». Bakı, 2003.
18. S.M.Səbzəliyev. «Mühasibat (maliyyə) hesabı». Bakı, 2003.
19. Ə.A.Sadiqov, T.Ə.Sadiqov, Ş.Ə.Cəfərova «Mühasibat (idarəetmə) uçotu. Bakı, 2005.
20. A.Kərimov «Mühasibat uçotu və vergilər». Bakı, 2008.
21. V.T.Novruzova, R.Ə.Zülfüqaradə «Auditin əsasları». Bakı, «Azərbaycan ensiklopediyası»-NRB, 1998.
22. «Основы аудита» -Под. Ред.проф. Э.Б.Соколова. М.: «Бухгалтерский учет», 2000.
23. Audit – i.e.d., prof. V.T.Novruzovun elmi redaktəsi ilə: Dərs vəsaiti. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. Bakı, 2001.
24. B.Ş.Hacıyev, S.M.Səbzəliyev. Auditin əsasları. Bakı, 2004.
25. «Maliyyə və uçot» jurnalının dövrü nəşrləri.
26. «Audit» jurnalının dövrü nəşrləri.
27. «İqtisadi nəzəriyyə: elmi və praktiki jurnal»ın dövrü nəşrləri.

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
Özəlləşdirmənin iqtisadi mahiyyəti.....	5
I FƏSİL. ƏMLAKIN ÖZƏLLƏŞDİRİLMƏSİ	12
1.1. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin ümumi müddəaları.....	12
1.2. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi qaydası və üsulları.....	19
1.3. Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin dövlət proqramı (23 dekabr 2000-ci ildə).....	23
1.4. Dövlət müəssisələrinin fərdi layihələr üzrə özəlləşdirilməsi.....	25
1.5. İnvestisiya müsabiqəsi və onun keçirilməsi istiqamətləri.....	34
II FƏSİL. ÖZƏLLƏŞDİRİLƏN ƏMLAKIN UÇOTU.....	45
2.1. Əsas vəsaitlərin uçotu.....	45
2.2. Əsas vəsaitlərin köhnəlməsinin (amortizasiyasının) uçotu.....	66
2.3. Özəlləşdirilən əmlakın qiymətləndirilməsi.....	91
2.4. Sənayedə əmlakın qiymətləndirmə yolları.....	103
2.5. Müştərək müəssisələrin nizamnamə kapitalındakı dövlətin payının özəlləşdirilməsi.....	109
2.6. Əmlakın yenidən qiymətləndirilməsi ilə əlaqədar nizamnamə kapitalının (fondunun dəyişməsinin uçotu..	116
2.7. Cəlb edilən investisiyalar hesabına nizamnamə kapitalının (fondunun) artmasının uçotu.....	126
2.8. Dövlət müəssisələrinin səhmdar cəmiyyətinə çevrilməsi qaydaları.....	128
2.9. Səhmdarların reyesterləri.....	131

2.10. Səhmdar cəmiyyətinə çevrilən dövlət müəssisəsinin nizamnamə kapitalı.....	132
2.11. Tikintisi dondurulmuş, tikintisinin normativ müddətləri ötmüş və tikintisi başa çatdırılmamış obyektlərin özəlləşdirilməsi.....	134
2.12. Özəlləşdirilən kapital qoyuluşlarının uçotu.....	136
2.13. İcarəyə verilmiş dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi..	138
2.14. Özəlləşdirilən əmlakın uzunmüddətə icarəyə verilməsinin uçotu.....	142
2.15. Qısamüddətli (cari) icarə əməliyyatlarının uçotu...	143
2.16. İcarəyə götürülmüş əsas vəsaitlər üzrə təmir xərclərinin gəlirlən çıxılması və uçota alınması.....	145
2.17. Qeyri-maddi aktivlərin uçotu.....	147
2.18. Qeyri-maddi aktivlərin amortizasiyasının (köhnəlməsinin) uçotu.....	151
2.19. Özəlləşdirilən əmlakın inventarizasiyası.....	152
2.20. İnventarizasiya nəticələrinin tənzimlənməsi və sənədləşməsi.....	162
III FƏSİL. ƏMLAKIN DAXİL OLMASI VƏ İSTİFADƏSİ ÜZRƏ ƏMƏLİYYATLARIN AUDİT YOXLANMASININ METODLARI.....	166
3.1. Əsas vəsaitlərin auditinin vəzifəsi və informasiya mənbələri.....	166
3.2. Əsas vəsaitlərin mühafizəsini təmin edən qaydalara əməl olunması vəziyyətinin yoxlanılması.....	168
3.3. Əsas vəsaitlərin daxil olması üzrə əməliyyatların yoxlanılması.....	170
3.4. Əsas vəsaitlərin təsərrüfatdan çıxması üzrə əməliyyatların auditi.....	171
3.5. Əsas vəsaitlərin satılması üzrə əməliyyatların yoxlanılması.....	177

3.6. Əsas vəsaitlərin köhnəlməsi üzrə əməliyyatların yoxlanılması.....	184
3.7. Qeyri-maddi aktivlərin uçotunun təşkil vəziyyətinin auditi.....	186
3.8. Qeyri-maddi aktivlərin daxil olması üzrə əməliyyatların auditi.....	187
3.9. Qeyri-maddi aktivlərin köhnəlməsi (amortizasiyası) üzrə əməliyyatların auditi.....	190
3.10. Qeyri-maddi aktivlərin təsərrüfatdan çıxması üzrə əməliyyatların auditi.....	191
İstifadə olunan ədəbiyyatlar.....	195
Mündəricat.....	197

İbrahimova T.Ə., Mahmudova M.T.
Özəlləşdirilən əmlakın
uçotu və auditi

Metodiki dərs vəsaiti

Çapa imzalanıb 25. 12. 2008. Kağız formatı 60x84 1/16.
Həcmi 12,5 ç.v. Sayı 300. Sifariş 187.

" İqtisad Universiteti " nəşriyyatı.
AZ 1001, Bakı, İstiqlaliyyət küçəsi, 6
